

A. lat. b.

516

3

Bibl. Lippert ~~1814~~
3396.

A. Lat. b.

516 ¹/₂

<36620116360016

<36620116360016

S

Bayer. Staatsbibliothek

M. TULLII CICERONIS

DE

N A T U R A

D E O R U M

LIBERI III.

EX RECENSIONE

GRONOVII

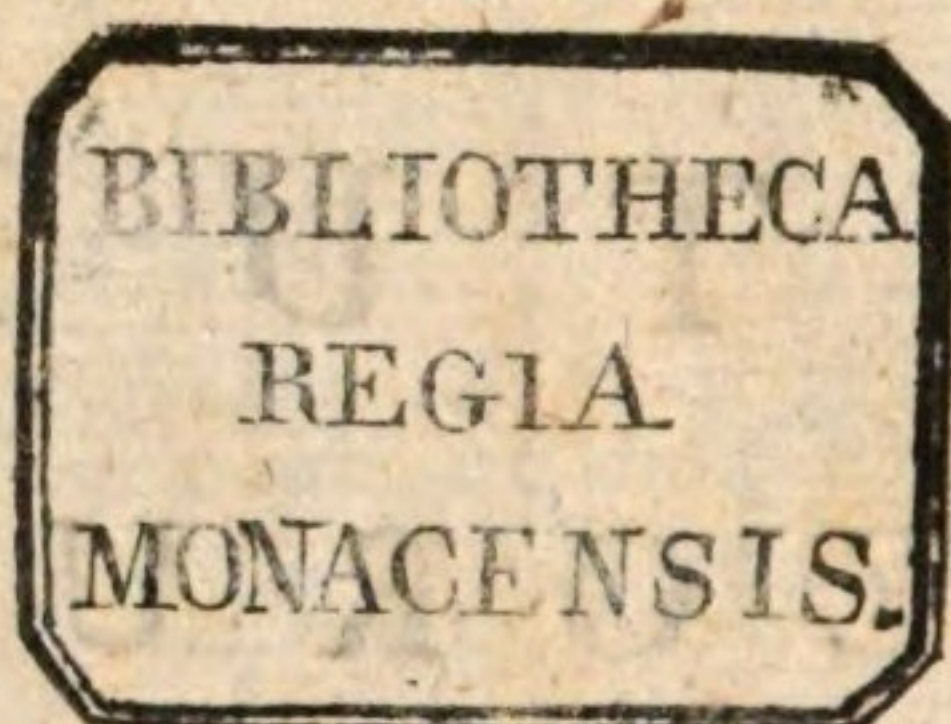
ET

EDITIONIS PIPONTINAE.

NORIMBERGAE,

APUD RIEGEL ET WIESNER.

MDCCCVII.

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

*In his Libris C. Velleius, Lucilius Balbus et C. Cotta inducuntur disputantes de natura Deorum, audiente Cicerone. Velleius Epicuream rationem explicat, Balbus Stoicam, et contra utramque differit Academicus Cotta, sub cuius persona, quamquam dissimulat, et Stoici se rationem probare simulat, tamen latet Cicero. Quis enim credat v. c. Cicero-
nem praedictionibus, apparitionibus Deorum, ostentis aliquid tribuisse? In primo ergo libro Velleius et Cotta disputant. Initium disputandi facit Velleius, et quidem a reprehensione Platonicae ac Stoicae rationis, quarum illa mundum a Deo tamquam opifice atque aedificatore profectum pugnabat, altera $\pi\rho\upsilon\upsilon\sigma\iota\alpha\nu$, providentiam inducebat; a qua mundus effectus sit et administretur, utraque autem mundum animo et sensibus praeditum, rotundum, ardentem volubilemque faciebat, c. 8 - 10. Reliquorum deinde omnium philosophorum, inde a Thalete de Deo sentiendi breviter commemoratis et reprehensis, c. 10-15.*

ad ipsam Epicuream de Diis rationem explicandam accedit, quam unam veram existimat. Solus Epicurus vidit, primum esse Deos, quod in omnium animis eorum notionem impressisset natura, et sine doctrina anticipationem quandam Deorum, quam appellat *πρόληψιν* Epicurus, sine qua nec intelligi quicquam, nec quaeri, nec disputari potest: id ex eo intelligitur; quod omnium hominum in eo est mira consensio, ut Deos esse statuunt. Sed etiam hanc anticipationem habemus sive praenotionem Deorum, ut beatos, immortales, putemus. Ex quo consequitur, ut nihil negotii nec ipsi habeant, nec aliis exhibeant, neque ira neque gratia teneantur, quod, quae talia sunt, imbecilla sunt omnia. Id si ita est, pie colendi sunt Dii propter praestantem naturam, nullo autem modo timendi; quo uno omnis superstitio evertitur, c. 16-17. Sed ad hanc opinionem confirmandam anquirit animus formam, vitam et actionem mentis atque agitationem in Deo. Et figura quidem nulla alia esse nisi humana potest; primum, quod natura speciem aliam Deorum non habemus; deinde, quod humana forma est pulcherrima, et tertio, quod nulla in alia figura domicilium mentis esse potest. Neque tamen ea species corpus est, sed quasi corpus; eaque non sensu, sed mente cernitur, nec soliditate

ditate quadam, nec ad numerum, sed imaginibus, similitudine ac transitione perceptis. Vita autem Deorum est beatissima et omnibus bonis affluens. Nihil enim agunt, sua virtute et sapientia gaudent, et habent exploratum, fore se semper in maximis voluptatibus, c. 18-20. His expositis contra disputat Cotta; non ut aliquid ipse decernat, sed ut Epicurea dissolvat; neque quod neget, esse Deos, sed, quod rationem, quae adferatur, firmam non putet. Nam argumentum, quod ab omnium hominum consensu petatur, cum leve per se, tum etiam falsum esse, c. 23. Sed, Deos esse, concedi posse. Illud doceri se velle, unde sint, ubi sint, quales sint; ad quae omnia atomis abutantur Epicurei; quae primo nullae sint, quod nullus sit corporibus vacuus locus; deinde si sint, effici, ut aeterni Di non sint, et interire possint; quo constituto, beatitudo Deorum tollatur. Ad hanc reprehensionem effugiendam quasi corpus et quasi sanguinem excogitatum esse, quod quid sit, nemo intelligere possit, c. 24-26. Quibus autem rationibus humana forma Diis adferatur, eas nullam vim habere. Nam quod omnes fere homines, praeter Aegyptios, et paucas forte alias gentes, eam Diis cogitatione affingant; id non a natura esse, sed consilio humano, aut superstitioni a pictoribus, poetis

tis, artificibus, confirmatae, deberi. Neque ex eo, quod hominibus nil homine pulchrius videatur, consequi, nihil esse eo pulchrius. Non enim dubium esse, quin et bovi nihil bove, cani nil cane pulchrius videatur. Denique incertum illud esse, quod nusquam nisi in figura humana ratio, virtus, atque adeo beatitudo locum habere videatur. Neque enim, quod in nulla alia figura rationem vidimus, propterea in nulla esse potest. Quod sensus non docet, ratio docebit. Nam, si nullum Diis negotium, quod membra corporis humani requirat, nil membris opus erit, c. 27, 37. Iam in ceteris etiam quaestionibus, de domicilio, de vita et beatitudine Deorum laborare Epicuream rationem. Nullam in diis soliditatem esse, nec ad numerum permanere dicunt; sed imaginum similitudine ac transitione percipi. Iam si nulla Deorum est soliditas et eminentia, nihil interest, utrum de Deo, an de bippocentauro disputetur, meritoque Dii ad eas conformationes animi referuntur, quos motus inanes appellant. Quod si imaginibus Deorum pulsantur animi, quamquam tota res nugatoria est; tamen species duntaxat obiiciuntur animis, non autem cur eae beatae sint, aut aeternae, etsi vel maxime continenter ferantur. Nam illam *ισονομίαν* h. e. aequilibratam Epicuri, qua, quia natura mortalis sit, ut etiam im-

morta-

mortalis sit, effici putat, perabsurda est, quod ea sumpta, eodem modo colligi potest, quia homines in terra nascuntur, etiam in aqua nasci, et huiusmodi absurda plura. Beatus autem cum sine virtute nemo esse possit, nulla autem sine actione virtus; nec otiosi illi dii esse possunt beati. Neque vero voluptate corporea uti possunt, in qua summum bonum Epicurus ponit; neque una doloris vacuitas aut assidua felicitatis suae cogitatio beatos eos efficere potest. Et cum semper pulsantur incurfione atomorum, et imagines ex ipsis semper effluant, non possunt non interitum timere, quod beatitudini plane repugnat, c. 37-41. Quoniam vero otiosos Deos introducunt Epicurei, nullam rerum humanarum curam habentes, nihil homines iuvantes; omnem sanctitatem et adversus Deos pietatem, quamquam verbis ponunt, tamen re tollunt, c. 42. sqq.

I. Cum multae res in philosophia nequaquam satis adhuc explicatae sint, tum perdifficilis, Brute, (quod tu minime ignoras,) et perobscura quaestio est de natura deorum: quae et ad agnitionem animi pulcherrima est, et ad moderandam religionem necessaria. De qua tam variae sunt doctissimorum hominum, tamque discrepantes sententiae, ut magno argumento esse debeat, causam, id est, principium philosophiae,

sophiae, esse scientiam: prudenterque Academicos a rebus incertis assensionem cohibuisse, quid est enim temeritate turpius? aut quid tam temerarium, tanque indignum sapientis gravitate, atque constantia, quam aut falsum sentire, aut, quod non satis explore perceptum sit, et cognitum, sine ulla dubitatione defendere? Velut in hac quaestione, plerique (quod maxime verisimile est, et quo omnes duce natura vehimur,) deos esse dixerunt: dubitare se Protagoras: nullos esse omnino Diagoras Melius, et Theodorus Cyrenaicus putaverunt. Qui vero deos esse dixerunt, tanta sunt in varietate, ac dissensione, ut eorum molestum sit dinumerare sententias. Nam et de figuris deorum, et de locis, atque sedibus, et actione vitae multa dicuntur: deque his summa philosophorum dissensione certatur, quod vero maxime rem causamque continet, utrum nihil agant, nihil moliantur; omni curatione et administratione rerum vacent: an contra ab his et a principio omnia facta et constituta sint, et ad infinitum tempus regantur, atque moveantur, in primis magna dissensio est, eaque nisi diiudicetur, in summo errore necesse est homines, atque in maximarum rerum ignoratione versari.

II. Sunt enim philosophi, et fuerunt, qui omnino nullam habere censerent humanarum rerum procurationem deos. Quorum si vera sententia est, quae potest esse pietas? quae sancti-

sanctitas? quae religio? haec enim omnia pure ac caste tribuenda deorum numini ita sunt, si animadvertuntur ab his, et si est aliquid a diis immortalibus hominum generi tributum. Sin autem dii neque possunt nos iuvare, neque volunt, nec omnino curant; nec quid agamus, animadvertunt; nec est quod ab his ad hominum vitam permanere possit: quid est, quod ullos diis immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? In specie autem fictae simulationis, sicut reliquae virtutes, ita pietas inesse non potest, cum qua simul et sanctitatem, et religionem tolli necesse est; quibus sublatis, perturbatio vitae sequitur, et magna confusio. Atque haud scio, an pietate adversus deos sublata, fides etiam, et societas generis humani et una excellentissima virtus, iustitia, tollatur. Sunt autem alii philosophi, et hi quidem magni, atque nobiles, qui deorum mente, atque ratione omnem mundum administrari, et regi censeant: neque vero id solum, sed etiam ab iisdem vitae hominum consuli, et provideri, nam et fruges, et reliqua, quae terra pariat, et tempestates, ac temporum varietates, coelique mutationes, quibus omnia, quae terra gignat, maturata pubescant, a diis immortalibus tribui generi humano putant: multaque, quae dicentur in his libris, colligunt: quae talia sunt, ut ea ipsa dii immortales ad usum hominum fabricati paene videantur.

deantur. Contra quos Carneades ita multa differuit, ut excitaret homines non socordes ad veri investigandi cupiditatem. Res enim nulla est, de qua tantopere non solum indocti, sed etiam docti dissentiant. Quorum opiniones cum tam variae sint, tamque inter se dissidentes: alterum fieri profecto potest, ut earum nulla; alterum certe non potest, ut plus una vera sit.

III. Qua quidem in causa et benevolos obiurgatores placare, et invidos vituperatores confutare possumus, ut alteros reprehendisse poeniteat, alteri didicisse se gaudeant. Nam qui admonent amice, docendi sunt: qui inimice infectantur, repellendi. Multum autem fluxisse video de libris nostris, quos complures brevi tempore edidimus, variumque sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis subito studium exstitisset: partim, quid quaque de re certi haberemus, scire cupientium. Multis etiam sensi mirabile videri, eam nobis potissimum probatam esse philosophiam, quae lucem eriperet, et quasi noctem quandam rebus offunderet, desertaeque disciplinae, et iam pridem relictæ, patrocinium nec opinatum a nobis esse susceptum. Nos autem nec subito coepimus philosophari: nec mediocrem a primo tempore ætatis in eo studio operam, curamque consumimus; et, cum minime videbamur, tum maxime philosophabamur, quod
et

et orationes declarant, refertae philosophorum sententiis, et doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit: et principes illi Diodorus, Philo, Antiochus, Posidonius, a quibus instituti sumus. Et, si omnia philosophiae praecepta referuntur ad vitam, arbitramur nos et publicis, et privatis in rebus ea praestitisse, quae ratio et doctrina praescripserit.

IV. Sin autem quis requirit, quae causa nos impulerit, ut haec tam fero litteris mandaremus, nihil est, quod expedire tam facile possimus. Nam cum otio langueremus, et is esset reipublicae status, ut eam unius consilio, atque cura gubernari necesse esset: primum ipsius reipublicae causa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus et ad laudem civitatis, res tam graves, tamque praeclaras Latinis etiam litteris contineri. Eoque me minus instituti mei poenitet, quod facile sentio, quam multorum non modo discendi, sed etiam scribendi studia commoverim, complures enim Graecis institutionibus eruditi, ea, quae didicerant, cum civibus suis communicare non poterant, quod illa, quae a Graecis acceperant, Latine dici posse diffiderent, quo in genere tantum profecisse videmur, ut a Graecis ne verborum quidem copia vinceremur. Hortata etiam est, ut me ad haec conferrem, animi aegritudo, fortuna-

fortunae magna et gravi commota iniuria, cuius si maiorem aliquam levationem reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem. Ea vero ipsa nulla ratione melius frui potui, quam si me non modo ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. Omnes autem eius partes, atque omnia membra tum facillime noscuntur, cum totae quaestiones scribendo explicantur, est enim admirabilis quaedam continuatio seriesque rerum, ut alia ex alia nexa, et omnes inter se aptae colligataeque videantur.

V. Qui autem requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt, quam necesse est, non enim tam auctores in disputando, quam rationis momenta quaerenda sunt, quin etiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur, desinunt enim suum iudicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo, quem probant, iudicatum vident. Nec vero probare soleo id, quod de Pythagoreis accepimus: quos ferunt, si quid affirmarent in disputando, cum ex iis quaereretur, quare ita esset, respondere solitos, *ipse dixit*, ipse autem erat Pythagoras, tantum opinio praeiudicata poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas. Qui autem mirantur, nos hanc potissimum disciplinam secutos, his quatuor Academicis libris satis responsum videtur. Nec vero deser-

tarum,

tarum, relictarumque rerum patrocinium suscepimus, non enim hominum interitu sententiae quoque occidunt: sed lucem auctoris fortasse desiderant: ut haec in philosophia ratio contra omnia differendi, nullamque rem aperte iudicandi, profecta a Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata a Carneade, usque ad nostram viguit aetatem; quam nunc prope modum orbam esse in ipsa Graecia intelligo, quod non Academiae vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nam si singulas disciplinas percipere magnum est: quanto maius omnes: quod facere iis necesse est, quibus propositum est, veri reperiendi causa, et contra omnes philosophos, et pro omnibus dicere. Cuius rei tantae, tamque difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor: secutum esse prae me fero. Nec tamen fieri potest, ut, qui hac ratione philosophantur, ii nihil habeant, quod sequantur. Dictum est omnino hac de re alio loco diligentius: sed quia nimis indociles quidam, tardique sunt, admonendi videntur saepius non enim sumus ii, quibus nihil verum esse videatur: sed ii, qui omnibus veris falsa quaedam adiuncta esse dicamus, tanta similitudine, ut in iis nulla insit certa iudicandi, et assentiendi nota, ex quo existit et illud, multa esse probabilia: quae quamquam non perciperentur, tamen, quia
vitium

visum haberent quendam insignem, et illustrem, his sapientis vita regeretur.

VI. Sed iam, ut omni me invidia liberem, ponam in medio sententias philosophorum de natura deorum, quo quidem loco convocandi omnes videntur, qui, aquae sit earum vera, iudicent. Tum demum mihi procax Academia videbitur, si aut consenserint omnes, aut erit inventus aliquis, qui, quid verum sit, invenerit. Itaque mihi libet exclamare, ut ille in Synephebis:

Pro deum, popularium omnium adolescentium,

Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atque imploro fidem.

non levissima de re, ut queritur ille,

Fieri in civitate facinora capitalia:

Ab amico amante argentum accipere meretrix non vult:

Sed ut adsint, cognoscant, animadvertant, quid de religione, pietate, sanctitate, ceremoniis, fide, iureiurando, quid de templis, delubris, sacrificiisque solemnibus, quid de ipsis auspiciis, quibus nos praesumus, existimandum sit, haec enim omnia ad hanc de diis immortalibus quaestionem referenda sunt. Profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur, addubitare coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio. Quod cum saepe alias, tum maxime animadverti, cum apud C.

Cortam

Cottam familiarem meum, accurate fane, et diligenter de diis immortalibus disputatum sit. Nam, cum feriis Latinis ad eum, ipsius rogatu arcessituque venissem, offendi eum sedentem in exhedra, et cum C. Velleio senatore disputantem: ad quem tam Epicurei primas ex nostris hominibus deferebant. Aderat etiam Q. Lucilius Balbus; qui tantos progressus habebat in Stoicis, ut cum excellentibus in eo genere Graecis compararetur. Tum, ut me Cotta vidit, per opportune, inquit, venis, oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio: cui, pro tuo studio, non est alienum te interesse.

VII. Atqui mihi quoque videor, inquam, venisse ut dicis, opportune, tres enim trium disciplinarum principes convenistis. M. Piso si adesset, nullus philosophiae, earum quidem, quae in honore sunt, vacaret locus. Tum Cotta, Si, inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad hunc Balbum missus est, vera loquitur; nihil est, quod Pisonem, familiarem tuum, desideres. Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re concinere videntur, verbis discrepare: quo de libro velim scire, Balbe, quid sentias. Egone? inquit ille, miror, Antiochum, hominem in primis acutum, non vidisse, interesse plurimum inter Stoicos, qui honesta a commodis non nomine, sed genere toto disjungerent; et Peripateticos; qui hone-
sta

ita commiscerent cum commodis, ut ea inter se magnitudine, et quasi gradibus, non genere differrent, haec enim est non verborum parva, sed rerum permagna dissensio. Verum haec alias: nunc quod coepimus, si videtur. Mihi vero, inquit Cotta, videtur. Sed ut hic, qui intervenit, me intuens, ne ignoret, quae res agatur, de natura agebamus deorum, quae cum mihi videretur perobscura, ut semper videri solet; Epicuri ex Velleio sciscitabar sententiam, quamobrem, inquit, Vellei, nisi molestum est, repete quae coeperas. Repetam vero, quamquam non mihi, sed tibi hic venit adiutor, ambo enim, inquit arridens, ab eodem Philone nihil scire didicistis. Tum ego, quid didicerimus, Cotta viderit: tu autem nolo existimes, me adiutorem huic venisse, sed auditorem, et quidem aequum, libero iudicio, nulla eiusmodi adstrictum necessitate, ut mihi, velim, nolim, sit certa quaedam tuenda sententia.

VIII. Tum Velleius, fidenter sane, ut solent isti, nihil tam verens, quam ne dubitare aliqua de re videretur: tamquam modo ex deorum concilio, et ex Epicuri intermundiis descendisset: Audite, inquit, non futes commenticiasque sententias, non opificem aedificatoremque mundi Platonis de Timaeo deum: nec anum fatidicam Stoicorum *πρόνοίαν*, quam latine licet providentiam dicere: neque vero mun-

mundum ipsum, animo et sensibus praeditum, rotundum, ardentem, volubilem deum, portenta, et miracula non differentium philosophorum, sed somniantium. Quibus enim oculis animi intueri potuit vester. Plato fabricam illam tanti operis, qua construi a deo, atque aedificari mundum facit? quae molitio? quae ferramenta? qui vectes? quae machinae? qui ministri tanti muneris fuerunt? quemadmodum autem obedire, et parere voluntati architecti aer, ignis, aqua, terra potuerunt? Unde vero ortae illae quinque formae, ex quibus reliqua formantur, apte cadentes ad animum efficiendum pariendosque sensus? Longum est omnia, quae talia sunt, ut optata magis, quam inventa videantur. Sed illa palmaris quidem, quod, qui non modo natum mundum introduxerit, sed etiam manu paene factum, is eum dixerit fore sempiternum. Hunc censes primis, ut dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quidquam, quod ortum sit, putet aeternum esse posse? quae est enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est, cuius principium aliquod sit, nihil sit extremum? Pronoca vero si vestra est, Lucili, eadem; requiro, quae paulo ante, ministros, machinas, omnem totius operis designationem, atque apparatus: sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non quemadmodum Platonius deus, sempiternum.

IX. Ab utroque autem sciscitor, cur mundi aedificatores repente exstiterint: innumera-
bilia saecula dormierint. Non enim si mun-
dus nullus erat, saecula non erant. Saecula
nunc dico, non ea, quae dierum, noctiumque
numero annuis cursibus conficiuntur, nam fa-
teor ea sine mundi conversione effici non po-
tuisse. Sed fuit quaedam ab infinito tempore
aeternitas, quam nulla temporum circumscri-
ptio metiebatur, spatio tamen, qualis ea fue-
rit, intelligi non potest: quod ne in cogitatio-
nem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod,
nullum cum tempus esset. Isto igitur tam im-
menso spatio quaero, Balbe, cur Pronoea ve-
stra cessaverit. Laboremne fugiebat? At iste
nec attingit deum, nec erat ullus, cum omnes
naturae numini divino, coelum, ignes, terrae,
maria parerent. Quid autem erat, quod con-
cupisceret deus mundum signis, et luminibus,
tamquam aedilis, ornare? si, ut deus ipse me-
lius habitaret: antea videlicet tempore infinito
in tenebris, tanquam in gurgustio, habitave-
rat. Post autem varietatene cum delectari pu-
tamus, qua coelum et terras exornatas vide-
mus? quae ista potest esse oblectatio deo?
quae si esset, non ea tamdiu carere potuisset.
An haec, ut fere dicitis, hominum causa a
deo constituta sunt? Sapientumne? propter
paucos ergo tanta est facta rerum molitio. An
stultorum? at primum causa non fuit, cur de
im-

improbis bene mereretur, deinde quid est affectus, cum omnes stulti sint sine dubio miserrimi; maxime quod stulti sunt: miserius enim stultitia quid possumus dicere? deinde quod ita multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes commodorum compensatione leniant, stulti nec vitare venientia possunt: nec ferre praesentia.

X. Qui vero mundum ipsum animantem, sapientemque esse dixerunt, nullo modo vident animi naturam intelligentis, in quam figuram cadere posset: de quo dicam equidem paulo post. Nunc autem haecenus admirabor eorum tarditatem, qui animantem, immortalem, et eundem beatum rotundum esse velint, quod ea forma ullam neget esse pulchriorem Plato. At mihi vel cylindri, vel quadrati, vel coni, vel pyramidis videtur esse formosior. Quae vero tribuitur vita isti rotundo deo? nempe ut ea celeritate contorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem possit. In qua non video, ubinam mens constans, et vita beata possit insistere, quodque in nostro corpore si minima ex parte significetur, molestum sit: cur hoc idem non habeatur molestum in deo? terra enim profecto, quoniam pars mundi est, pars est etiam dei. Atqui terrae maximas regiones inhabitabiles, atque incultas videmus, quod pars earum appulsu solis exarserit, pars obriuerit nive pruinaque, longinquo solis absces-

su, quae, si mundus est deus, quoniam partes mundi sunt, dei membra partim ardentia, partim refrigerata dicenda sunt. Atque haec quidem vestra, Lucili, qualia vero alia sint, ab ultimo repetam superiorum. Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quaesivit, aquam dixit esse initium rerum: deum autem, eam mentem, quae ex aqua cuncta fingeret. Si Dii possunt esse sine sensu et motu, cur aquae adiunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore? Anaximandri autem opinio est, nativos esse deos, longis intervallis orientes, occidentesque, eosque innumerabiles esse mundos. Sed nos deum, nisi sempiternum, intelligere qui possumus? Post Anaximenes, aera deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, et infinitum, et semper in motu: quasi aut aer sine ulla forma deus esse possit, cum praesertim deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat: aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur.

XI. Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem, et modum, mentis infinitae vi ac ratione designari, et confici voluit: in quo non vidit, neque motum sensui iunctum et continentem, in infinito ullum esse posse, neque sensum omnino, quo non ipsa natura pulsa sentiret. Deinde si mentem istam quasi animal aliquod esse voluit, erit aliquid interius,
ex

ex quo illud animal nominetur, quid autem interius mente? cingatur igitur corpore externo. Quod quoniam non placet, aperta simplexque mens, nulla re adiuncta, quae sentire possit, fugere intelligentiae nostrae vim, et notionem videtur. Crotoniates autem Alcmaeo, qui soli, et lunae, reliquisque sideribus, animoque praeterea divinitatem dedit, non sensit, sese mortalibus rebus immortalitatem dare. Nam Pythagoras, qui censuit, animum esse per naturam rerum omnem intentum, et commeantem, ex quo nostri animi carperentur, non vidit, distractione humanorum animorum discerpi, et lacerari deum: et cum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum dei partem esse miseram: quod fieri non potest. Cur autem quidquam ignoraret animus hominis, si esset deus? quomodo porro deus iste, si nihil esset nisi animus, aut infixus, aut infusus esset in mundo? Tum Xenophanes, qui mente adiuncta, omne praeterea, quod esset infinitum, deum voluit esse, de ipsa mente item reprehenditur, ut ceteri: de infinitate autem vehementius, in qua nihil neque sentiens, neque coniunctum potest esse. Nam Parmenides commentitium quiddam coronae similitudine efficit: Stephanen appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit coelum; quem appellat deum, in quo neque figuram divinam, neque sensum quisquam suspicari potest, mul-

ta eiusdem monstra; quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, ceteraque generis eiusdem ad deum revocat: quae vel morbo, vel fomno, vel oblivione, vel vetustate delentur, eademque de sideribus; quae reprehensa iam in alio loco, in hoc omittantur.

XII. Empedocles autem multa alia peccans, in deorum opinione turpissime labitur, quatuor enim naturas, ex quibus omnia constare vult, divinas esse censet, quas et nasci, et exstingui perspicuum est, et sensu omni carere. Nec vero Protagoras, qui sese negat omnino de diis habere quod liqueat, sint, non sint, qualesve sint, quidquam videtur de natura deorum suspicari. Quid Democritus, qui tum imagines earumque circuitus in deorum numero refert: tum illam naturam, quae imagines fundat, ac mittat: tum scientiam intelligentiamque nostram, nonne in maximo errore versatur? cum idem omnino, quia nihil semper suo statu maneat, neget esse quidquam sempiternum: nonne deum omnino ita tollit, ut nullam opinionem eius reliquam faciat? Quid aer, quo Diogenes Apolloniates utitur deo, quem sensum habere potest, aut quam formam dei? Iam de Platonis inconstantia longum est dicere; qui in Timaeo, partem huius mundi nominari neget posse: in Legum autem libris, quid sit omnino deus, anquiri oportere non censeat. Quod vero sine corpore ullo deum vult

vult esse, ut Graeci dicunt, ἀσώματον; id quale esse possit, intelligi non potest, careat enim sensu, necesse est, careat etiam prudentia, careat voluptate: quae omnia una cum deorum notione comprehendimus. Idem et in Timaeo dicit, et in Legibus, et mundum deum esse, et coelum, et astra, et terram, et animos, et eos, quos maiorum institutis accepimus: quae et per se sunt falsa perspicue, et inter sese vehementer repugnantia. Atque etiam Xenophon paucioribus verbis eadem fere peccat, facit enim in iis, quae a Socrate dicta retulit, Socratem disputantem, formam dei quaeri non oportere: eundemque et solem, et animum deum dicere: et modo unum, tum autem plures deos, quae sunt iisdem in erratis fere, quibus ea, quae de Platone diximus.

XIII. Atque etiam Antisthenes in eo libro, qui Physicus inscribitur, populares deos multos, naturalem unum esse dicens, tollit vim, et naturam deorum. Nec multo fecus Speusippus, Platonem avunculum subsequens, et vim quandam dicens, qua omnia regantur, eamque animalem, evellere ex animis conatur cognitionem deorum. Aristoteles quoque in tertio de Philosophia libro multa turbat, a magistro Platone non dissentiens, modo enim menti tribuit omnem divinitatem: modo mundum ipsum deum dicit esse: modo quendam

alium praeficit mundo, eique eas partes tri-
 buit, ut replicatione quadam mundi motum
 regat, atque tueatur: tum coeli ardorem de-
 um dicit esse, non intelligens, coelum mundi
 esse partem: quem alio loco ipse designavit
 deum. Quomodo autem coeli divinus ille
 sensus in celeritate tanta conservari potest?
 ubi deinde illi tot dii, si numeramus etiam
 caelum deum? Cum autem sine corpore idem
 vult esse deum, omni illum sensu privat,
 etiam prudentia. Quo porro modo mundum
 movere carens corpore; aut quomodo semper
 se movens, esse quietus, et beatus potest?
 Nec vero eius condiscipulus Xenocrates in
 hoc genere prudentior: in cuius libris, qui
 sunt de natura deorum, nulla species divina
 describitur, deos enim octo esse dicit: quin-
 que eos, qui in stellis vagis nominantur:
 unum, qui ex omnibus sideribus, quae infixae
 coelo sunt, ex dispersis quasi membris simplex
 sit putandus deus: septimum, Solem adiungit:
 octavamque, Lunam: qui quo sensu beati esse
 possint, intelligi non potest. Ex eadem Pla-
 tonis schola Ponticus Heraclides puerilibus fa-
 bulis referat libros: et tamen modo mundum,
 tum mentem divinam esse putat: errantibus
 etiam stellis divinitatem tribuit, sensuque de-
 um privat, et eius formam mutabilem esse
 vult: eodemque in libro rursus terram, et
 coelum refert in deos. Nec vero Theophrasti
 in-

inconstantia ferenda est, modo enim menti divinum tribuit principatum; modo caelo: tum autem signis, sideribusque caelestibus. Nec audiendus eius auditor Strato, is qui physicus appellatur: qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet, quae causas gignendi, augendi, minuendi habeat: sed careat omni sensu, et figura.

XIV. Zeno autem (ut iam ad vestros, Balbe, veniam) naturalem legem, divinam esse censet, eamque vim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria, quam legem quomodo efficiat animantem, intelligere non possumus. Deum autem animantem certe volumus esse. Atque hic idem alio loco aethera deum dicit esse, si intelligi potest nihil sentiens deus, qui nunquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in votis. Aliis autem libris rationem quandam, per omnium naturam rerum pertinentem, vi divina esse affectam putat. Idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumque mutationibus. Cum vero Hesiodi Theogoniam interpretatur, tollit omnino infitas, praeceptasque cognitiones deorum neque enim Iovem, neque Iunonem, neque Vestam, neque quemquam, qui ita appelletur, in deorum habet numero: sed rebus inanimis atque mutis, per quandam significationem haec docet tributa nomina. Cuius discipuli Aristonis non mi-

nus magno in errore sententia est: qui neque formam dei intelligi posse censeat, neque in diis sensum esse dicat: dubitetque omnino, deus animans, necne sit. Cleanthes autem, qui Zenonem audivit una cum eo, quem proxime nominavi, tum ipsum mundum, deum dicit esse, tum totius naturae menti, atque animo, tribuit hoc nomen: tum ultimum et altissimum, atque undique circumfufum, et extremum omnia cingentem, atque complexum ardorem, qui aether nominetur, certissimum deum iudicat. Idemque quasi delirans in iis libris, quos scripsit contra voluptatem, tum fingit formam quandam, et speciem deorum, tum divinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse divinius. Ita fit, ut deus ille, quem mente noscimus, atque in animi notione, tamquam in vestigio, volumus reponere, nusquam prorsus appareat.

XV. At Persaeus, eiusdem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos deos, a quibus magna utilitas ad vitae cultum esset inventa: ipsasque res utiles, et salutares, deorum esse vocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inventa esse deorum, sed ipsa divina. Quo quid absurdius, quam aut res fordidas, atque deformes deorum honore afficere, aut homines iam morte deletos, reponere in deos, quorum omnio cultus esset futurus in luctu? Iam ver Chrysippus, qui Stoicorum
fom-

somniorum vaferrimus habetur interpres, magnam turbam congregat ignotorum deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne coniectura quidem informare possimus, cum mens nostra quidvis videatur cogitatione posse depingere, ait enim, vim divinam in ratione esse positam, et universae naturae animo, atque mente, ipsumque mundum deum dicit esse, et eius animi fusionem universam: tum eius ipsius principatum, qui in mente et ratione versetur, communemque rerum naturam universam atque omnia continentem: tum fatalem umbram, et necessitatem rerum futurarum: ignem praeterea, et eum, quem antea dixi, aethera: tum ea, quae natura fluerent, atque manarent, ut et aquam, et terram, et aera; solem, lunam, sidera, universitatemque rerum, qua omnia containerentur; atque homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. Idemque disputat, aethera esse eum, quem homines Iovem appellarent: quique aer per maria manaret, eum esse Neptunum: terramque eam esse, quae Ceres diceretur, similique ratione persequitur vocabula reliquorum deorum. Idemque etiam legis perpetuae et aeternae vim, quae quasi dux vitae et magistra officiorum sit, Iovem dicit esse, eandemque fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum veritatem: quorum nihil tale est, ut in eo vis divina inesse videatur. Et haec quidem in
primo

primo libro de natura deorum: in secundo autem vult Orphei, Musaei, Hesiodi, Homerique fabellas accommodare ad ea, quae ipse primo libro de diis immortalibus dixerit: ut etiam veterrimi poetae, qui haec ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerva, partum Iovis, ortumque virginis ad physiologiam traducens, diiungit a fabula.

XVI. Exposui fere non philosophorum iudicia, sed delirantium somnia, nec enim multo absurdiora sunt ea, quae poetarum vocibus fusa, ipsa suavitate nocuerunt: qui et ira inflammatos, et libidine furentes induxerunt deos: feceruntque, ut eorum bella, pugnas, proelia, vulnera videremus; odia praeterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitus, mortalesque ex immortali procreatos. Cum poetarum autem errore coniungere licet portenta magorum, Aegyptiorumque in eodem genere dementiam: tum etiam vulgi opiniones, quae in maxima inconstantia, veritatis ignoratione, versantur. Ea qui consideret, quam inconsulte ac temere dicantur, venerari Epicurum, et in eorum ipsorum numero, de quibus haec quaestio est, habere debeat, solus enim vidit, primum esse deos, quod

quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. Quae est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum? quam appellat *πρόληψιν* Epicurus, id est, anteceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quidquam, nec quaeri, nec disputari potest. Cuius rationis vim, atque utilitatem ex illo coelesti Epicuri, de regula et iudicio, volumine accepimus.

XVII. Quod igitur fundamentum huius quaestionis est, id praeclare iactum videtur. Cum enim non instituto aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatque ad unum omnium firma consensus: intelligi necesse est, esse deos, quoniam insitas eorum, vel potius innatas cognitiones habemus. De quo autem omnium natura consentit, id verum esse necesse est. Esse igitur deos confitendum est. Quod quoniam fere constat inter omnes non philosophos solum, sed etiam indoctos: fateamur, constare illud etiam, hanc nos habere sive anticipationem, ut ante dixi, sive praenotionem deorum, sunt enim rebus novis nova ponenda nomina, ut Epicurus ipse *πρόληψιν* appellavit, quam antea nemo eo verbo nominarat. Hanc igitur habemus, ut deos beatos, et immortales putemus. Quae enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, ut

eor

eos aeternos, et beatos haberemus. Quod si ita est, vere exposita illa sententia est ab Epicuro. Quod aeternum beatumque sit, id nec habere ipsum negotii quidquam, nec exhibere alteri, itaque neque ira, neque gratia teneri, quod, quae talia essent, imbecilla essent omnia. Si nihil aliud quaereremus, nisi ut deos pie coleremus, et ut superstitione liberaremur, satis erat dictum, nam et praestans deorum natura, hominum pietate coleretur, cum et aeterna esset, et beatissima, habet enim venerationem iustam quidquid excellit: et metus omnis a vi atque ira deorum pulsus esset, intelligitur enim, a beata immortalique natura et iram, et gratiam segregari: quibus remotis, nullos a superis impendere metus. Sed ad hanc confirmandam opinionem anquirat animus et formam, et vitam, et actionem mentis, atque agitationem in deo.

XVIII. Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet, nam a natura habemus omnes omnium gentium speciem nullam aliam, nisi humanam, deorum, quae enim alia forma occurrit umquam aut vigilantibus cuiquam, aut dormientibus? Sed, ne omnia revocentur ad primas notiones, ratio hoc idem ipsa declarat. Nam cum praestantissimam naturam, vel quia beata est, vel quia sempiterna, convenire videatur eandem esse pulcerrimam, quae compositio membrorum, quae

quae conformatio lineamentorum, quae figura, quae species, humana potest esse pulchrior; vos quidem, Lucili, soletis, (nam Cotta meus modo hoc, modo illud) cum artificium effingitis, fabricamque divinam, quam sint omnia in hominis figura non modo ad usum, verum etiam ad venustatem apta, describere. Quod si omnium animantium formam vincit hominis figura, deus autem animans est: ea figura profecto est, quae pulcherrima sit omnium: quoniamque deos beatissimos esse constat, beatus autem esse sine virtute nemo potest, nec virtus sine ratione constare, nec ratio usquam inesse, nisi in hominis figura: hominis esse specie deos, confitendum est. Nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus: nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem. Haec quamquam et inventa sunt acutius, et dicta subtilius ab Epicuro, quam ut quivis ea possit agnoscere: tamen fretus intelligentia vestra dissero brevius, quam causa desiderat. Epicurus autem, qui res occultas, et penitus abditas non modo viderit animo, sed etiam sic tractet, ut manu, doceat eam esse vim et naturam deorum, ut primum non sensu, sed mente cernatur: nec soliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quae ille propter firmitatem *σχεῖμνία* appellat, sed imaginibus, similitudine, et transitione perceptis.

XIX. Cum infinita simillimarum imaginum species ex innumerabilibus individuis existat, et ad deos affluat, cum maximis voluptatibus in eas imagines mentem intentam infixamque nostram intelligentiam, capere, quae sit et beata natura, et aeterna. Summa vero vis infinitatis, et magna, ac diligenti contemplatione dignissima est: in qua intelligi necesse est, eam esse naturam, ut omnia omnibus paribus paria respondeant, hanc *ἰσωνομίαν* appellat Epicurus, id est, aequabilemtributionem. Ex hac igitur illud efficitur, si mortaliū tanta multitudo sit, esse immortalium non minorem: et si, quae interimant, innumerabilia sint, etiam ea, quae conservent, infinita esse debere. Et quaerere a nobis, Balbe, soletis, quae vita deorum sit, quaeque ab iis degatur aetas. Ea videlicet, qua nihil beatius, nihil omnibus bonis affluentius cogitari potest, nihil enim agit: nullis occupationibus est implicatus: nulla opera molitur: sua sapientia, et virtute gaudet: habet exploratum, fore se semper cum in maximis, tum in aeternis voluptatibus.

XX. Hunc deum rite beatum dixerimus; vestrum vero laboriosissimum, siue enim ipse mundus deus est, quid potest esse minus quietum, quam nullo puncto temporis intermisso, versari circum axem coeli admirabili celeritate? nisi quietum autem, nihil beatum est, siue
in

in ipso mundo deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines, ordinesque conservet, terras et maria contemplans, hominum commoda vitasque tueatur: nae ille est implicatus molestis negotiis, et operosis. Nos autem beatam vitam in animi securitate, et in omnium vacatione munerum ponimus, docuit enim nos idem, qui cetera, natura effectum esse mundum; nihil opus fuisse fabrica; tamque eam rem esse facilem, quam vos effici negatis sine divina posse sollertia, ut innumerales natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua mente possit, non videtis: ut tragici poetae, cum explicare argumenti exitum non potestis, confugitis ad deum. Cuius operam profecto non desideraretis, si immensam, et interminatam in omnes partes magnitudinem regionum videretis: in quam se iniiciens animus, et intendens, ita late longeque peregrinatur, ut nullam tamen oram ultimi videat, in qua possit insistere. In hac igitur immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita vis innumerabilium volitat atomorum: quae, interiecto inani, cohaerescunt tamen inter se, et aliae alias apprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur hae rerum formae, atque figurae: quas vos effici posse sine follibus, et incudibus non pu-

C

tatis

tatis. Itaque imposuistis in cervicibus nostris sempiternum dominum, quem dies, et noctes timeremus. Quis enim non timeat omnia providentem, et cogitantem, et animadvertentem, et omnia ad se pertinere putantem, curiosum, et plenum negotii deum? Hinc vobis exstitit primum illa fatalis necessitas, quam ἐμαρμένην dicitis: ut, quidquid accidat, id ex aeterna veritate causarumque continuatione fluxisse dicatis. Quanti autem haec philosophia aestimanda est, cui, tamquam aniculis, et iis quidem indoctis, fato fieri videantur omnia? Sequitur μαντική vestra, quae Latine divinatio dicitur: qua tanta imbueremur superstitione, si vos audire vellemus, ut haruspices, augures, harioli, vates, et coniectores nobis essent colendi. His terroribus ab Epicuro soluti, et in libertatem vindicati, nec metuimus eos, quos intelligimus nec sibi fingere ullam molestiam, nec alteri quaerere: et pie sancteque colimus naturam excellentem, atque praestantem. Sed elatus studio, vereor, ne longior fuerim. Erat autem difficile, rem tantam, tamque praeclaram, inchoatam relinquere, quamquam non tam dicendi ratio mihi habenda fuit, quam audiendi.

XXI. Tum Cotta, comiter, ut solebat, Atqui, inquit, Vellei, nisi tu aliquid dixisses, nihil fane ex me quidem audire potuisses, mihi enim non tam facile in mentem venire solet,

let, quare verum sit aliquid, quam quare falsum. Idque cum saepe, tum, cum te audirem paullo ante, contingit. Roges me, qualem deorum naturam esse ducam: nihil fortasse respondeam, Quaeras, putemne talem esse, qualis modo a te sit exposita: nihil dicam videri minus, sed antequam aggrediar ad ea, quae a te disputata sunt, de te ipso dicam quid sentiam. Saepe enim de L. Crasso, familiare illo tuo, videor audisse, cum te togatis omnibus sine dubio anteferret, et paucos tecum Epicureos e Graecia componeret, sed, quod ab eo te mirifice diligi intelligebam, arbitrabar illum propter benevolentiam id uberiorius dicere. Ego autem, etsi vereor laudare praesentem, iudico tamen, de re obscura, atque difficili a te dictum esse dilucide; neque sententiis solum copiose, sed verbis etiam ornatus, quam solent vestri. Zenonem, quem Philo noster coryphaeum appellare Epicureorum solebat; cum Athenis essem, audiebam frequenter, et quidem ipso auctore Philone: credo, ut facilius iudicarem, quam illa bene refellerentur, cum a principe Epicureorum accepissem, quemadmodum dicerentur. Non igitur ille, ut plerique; sed isto modo, ut tu, distincte, graviter, ornate. Sed quod in illo mihi usu saepe venit, idem modo, cum te audirem, acciderat, ut moleste ferrem, tantum ingenium (bona venia me audies) in tam le-

ves, ne dicam in tam ineptas, sententias incidisse. Nec ego nunc ipse aliquid afferam melius, ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus, et maxime in physicis, quid non sit, citius, quam quid sit, dixerim.

XXII. Roges me, quid, aut quale sit, deus; auctore utar Simonide: de quo cum quaesivisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi causa sibi unum diem postulavit, cum idem ex eo postridie quaereret, biduum petivit, cum saepius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita faceret: Quia, quanto, inquit, diutius considero, tanto mihi res videtur obscurior. Sed Simonidem arbitror (non enim poeta solum suavis, verum etiam ceteroqui doctus, sapiensque traditur) quia multa venirent in mentem acuta, atque subtilia, dubitantem, quid eorum esset verissimum, desperasse omnem veritatem. Epicurus vero tuus (nam cum illo malo differere, quam tecum) quid dicit, quod non modo philosopho dignum esset, sed mediocri prudentia? Quaeritur primum in ea quaestione, quae est de natura deorum, sintne dii, necne sint. Difficile est negare, credo, si in concione quaeratur; sed in eiusmodi sermone, et in confesso, facillimum. Itaque ego ipse pontifex, qui caeremonias religionesque publicas sanctissime tenendas arbitror, is hoc, quod primum est, esse deos, persuaderi mihi non opinione

nione solum, sed etiam ad veritatem plane velim, multa enim occurrunt, quae conturbent, ut interdum nulli esse videantur. Sed vide, quam tecum agam liberaliter, quae communia sunt vobis cum ceteris philosophis, non attingam, ut hoc ipsum: placet enim omnibus fere, mihi que ipsi in primis, deos esse, itaque non pugno, rationem tamen eam, quae a te affertur, non satis firmam puto.

XXIII. Quod enim omnium gentium generumque hominibus ita videretur, id satis magnum esse argumentum dixisti, cur esse deos confiteremur, quod cum leve per se, tum etiam falsum est: primum enim unde notae tibi sunt opiniones nationum? equidem arbitror, multas esse gentes sic immanitate efferatas, ut apud eas nulla suspicio deorum sit. Quid? Diagoras, atheos qui dictus est, posteaque Theodorus, nonne aperte deorum naturam sustulerunt? Nam Abderites quidem Protagoras, cuius a te modo mentio facta est, sophistes temporibus illis vel maximus, cum in principio libri sic posuisset, *de divis neque ut sint, neque ut non sint, habeo dicere*, Atheniensium iussu urbe, atque agro est exterminatus, librique eius in concione combusti. Ex quo equidem existimo, tardiores ad hanc sententiam profitendam multos esse factos, quippe cum poenam de dubitatione quidem effugere potuisset.

Quid de sacrilegis, quid de impiis, periurisque dicemus?

- - - *Tubulus si Lucius umquam,*

Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius, - - -
ut ait Lucilius, putasset esse deos, tam periurus, aut tam impurus fuisset? Non est igitur tam explorata ista ratio ad id, quod vultis, confirmandum, quam videtur. Sed quia commune est hoc argumentum aliorum etiam philosophorum, omittam hoc tempore: ad vestra propria venire malo. Concedo esse deos, doce me igitur, unde sint, ubi sint, quales sint corpore, animo, vita. Haec enim scire desidero. Abuteris ad omnia atomorum regno, et licentia, hinc quodcunque in solum venit, ut dicitur, effingis, atque efficis, quae primum nullae sunt, nihil est enim, quod vacet corpore, corporibus autem omnis obsidetur locus: ita nullum inane, nihil esse individuum potest.

XXIV. Haec ego nunc physicorum oracula fundo, vera, an falsa, nescio: sed veri tamen similia, quam vestra, ista enim flagitia Democriti, sive etiam ante Leucippi, esse corpuscula quaedam laevia, alia aspera, rotunda alia, partim autem angulata, curvata quaedam, et quasi adunca: ex his effectum esse coelum, atque terram, nulla cogente natura, sed concursu quodam fortuito. Hanc tu opinionem, C. Vellei, usque ad hanc aetatem per-

perduxisti, priusque te quis de omni vitae statu, quam de ista auctoritate deiecerit, ante enim iudicasti, Epicureum te esse oportere, quam ista cognovisti. Ita necesse fuit, aut haec flagitia concipere animo, aut susceptae philosophiae nomen amittere. Quid enim mereas, ut Epicureus esse desinas? Nihil equidem, inquis, ut rationem vitae beatae, veritatemque deferam. Ista igitur est veritas? Nam de vita beata nihil repugno: quam tu ne in deo quidem esse censes, nisi plane otio langueat. Sed ubi est veritas? In mundis, credo, innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis, aliis nascentibus, aliis cadentibus; an in individuis corpusculis, tam praecleara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus? Sed oblitus liberalitatis meae, qua tecum paullo ante uti coeperam, plura complector. Concedam igitur, ex individuis constare omnia. Quid ad rem? deorum enim natura quaeritur. Sint sane ex atomis, non igitur aeterni, quod enim ex atomis, id natum aliquando. Si natum, nulli dii ante, quam nati: et si ortus est deorum, interitus sit necesse est, ut tu paullo ante de Platonis mundo disputabas. Ubi igitur illud vestrum beatum, et aeternum; quibus duobus verbis significatis Deum. Quod cum efficere vultis, in dumeta correptis, ita enim dicebas, non

opinio fortasse, quod homini homine nihil pulchrius videatur. Sed tu hoc, physice, non vides, quam blanda conciliatrix, et quasi sui sit lena natura? An putas ullam esse terra marique beluam, quae non sui generis belua maxime delectetur; quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equae contrectatione, equus vaccae? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram suae? quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura praescripserit, ut nihil pulchrius, quam hominem putaret, eam esse causam, cur deos hominum similes putaremus? Quid censes, si ratio esset in belvis? non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse?

XXVIII. At me hercule ego (dicam enim, ut sentio) quamvis amem ipse me, tamen non audeo dicere, pulchriorem esse me, quam ille fuerit taurus, qui vexit Europam. Non enim hoc loco de ingeniis, aut de orationibus nostris, sed de specie, figuraque quaeritur. Quod si fingere nobis, et iungere formas velimus: qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus invehens beluis, adiunctis humano corpori; nolis esse? Difficili in loco versor. Est enim vis tanta naturae, ut homo nemo velit nisi hominis similis esse. Et quidem formica formicae. Sed tamen cuius hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis cum essem, e gregibus epheborum vix singuli reperiebantur. Video,
quid

quid arriferis, sed tamen ita res se habet. Deinde nobis, qui, concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam vitia saepe iucunda sunt. Naevus in articulo pueri delectabat Alcaeum, at est corporis macula, naevus, illi tamen hoc lumen videbatur. Q. Catullus, huius collegae, et familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est eius:

Constiteram, exorientem auroram forte salutans,

Cum subito a laeva Roscius exoritur.

Pace mihi liceat, coelestes, dicere vestra,

Mortalis visus pulchrior esse deo.

Huic, deo pulchrior, at erat, sicut hodie est, perversissimis oculis. Quid refert? si hoc ipsum falsum illi et venustum videbatur.

XXIX. Redeo ad deos, equos si non tam strabones, at paetulos esse arbitramur? equos naevum habere? equos filios, flaccos, frontones, capitones, quae sunt in nobis? an omnia emendata in illis? detur id vobis. Num etiam est una omnium facies? nam si plures: aliam esse alia pulchriorem necesse est. Igitur aliquis non pulcherrimus deus. Si una omnium facies est, florere in coelo Academiam necesse est. Si enim nihil inter deum, et deum differt; nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio. Quid, si etiam, Vellei, falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo cogitantibus speciem,

nisi hominis occurrere? tamenne ista tam absurda defendes? nobis fortasse si occurrit, ut dicis: Iovem, Iunonem, Minervam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos deos, ea facie novimus, qua pictores, fictoresque voluerunt: neque solum facie, sed etiam ornatu, aetate, atque vestitu, at non Aegyptii, nec Syri, nec fere cuncta barbaria, firmiores enim videas apud eos opiniones esse de bestiis quibusdam, quam apud nos de sanctissimis templis, et simulacris deorum. Etenim fana multa exspoliata et simulacra deorum de locis sanctissimis ablata videmus a nostris, at vero ne fando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Aegyptio. Quid igitur censes? Apim illum, sanctum Aegyptiorum bovem, nonne deum videri Aegyptiis? tam hercle, quam tibi illam nostram Sospitam, quam tu numquam ne in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At non est talis Argia, nec Romana Iuno. Ergo alia species Iunonis Argivis, alia Lanuvinis. Et quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Iovis.

XXX. Non pudet igitur physicum, id est, speculatorem, venatoremque naturae ab animis consuetudine imbutis, petere testimonium veritatis? isto enim modo dicere licebit, Iovem semper barbatum, Apollinem semper imberbem, caesios oculos Minervae, coeruleos esse Neptuni.

ni. Et quidem Athenis laudamus Vulcanum eum, quem fecit Alcamenes: in quo stante, atque vestito, leviter apparet claudicatio non deformis. Claudum igitur habebimus deum, quoniam de Vulcano sic accepimus. Age, et his vocabulis deos esse faciamus, quibus a nobis nominantur. At primum quot hominum linguae, tot nomina deorum. Non enim, ut tu Velleius, quocunque veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. Deinde nominum non magnus numerus ne in pontificiis quidem nostris: deorum autem innumerabilis. An sine nominibus sunt? istud quidem ita vobis dicere necesse est, quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina? quam bellum erat, Vellei, confiteri potius, nescire, quod nescires, quam ista effutientem nauseare, atque ipsum tibi displicere? An tu mei similem putas esse, aut tui deum? profecto non putas. Quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut coelum, deum? ergo etiam beatum? quibus fruente[m] voluptatibus? et sapientem. Qui potest esse in eiusmodi trunco sapientia? Haec vestra sunt. Si igitur nec humano visu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi persuasum est: quid dubitas negare deos esse? Non audes, sapienter id quidem, etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos. Novi ego Epicureos omnia sigilla numerantes: quamquam video nonnullis videri, Epicurum, ne in of-

sententiam Atheniensium caderet, verbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis eius, brevibusque sententiis, quas appellatis *κρυίας δόξας*, haec ut opinor, prima sententia est: Quod beatum et immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium.

XXXI. In hac ita exposita sententia, sunt qui existiment, quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fecisse consulto, de homine minime vafro male existimant. Dubium est enim, utrum dicat aliquid iste beatum et immortale, an, si quod sit beatum, id esse immortale. Non animadvertunt, hic cum ambigue locutum esse: sed multis aliis locis, et illum, et Metrodorum tam aperte, quam paullo ante te, ille vero deos esse putat: nec quemquam vidi, qui magis ea, quae timenda esse negaret, timeret, mortem dico, et deos: quibus mediocres homines non ita valde moventur, his ille clamat, omnium mortalium mentes esse perterritas. Tot millia latrocinantur, morte proposita. Alii omnia, quae possunt, fana, compilant. Credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis. Sed, quoniam non audes (iam enim cum ipso Epicuro loquar) negare, esse deos: quid est, quod te impediat, aut solem, aut lunam, aut mundum, aut mentem aliquam sempiternam in deorum natura ponere? Nunquam vidi, inquit, animam rationis, consiliique participem in ulla alia, nisi humana figura. Quid?

Quid? solis num quidnam, aut lunae, aut quinque errantium siderum simile vidisti; sol duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit. Huius hanc lustrationem eiusdem incensa radiis menstruo spatio luna complet. Quinque autem stellae eundem orbem tenentes, aliae propius a terris, aliae remotius, ab iisdem principiis, disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. Numquid tale, Epicure, vidisti? Ne sit igitur sol, ne luna, ne stellae: quoniam nihil esse potest, nisi quod attigimus, aut vidimus. Quid? deum ipsum numne vidisti? cur igitur credis esse? tollamus ergo omnia, quae aut historia nobis, aut ratio nova affert. Ita fit, ut mediterranei mare esse non credant. Quae sunt tantae animi angustiae, ut, si Seriphi natus esses, nec unquam egressus ex insula, in qua sepusculos, vulpeculasque saepe vidisses, non crederes leones, et pantheras esse, cum tibi, quales essent, diceretur? si vero de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares?

XXXII. Et tu quidem, Vellei, non vestro more, sed dialecticorum (quem funditus gens vestra non novit) argumenti sententiam conclusisti: Beatos esse deos sumisti. Concedimus. Beatum autem sine virtute neminem esse posse. Id quoque damus, et libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse. Conveniat id quoque necesse est.

D

Ad-

9.e ea

o o o o

63 26 63

corpus esse in deo, sed quasi corpus; nec sanguinem, sed quasi sanguinem.

XXV. Hoc persaepe facitis, ut, cum aliquid non verisimile dicatis, et effugere reprehensionem velitis, afferatis aliquid, quod omnino ne fieri quidem possit: ut satius fuerit illud ipsum, de quo ambigebatur, concedere, quam tam impudenter resistere: velut Epicurus, cum videret, si atomi ferrentur in locum inferiorem suoapte podere, nihil fore in nostra potestate, quod esset earum motus certus et necessarius; invenit, quo modo necessitatem effugeret, quod videlicet Democritum fugerat, ait atomum, cum pondere et gravitate directa deorsum feratur, declinare paululum. Hoc dicere turpius est, quam illud, quod vult, non posse defendere. Idem facit contra dialecticos: a quibus cum traditum sit, in quibus, *aut etiam, aut non*, poneretur, alterutrum verum esse: pertimuit, ne, si concessum esset huiusmodi aliquid, Aut vivet cras, aut non vivet Epicurus, alterutrum fieret necessarium: totum hoc, aut etiam aut non, negavit esse necessarium. Quo quid dici potest obtusius? Urgebat Arcesilas Zenonem, cum ipse falsa omnia diceret, quae sensibus viderentur: Zeno autem nonnulla visa esse falsa, non omnia. Timuit Epicurus, ne, si unum visum esset falsum, nullum esset verum; omnes sensus veri nuntios dixit esse, nihil horum, nisi callide, gravio-

graviolem enim plagam accipiebat, ut levio-rem repelleret. Idem facit in natura deorum, dum individuorum corporum concretionem fugit, ne interitus, et dissipatio consequatur, negat esse corpus deorum, sed tamquam corpus; nec sanguinem, sed tamquam sanguinem.

XXVI. Mirabile videtur, quod non rideat haruspex, cum haruspicem viderit, hoc mirabilius, quod vos inter vos risum tenere possitis. Non est corpus, sed quasi corpus. Hoc intelligerem, quale esset, si id in ceris fingeretur, aut fictilibus figuris, in deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possem, ne tu quidem, Vellei: sed non vis fateri. Ista enim a vobis quasi dictata redduntur, quae Epicurus oscitans halucinatus est, cum quidem gloriaretur, ut videmus in scriptis, se magistrum habuisse nullum, quod et non praedicanti, tamen facile quidem crederem: sicut mali aedificii domino glorianti, se architectum non habuisse, nihil enim olet ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil ne e puerilibus quidem disciplinis. Xenocratem audire potuit, quem virum? dii immortales! et sunt, qui putent audivisse: ipse non vult, credo plus nemini. Pamphilum quendam, Platonis auditorem, ait a se Sami auditum, ibi enim adolescens habitabat cum patre et fratribus, quod in eam pater eius Neocles agripeta venerat. Sed, cum agellus eum non satis ale-

ret, ut opinor, ludimagister fuit. Sed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus: ita metuit, ne quid unquam didicisse videatur. In Nausiphane Democriteo tenetur: quem cum a se non neget aviditum, vexat tamen omnibus contumeliis. Atqui si haec Democritea non audisset, quid audierat? quid est in physicis Epicuri non a Democrito? nam etsi quaedam commutavit, ut, quod paullo ante de inclinatione atomorum dixi: tamen pleraque dicit eadem; atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, interitus, omnia fere, quibus naturae ratio continetur. Nunc istud quasi corpus, et quasi sanguinem, quid intelligis? Ego enim scire te ista melius, quam me, non fateor solum, sed etiam facile patior. Cum quidem semel dicta sunt, quid est, quod Velleius intelligere possit, Cotta non possit? Itaque corpus quid sit, sanguis, quid sit, intelligo: quasi corpus, et quasi sanguis, quid sit, nullo prorsus modo. Neque tu me celas, ut Pythagoras solebat alienos: nec consulto dicis occulte, tanquam Heraclitus: sed, (quod inter nos liceat) ne tu quidem intelligis.

XXVII. Illud video pugnare te, species ut quaedam sit deorum, quae nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitque pura, levis, perlucida. Dicemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus illud non est,

est, sed simile corpori: nec ille fusus, et candore mixtus rubor, sanguis est, sed quaedam sanguinis similitudo: sic in Epicureo deo non res, sed similitudines rerum esse. Fac, id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum, cedo mihi istorum adumbratorum deorum lineamenta, atque formas. Non deest hoc loco copia rationum, quibus docere velitis, humanas esse formas deorum: primum, quod ita sit informatum, anticipatumque mentibus nostris, ut homini, cum de deo cogitet, forma occurrat humana: deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura divina, forma quoque esse pulcherrima debeat: nec esse humana ullam pulchriorem. Tertiam rationem affertis, quod nulla in alia figura domicilium mentis esse possit. Primum igitur quidque consideremus quale sit, arripere enim mihi videmini quasi vestro iure rem nullo modo probabilem omnium. Quis tam caecus in contemplan-
dis rebus umquam fuit, ut non videret, species istas hominum collatas in deos aut consilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum a vitae pravitate converterent: aut superstitione, ut essent simulacra, quae venerantes, deos ipsos se adire crederent? Auxerunt autem haec eadem poetae, pictores, opifices. Erat enim non facile, agentes aliquid, et molientes deos, in aliarum formarum imitatione fervare. Accessit etiam ista opinio

opinio fortasse, quod homini homine nihil pulchrius videatur. Sed tu hoc, physice, non vides, quam blanda conciliatrix, et quasi sui sit lena natura? An putas ullam esse terra marique beluam, quae non sui generis belua maxime delectetur; quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equae contrectatione, equus vaccae? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram suae? quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura praescripserit, ut nihil pulchrius, quam hominem putaret, eam esse causam, cur deos hominum similes putaremus? Quid censes, si ratio esset in belvis? non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse?

XXVIII. At me hercule ego (dicam enim, ut sentio) quamvis amem ipse me, tamen non audeo dicere, pulchriorem esse me, quam ille fuerit taurus, qui vexit Europam. Non enim hoc loco de ingeniis, aut de orationibus nostris, sed de specie, figuraque quaeritur. Quod si fingere nobis, et iungere formas velimus: qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus invehens beluis, adiunctis humano corpori; nolis esse? Difficili in loco versor. Est enim vis tanta naturae, ut homo nemo velit nisi hominis similis esse. Et quidem formica formicae. Sed tamen cuius hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis cum essem, e gregibus epheborum vix singuli reperiebantur. Video,
quid

quid arriseris, sed tamen ita res se habet. Deinde nobis, qui, concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam vitia saepe iucunda sunt. Naevus in articulo pueri delectabat Alcaeum, at est corporis macula, naevus, illi tamen hoc lumen videbatur. Q. Catullus, huius collegae, et familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est eius:

Constiteram, exorientem auroram forte salutans,

Cum subito a laeva Roscius exoritur.

Pace mihi liceat, coelestes, dicere vestra,

Mortalis visus pulchrior esse deo.

Huic, deo pulchrior, at erat, sicut hodie est, perversissimis oculis. Quid refert? si hoc ipsum falsum illi et venustum videbatur.

XXIX. Redeo ad deos, ecquos si non tam strabones, at paetulos esse arbitramur? ecquos naevum habere? ecquos filios, flaccos, frontones, capitones, quae sunt in nobis? an omnia emendata in illis? detur id vobis. Num etiam est una omnium facies? nam si plures: aliam esse alia pulchriorem necesse est. Igitur aliquis non pulcherrimus deus. Si una omnium facies est, florere in coelo Academiam necesse est. Si enim nihil inter deum, et deum differt; nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio. Quid, si etiam, Vellei, falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo cogitantibus speciem,

nisi

[[[non]]]

ca

ullu

nisi hominis occurrere? tamenne ista tam absurda defendes? nobis fortasse si occurrit, ut dicis: Iovem, Iunonem, Minervam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos deos, ea facie novimus, qua pictores, fictoresque voluerunt: neque solum facie, sed etiam ornatu, aetate, atque vestitu, at non Aegyptii, nec Syri, nec fere cuncta barbaria, firmiores enim videas apud eos opiniones esse de bestiis quibusdam, quam apud nos de sanctissimis templis, et simulacris deorum. Etenim fana multa exspoliata et simulacra deorum de locis sanctissimis ablata videmus a nostris, at vero ne fando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Aegyptio. Quid igitur censes? Apim illum, sanctum Aegyptiorum bovem, nonne deum videri Aegyptiis? tam hercle, quam tibi illam nostram Sospitam, quam tu numquam ne in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At non est talis Argia, nec Romana Iuno. Ergo alia species Iunonis Argivis, alia Lanuvinis. Et quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Iovis.

XXX. Non pudet igitur physicum, id est, speculatorem, venatoremque naturae ab animis consuetudine imbutis, petere testimonium veritatis? isto enim modo dicere licebit, Iovem semper barbatus, Apollinem semper imberbem, caesios oculos Minervae, coeruleos esse Neptuni.

ni. Et quidem Athenis laudamus Vulcanum eum, quem fecit Alcámenes: in quo stante, atque vestito, leviter apparet claudicatio non deformis. Claudum igitur habebimus deum, quoniam de Vulcano sic accepimus. Age, et his vocabulis deos esse faciamus, quibus a nobis nominantur. At primum quot hominum linguae, tot nomina deorum. Non enim, ut tu Velleius, quocunque veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. Deinde nominum non magnus numerus ne in pontificiis quidem nostris: deorum autem innumerabilis. An sine nominibus sunt? istud quidem ita vobis dicere necesse est, quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina? quam bellum erat, Vellei, confiteri potius, nescire, quod nescires, quam ista effutientem nauseare, atque ipsum tibi displicere? An tu mei similem putas esse, aut tui deum? profecto non putas. Quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut coelum, deum? ergo etiam beatum? quibus fruentem voluptatibus? et sapientem. Qui potest esse in eiusmodi trunco sapientia? Haec vestra sunt. Si igitur nec humano visu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi persuasum est: quid dubitas negare deos esse? Non audes, sapienter id quidem, etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos. Novi ego Epicureos omnia sigilla numerantes: quamquam video nonnullis videri, Epicurum, ne in of-
fen-

sententiam Atheniensium caderet, verbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis eius, brevibusque sententiis, quas appellatis *κρυφίας δόξας*, haec ut opinor, prima sententia est: Quod beatum et immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium.

XXXI. In hac ita exposita sententia, sunt qui existiment, quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fecisse consulto, de homine minime vafro male existimant. Dubium est enim, utrum dicat aliquid iste beatum et immortale, an, si quod sit beatum, id esse immortale. Non animadvertunt, hic cum ambigue locutum esse: sed multis aliis locis, et illum, et Metrodorum tam aperte, quam paullo ante te, ille vero deos esse putat: nec quemquam vidi, qui magis ea, quae timenda esse negaret, timeret, mortem dico, et deos: quibus mediocres homines non ita valde moventur, his ille clamat, omnium mortalium mentes esse perterritas. Tot millia latrocinantur, morte proposita. Alii omnia, quae possunt, fana, compilant. Credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis. Sed, quoniam non audes (iam enim cum ipso Epicuro loquar) negare, esse deos: quid est, quod te impediat, aut solem, aut lunam, aut mundum, aut mentem aliquam sempiternam in deorum natura ponere? Nunquam vidi, inquit, animam rationis, consiliique participem in ulla alia, nisi humana figura. Quid?

Quid? solis num quidnam, aut lunae, aut quinque errantium siderum simile vidisti; sol duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit. Huius hanc lustrationem eiusdem incensa radiis menstruo spatio luna complet. Quinque autem stellae eundem orbem tenentes, aliae propius a terris, aliae remotius, ab iisdem principiis, disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. Numquid tale, Epicure, vidisti? Ne sit igitur sol, ne luna, ne stellae: quoniam nihil esse potest, nisi quod attigimus, aut vidimus. Quid? deum ipsum numne vidisti? cur igitur credis esse? tollamus ergo omnia, quae aut historia nobis, aut ratio nova affert. Ita fit, ut mediterranei mare esse non credant. Quae sunt tantae animi angustiae, ut, si Seriphi natus esses, nec unquam egressus ex insula, in qua sepusculos, vulpeculasque saepe vidisses, non crederes leones, et pantheras esse, cum tibi, quales essent, diceretur? si vero de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares?

XXXII. Et tu quidem, Vellei, non vestro more, sed dialecticorum (quem funditus gens vestra non novit) argumenti sententiam conclusisti: Beatos esse deos sumisti. Concedimus. Beatum autem sine virtute neminem esse posse. Id quoque damus, et libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse. Conveniat id quoque necesse est.

D

Ad-mi-

-i- -i- -i-

-i- -i- -i-

Adiungis, Nec rationem esse, nisi in hominis figura. Quem tibi hoc daturum putas? si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc pervenire? quid autem est istuc gradatim? sumsisse tuo iure. Nam a beatis ad virtutem, a virtute ad rationem video te venisse gradibus. A ratione ad humanam figuram quo modo accedis? praecipitare istuc quidem est, non descendere. Nec vero intelligo, cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere quam homines deorum. Quaeres, quid interfit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud huic video. Sed hoc dico, non ab hominibus formae figuram venisse ad deos, dii enim semper fuerunt, et nati nunquam sunt, si quidem aeterni sunt futuri, at homines nati, ante igitur humana forma, quam homines, ea, qua erant forma dii immortales. Non ergo illorum, humana forma, sed nostra, divina dicenda est. Verum hoc quidem, ut voletis, illud quaero, quae fuerit tanta fortuna, nihil enim in rerum natura ratione factum esse vultis. Sed tamen quis iste tantus casus? unde tam felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur? femina deorum decidisse de coelo in terras putamus, et sic homines patrum similes exstitisse? vellem diceretis: deorum cognationem agnoscerem non invitus. Nihil tale dicitis: sed casu esse factum, ut deorum similes essemus. Et
nunc

nunc argumenta quaerenda sunt, quibus hoc refellatur, utinam tam facile vera invenire possim, quam falsa convincere.

XXXIII. Etenim enumerasti memoriter, et copiose (ut mihi quidem admirari liberet, in homine esse Romano tantam scientiam) usque a Thale Milefio de natura deorum philosophorum sententias. Omnesne tibi illi delirare visi sunt, qui sine manibus, et pedibus constare deum posse decreverunt? ne hoc quidem vos movet, considerantes, quae sit utilitas, quaeque opportunitas in homine membrorum, ut iudicetis, membris humanis deos non egere? quid enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendendum? quid reliqua descriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane, nihil sine causa, nihil supervacaneum est? Itaque nulla ars imitari solertiam naturae potest. Habebit igitur linguam deus, et non loquetur, dentes, palatum, fauces, nullum ad usum: quaeque procreationis causa natura corpori affixit, ea frustra habebit deus: nec externa magis, quam interiora, cor, pulmones, iecur, cetera; quae, detracta utilitate, quid habent venustatis? quandoquidem haec esse in deo propter pulcritudinem vultis. Istisne fidentes somniis non modo Epicurus, et Metrodorus, et Hermachus contra Pythagoram, Platonem, Empedoclemque dixerunt, sed meretricula etiam

Leontium contra Theophrastum scribere ausa sit? scito illa quidem sermone, et Attico: sed tamen. Tantum Epicuri hortus habuit licentiae, et soletis queri: Zeno quidem etiam litigabat, quid dicam Albutium? nam Phaedro nihil elegantius, nihil humanius, sed stomachabatur senex, si quid asperius dixeram? cum Epicurus contumeliosissime Aristotelem vexaverit: Phaedoni Socratico turpissime maledixerit: Metrodori, sodalis sui, fratrem, Timocratem, quia nescio, quid in philosophia dissentiret, totis voluminibus conciderit: in Democritum ipsum, quem secutus est, fuerit ingratus: Nausiphanem, magistrum suum, a quo nihil didicerat, tam male acceperit.

XXXIV. Zeno quidem non eos solum, qui tum erant, Apollodorum, Syllum, ceteros figebat maledictis; sed Socratem ipsum, parentem philosophiae, Latino verbo utens, scurram Atticum fuisse dicebat: Chrysippum nunquam nisi Chesippum vocabat. Tu ipse paulo ante, cum tanquam senatum philosophorum recitares, summos viros desipere, delirare, dementes esse dicebas. Quorum si nemo verum vidit de natura deorum, verendum est, ne nulla sit omnino. Nam ista, quae vos dicitis, sunt tota commentitia, vix digna lucubratione anicularum, non enim sentitis, quam multa vobis suscipienda sint, si impetraritis, ut concedamus eandem esse hominum, et deorum

rum

rum figuram. Omnis cultus, et curatio corporis erit eadem adhibenda deo, quae adhibetur homini: ingressus, cursus, accubitio, inclinatio, sessio, comprehensio; ad extremum etiam sermo, et oratio. Nam quod et mares deos, et feminas esse dicitis, quid sequatur videtis. Equidem mirari fatis non possum, unde ad istas opiniones vester ille princeps venerit. Sed clamare non desinitis, retinendum hoc esse, deus ut beatus, immortalisque sit. Quid autem obstat, quo minus sit beatus, si non sit bipes; aut ista sive beatitas, sive beatitudo dicenda est (utrumque omnino durum, sed usu mollienda nobis verba sunt) verum ea, quaecunque est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem aeternam, figura, membrisque corporis vacuam, cadere non potest? Nihil aliud dicis, nisi, numquam vidi solem, aut mundum beatum. Quid? mundum, praeter hunc, umquamne vidisti? negabis. Cur igitur non sexcenta millia esse mundorum, sed innumerablem ausus es dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ratio non docebit, cum praestantissima natura quaeratur, eaque beata, et aeterna, quae sola divina natura sunt, ut immortalitate vincamur ab ea natura, sic animi praestantia vinci: atque ut animi, item corporis? Cur igitur, cum ceteris rebus inferiores simus, forma pares sumus? ad similitudinem enim

deo propius accedebat humana virtus, quam figura.

XXXV. An quidquam tam puerile dici potest (ut eundem locum diutius urgeam) quam si ea genera beluarum, quae in rubro mari, Indiave gignantur, nulla esse dicamus? Atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt, quam sunt multa, quae terra, mari, paludibus, fluminibus existunt: quae negemus esse, quia numquam vidimus. Ipsa vero quam nihil ad rem pertinet, quae vos delectat maxime, similitudo? Quid canis nonne similis lupo? atque, ut Ennius,

Simia quam similis, turpissima bestia, nobis?
at mores in utroque dispares. Elephanto beluarum nulla prudentior, at figura quae vastior? De bestiis loquor. Quid? inter ipsos homines nonne et simillimis formis dispares mores, et moribus figura dissimilis? etenim si semel, Vellei, suscipimus genus hoc argumenti, attende quo serpat, tu enim sumebas, nisi in hominis figura rationem inesse non posse, sumet alius, nisi in terrestri: nisi in eo, qui adoleverit: nisi in eo, qui didicerit: nisi in eo, qui ex animo constet, et corpore caduco, et infirmo: postremo nisi in homine, atque mortali. Quod si in omnibus his rebus obsistis, quid est, quod te una forma conturbet? his enim omnibus, quae proposui, adiunctis,
in

in homine rationem esse, et mentem videbas. Quibus detractis, deum tamen nosse te dicis, modo lineamenta maneant. Hoc est non considerare, sed quasi fortiri, quid loquare. Nisi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, sed etiam in arbore, quidquid super-
vacaneum sit, aut usum non habeat, obstare. Quam molestum est, uno digito plus habere? quid ita? quia nec speciem, nec usum alium quinque desiderant. Tuus autem deus non digito uno redundat, sed capite, collo, cervicibus, lateribus, aluo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. Si ut immortalis sit, quid haec ad vitam membra pertinent? quid ipsa facies? magis illa, cerebrum, cor, pulmones, iecur, haec enim sunt domicilia vitae. Oris quidem habitus ad vitae firmitatem nihil pertinet.

XXXVI. At eos vituperabas, qui ex operibus magnificis, atque praeclaris, cum ipsum mundum, cum eius membra, caelum, terras, maria, cumque horum insignia, solem, lunam, stellasque vidissent, cumque temporum maturitates, mutationes, vicissitudinesque cognovissent, suspicati essent, aliquam excellentem esse praestantemque naturam, quae haec fecisset, moveret, regeret, gubernaret. Qui, etiam si aberrant a coniectura, video tamen quid sequantur. Tu quod opus tandem magnum, et egregium habes, quod effectum divina men-

te videatur, ex quo esse deos suspicere? Habebam, inquis, in animo insitam informationem quandam dei; et barbati quidem Iovis, galeatae Minervae. Nam igitur esse tales putas? Quanto melius haec vulgus imperitorum? qui non membra solum hominis deo tribuunt, sed usum etiam membrorum, dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscinam, fulmen: et, si, actiones quae sint deorum, non vident, nihil agentem tamen deum non queunt cogitare. Ipsi, qui irridentur, Aegyptii, nullam belvam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecraverunt. Velut ibes, quae maximam vim serpentium conficiunt, cum sint aves excelsae, cruribus rigidis, corneo proceroque rostro: avertunt pestem ab Aegypto, cum volucres angues ex vastitate Libyae vento Africo invectas interficiunt, atque consumunt, ex quo fit, ut illae nec morfu vivae noceant, nec odore mortuae. Possum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere: sed nolo esse longus, ita concludam tamen, belvas a barbaris propter beneficium consecratas: vestrorum deorum non modo beneficium nullum exstare, sed ne factum quidem omnino. Nihil habet, inquit, negotii. Profecto Epicurus, quasi pueri delicati, nihil cessatione melius existimat.

XXXVII At ipsi tamen pueri, etiam cum cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur:

tur: deum sic feriatur volumus cessatione torpere, ut, si se commoverit, vereamur ne beatus esse non possit. Haec oratio non modo deos spoliatur motu, et actione divina, sed etiam homines inertes efficit; si quidem agens aliquid, ne deus quidem, esse beatus potest. Verum sit sane, ut vultis, deus, effigies hominis, et imago, quod eius est domicilium? quae sedes? qui locus? quae deinde actio vitae? quibus rebus, id quod vultis, beatus est? utatur enim suis bonis oportet, et fruatur, qui beatus futurus est, nam locus quidem iis etiam naturis, quae sine animis sunt, suus est cuique proprius: ut terra infimum teneat, hanc inundet aqua; superior aether; ignibus altissima ora reddatur. Bestiarum autem terrenae sunt aliae, partim aquatiles, aliae quasi ancipites, in utraque sede viventes: sunt quaedam etiam, quae igne nasci putentur, appareantque in ardentibus fornacibus saepe volitantes. Quaero igitur, vester deus primum ubi habitet: deinde quae causa eum loco moveat; si modo moveretur aliquando: postremo cum hoc proprium sit animalium, ut aliquid appetant, quod sit naturae accommodatum; deus quid appetat: ad quam deinde rem motu mentis, ac rationis utatur, postremo, quo modo beatus sit, quo modo aeternus, quidquid enim horum attigeris, ulcus est, ita male instituta ratio exitum reperire non potest.

Sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, non sensu: nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerum permanere, eamque esse eius visionem, ut similitudine, et transitione cernatur, neque deficiat umquam ex infinitis corporibus similium accessio: ex eoque fieri, ut in haec intenta mens nostra, beatam illam naturam, et sempiternam putet.

XXXVIII. Hoc, per ipsos deos, de quibus loquimur, quale tandem est? nam si tantummodo ad cogitationem valent, nec ullam habent soliditatem nec eminentiam: quid interest, utrum de hippocentauro, an de deo cogitemus? omnem enim talem conformationem animi ceteri philosophi motum inanem vocant, vos autem adventum in animos, et introitum imaginum dicitis. Ut igitur Ti. Gracchum cum videor concionantem in Capitolio videre, de M. Octavio deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse inanem: tu autem et Gracchi, et Octavii imagines remanere, quae, in Capitolium cum pervenerim, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in deo, cuius crebra facie pellantur animi; ex quo esse beati, atque aeterni intelligantur. Fac imagines esse, quibus pulsantur animi, species duntaxat obicitur quaedam, num etiam cur ea beata sit? cur aeterna? Quae autem istae imagines vestrae, unde? a Democrito omnino haec licentia.

Sed

Sed et ille reprehensus a multis est, nec vos exitum reperitis: totaque res vacilat, et claudicat. Nam quid est, quod minus probari possit, quam omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Numae, Pythagorae, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? quomodo ergo illi? et quorum imagines? Orpheum poetam docet Aristoteles numquam fuisse, et hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt cuiusdam fuisse Cercopis. At Orpheus, id est, imago eius, ut vos vultis, in animum meum saepe incurrit. Quid, quod eiusdem hominis in meum aliae, aliae in tuum? quid, quod earum rerum, quae numquam omnino fuerunt, neque esse potuerunt, ut Scyllae, ut Chimaerae? quid, quod hominum, locorum, urbium earum, quas numquam vidimus? quid, quod, simulac mihi collibitum est, praesto est imago? quid, quod etiam ad dormientem veniunt invocatae?

XXXIX. Tota res, Vellei, nugatoria est, vos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis, tanta est impunitas garriendi. At quam licenter? Fluentium frequenter transitio fit visionum, ut e multis una videatur. Puderet me dicere non intelligere, si vos ipsi intelligeretis, qui ista defenditis. Quo modo enim probas, continenter imagines ferri? aut, si continenter, quo modo aeternae? Innumerabilitas, inquis, suppeditat

aton

atomorum. Num eadem ergo ista facient, ut sint omnia sempiterna? confugis ad aequilibratam: sic enim *ισονομίαν*, si placet, appellamus: et ais, quoniam sit natura mortalis, immortalem etiam esse oportere. Isto modo, quoniam homines mortales sunt, sint aliqui immortales: et quoniam nascuntur in terra, nascantur et in aqua: et quia sunt, quae interimant, sint, quae conservent. Sint sane: sed ea conservent, quae sunt. Deos istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies ex individuis quo modo corporibus oritur? quae etiam si essent, quae nulla sunt; pellere se ipsa et agitari inter se concursu fortasse possent: formare, figurare, colorare, animare non possent. Nullo igitur modo immortalem deum efficitis.

XL. Videamus nunc de beato. Sine virtute certe nullo modo, virtus autem actuosa: et deus vester nihil agens: expers virtutis igitur: ita, ne beatus quidem. Quae ergo vita? Suppeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum interventu. Quorum tandem bonorum? voluptatum. Credo: nempe ad corpus pertinentium, nullam enim novistis, nisi profectam a corpore, et redeuntem ad corpus, animi voluptatem. Non arbitror te, Vellei, similem esse Epicureorum reliquorum: quos pudeat earum Epicuri vocum, quibus ille testatur, se ne intelligere quidem ullum bonum, quod

quod sit seiunctum a delicatis, et obscaenis voluptatibus: quas quidem non erubescens, persequitur omnes nominatim. Quem cibum igitur, aut quas potiones, aut quas vocum, aut florum varietates, aut quos tactus, quos odores adhibebis ad deos, ut eos perfundas voluptatibus? At poetae quidem, nectar, ambrosiam, epulas comparant, et aut Iuventutem, aut Ganymedem pocula ministrantem. Tu autem, Epicure, quid facies? neque enim unde habeat ista deus tuus, video: nec, quomodo utatur. Locupletior igitur hominum natura ad beate vivendum est, quam deorum, quod pluribus generibus fruitor voluptatum. At has leviores ducis voluptates, quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc verbum est) sensibus adhibetur. Quousque ludis? nam Philo etiam noster ferre non poterat, aspernari Epicureos molles, et delicatas voluptates, summa enim memoria pronuntiabat plurimas. Epicuri sententias, his ipsis verbis, quibus erant scriptae. Metrodori vero, qui est Epicuri collega sapientiae, multa imprudentiora recitabat, accusat enim Timocratem, fratrem suum, Metrodorus, quod dubitet omnia, quae ad beatam vitam pertineant, ventre metiri: neque id semel dicit: sed saepius. Annuere te video, nota enim tibi sunt. Proferrem libros, si negares. Neque nunc reprehendo, quod ad voluptatem omnia referantur: alia est ea quae-

quaestio: sed doceo, deos vestros esse voluptatis expertes: ita vestro iudicio ne beatos quidem. At dolore vacant.

XLI. Satin' est id ad illam abundantem bonis vitam beatissimam? Cogitant, inquiunt, assidue beatum esse se, habent enim nihil aliud, quod agitent in mente. Comprehende igitur animo, et propone ante oculos, deum nihil aliud in omni aeternitate, nisi, Mini pulchre est: et, Ego beatus sum, cogitantem. Nec tamen video, quo modo non vereatur iste deus beatus, ne intereat, cum sine ulla intermissione pulsetur, agiteturque incurfione atomorum sempiterna, cumque ex ipso imagines semper affluant. Ita nec beatus est vester deus, nec aeternus. At etiam de sanctitate, de pietate adversus deos, libros scripsit Epicurus. At quo modo in his loquitur? ut Coruncanium, aut Scaevolam, pontifices maximos, te audire dicess: non eum, qui sustulerit omnem funditus religionem: nec manibus, ut Xerxes; sed rationibus, deorum immortalium templa, et aras everterit. Quid est enim, cur deos ab hominibus colendos dicas, cum dii non modo homines non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant? At est eorum eximia quaedam praestansque natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem. An quidquam eximium potest esse in ea natura, quae sua voluptate laetans, nihil nec actura

actura sit umquam, neque agat, neque egerit? Quae porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid omnino, cuius nullum meritum sit, ei deberi potest? est enim pietas, iustitia adversum deos: cum quibus quid potest nobis esse iuris, cum homini nulla cum deo sit communitas? sanctitas autem est scientia colendorum deorum: qui quamobrem colendi sunt, non intelligo, nullo nec accepto ab iis, nec sperato bono.

XLII. Quid est autem, quod deos veneremur propter admirationem eius naturae, in qua egregium nihil videmus? Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberari, cum sustuleris omnem vim deorum. Nisi forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant, censes supersticiosos esse potuisse. Ego ne Protagoram quidem: cui neutrum liquerit, nec esse deos, nec non esse. Horum enim sententiae omnium, non modo superstitionem tollunt, in qua inest timor inanis deorum; sed etiam religionem, quae deorum cultu pio continetur. Quid? ii, qui dixerunt, totam de diis immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus rei publicae causa, ut, quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret, nonne omnem religionem funditus sustulerunt? Quid Prodicus Ceus? qui ea, quae prodesse hominum vitae, deorum in numero habita esse dixit.

dixit, quam tandem religionem reliquit? Quid? qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt post mortem ad deos pervenisse, eosque esse ipsos, quos nos colere, precari, venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? quae ratio maxime tractata ab Euhemero est: quem noster et interpreta- tus, et secutus est, praeter ceteros, Ennius. Ab Euhemero autem et mortes, et sepulturae demonstrantur deorum. Utrum igitur hic confirmasse religionem videtur, an penitus to- tam fustulisse? omitto Eleusinem sanctam il- lam, et augustam,

Ubi initiantur gentes orarum ultimae:

Praetereo Samothraciam, eaque,

— Quae Lemni

Nocturno aditu occulta coluntur

Silvestribus saepibus densa.

Quibus explicatis, ad rationemque revocatis, rerum magis natura cognoscitur, quam deo- rum.

XLIII. Mihi quidem etiam Democritus, vir magnus in primis, cuius fontibus Epicu- rus hortulos suos irrigavit, nutare videtur in natura deorum. Tum enim censet imagines divinitate praeditas inesse universitati rerum: tum principia mentesque, quae sunt in eodem universo, deos esse dicit: tum animantes ima- gines, quae vel prodesse nobis solent, vel nocere: tum ingentes quasdam imagines, tan- tas-

tasque, ut universum mundum complectantur extrinsecus. Quae quidem omnia sunt patria Democriti, quam Democrito digniora. Quis enim istas imagines comprehendere animo potest? quis admirari? quis aut cultu, aut religione dignas iudicare? Epicurus vero ex animis hominum extraxit radicitus religionem, cum diis immortalibus et opem, et gratiam sustulit, cum enim optimam, et praestantissimam naturam dei dicat esse, negat idem esse in deo gratiam, tollit id, quod maxime proprium est optimae praestantissimaeque naturae, quid enim est melius, aut quid praestantius bonitate, et beneficentia? qua cum carere deum vultis, neminem deo nec deum, nec hominem carum: neminem ab eo amari, neminem diligere vultis. Ita fit, ut non modo homines a diis, sed ipsi dii inter se ab aliis alii negligantur.

XLIV. Quanto Stoici melius, qui a vobis reprehenduntur? Censent autem, sapientes sapientibus etiam ignotis esse amicos, nihil est enim virtute amabilius, quam qui adeptus erit, ubicumque erit gentium, a nobis diligetur. Vos autem quid mali datis, cum in imbecillitate gratificationem, et benevolentiam ponitis? Ut enim omittam vim, et naturam deorum: ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos, et benignos fuisse. Nulla est caritas naturalis inter bonos?

E nos?

nos? carum ipsum verbum est amoris; ex quo amicitiae nomen est ductum; quam si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus; non erit ista amicitia, sed mercatura quaedam utilitatum suarum. Prata, et arua, et pecudum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex eis capiuntur. Hominum caritas, et amicitia, gratuita est. Quanto igitur magis deorum? qui, nulla re egentes, et inter se diligant, et hominibus consulunt. Quod ni ita sit, quid veneramur, quid precamur deos? cur sacris pontifices, cur auspiciis augures praesunt? quid vovemus? At etiam liber est Epicuri de sanctitate. Ludimur ab homine non tam faceto, quam ad scribendi licentiam libero. Quae enim potest esse sanctitas, si dii humana non curant? quae autem animans natura, nihil curans? verius est igitur nimirum illud, quod familiaris omnium nostrum Posidonius differuit in libro quinto de natura deorum, nullos esse deos, Epicuro videri: quaeque is de diis immortalibus dixerit, invidiae detestandae gratia dixisse, neque enim tam desipiens fuisset, ut homunculi similem deum fingeret, lineamentis duntaxat extremis, non habitu solido, membris hominis praeditum omnibus, usu membrorum ne minimo quidem; exilem quendam, atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil

hil agentem, quae natura primum nulla esse potest: idque videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit deos. Deinde, si maxime talis est deus, ut nulla gratia, nulla hominum caritate teneatur; valeat, quid enim dicam, propitius sit? esse enim propitius potest nemini, quoniam, ut dicitis, omnis in imbecillitate est et gratia, et caritas.

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Hic liber continet Balbi disputationem de natura Deorum, ex mente Stoicorum; qui totam istam quaestionem in partes quatuor dividebant. Primum enim docebant, esse Deos: deinde, quales essent: tum, mundum ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. His igitur quatuor tamquam capitibus tota Balbi disputatio continetur. Et prima quidem pars, quamquam ne egere quidem oratione videri poterat, tamen argumentis confirmatur. Nam primo, quod omnium consentiens est de diis opinio, natura evidens sit necesse est: deinde, Dii ipsi praesentia sua et apparitione

eam rem confirmarunt: praedictiones item et praesensiones rerum futurarum, Deos esse, clamant; omnium maxime autem mira totius mundi varietas, pulchritudo, ordo, rerumque omnium ad utilitatem humanam conspiratio. Quin ex ipsa hominum sollertia colligi potest, esse aliquam divinam mentem. Nam si cetera, quae in corpore sunt, sumimus aliunde, aliud a terra, aliud ab humore, aliud ab igni; rationem etiam aliunde habeamus necesse est: et cum cetera omnia mundus habeat, quod est omnium optimum, id quoque cur non habeat, nulla est ratio. Omnes porro concedunt, nil non modo esse mundo melius, sed ne cogitari quidem posse: quare, cum ratione nil melius, ea quoque mundo insit necesse est; qui profecto non posset ita omnibus partibus consentire, nisi uno divino et continuato spiritu contineretur. c. 2.--8. His rationibus subiiciuntur demonstrationes physicae. Prima huiusmodi est: omnia quae aluntur et crescunt, ea temperatione caloris oriuntur et augentur, omnesque partes mundi calore fultae sustententur; et mundus simili parique natura servatur. Est igitur natura, quae omnem mundum continet eumque tuetur; quae quoniam mundi principatum (*ἡγεμονικόν*) ut in homine mens, obtinet, et est adeo omnium optima, sensus quo-

quoque et ratio huic naturae insint necesse est, quae in partibus mundi sunt, et multo quidem acriora atque maiora; ex quo mundum Deum esse concluditur. Est praeterea animans mundus; quod motu suo cietur, qui, vel Platone auctore, tantum in animos cadit c. 9-12. Altera ratio sic procedit: In omni rerum institutione est aliquid extremum atque perfectum, nisi quaedam vis obsistat. Igitur in omni natura s. universo, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid ac perfici; quod nil, ut in ceteris naturis, obsistere potest: ergo cum in his, quae gignuntur ex terra, nil sit praeter nutritionem; bestiae praeterea sensum et motum habent et appetitum: homini addita etiam est ratio, qua appetitus regantur. Ex quo efficitur, esse etiam quartum et altissimum gradum eorum, qui natura boni sapientesque gignantur, quibus ab initio insit recta constansque ratio, quae Deo tribuenda sit, hoc est mundo. Eodem fere modo efficitur, esse in mundo summam virtutem et sapientiam. c. 12-14. Sed mundi divinitate perspecta, astris etiam divinitas est tribuenda. Gignuntur enim ex mobilissima et purissima aetheris parte, nulla alia admixta natura, totaque sunt calida et pellucida. Absurdum autem esset, si res aere ortae rationem haberent, quae

in multo puriore aethere nascuntur, sensu aut ratione carerent, quae ibi multo acriora sint necesse est, et vel ordine eorum et constantia, motuque voluntario declarantur. c. 15. s. Sed maxime astrorum sensum et intelligentiam divinitatemque declarat mirabilis ordo eorum et constantia, quae neque naturam significat, quod est plena rationis, neque fortunam, quae constantiam respuit. In quo Epicurus ridicule errat, qui humanam figuram Diis attribuit, negatque rotundum et volubilem Deum cogitari posse. c. 16. seq. Sed multae aliae naturae Deorum ex magnis eorum beneficiis constitutae sunt. Nam primo quod est a Deo natum, id nomine ipsius Dei nuncupatur; deinde res ipsa, in qua est vis maior aliqua, sic appellatur; beneficiis porro excellentes viri in coelum fama ac voluntate sublatis sunt; ac denique ex physica ratione multi fluxerunt poetici Dii. c. 23. seq. Constitutis duobus his, Deos esse, et qualis eorum natura sit, sequitur disputatio de providentia Deorum. Ea tribus argumentis asseritur, de Stoicorum more. Primum ab eo ipso, quod Dii sunt, ducitur; c. 30. 31. s. alterum inde, quod omnes res subiectae sunt naturae sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geruntur, c. 32. tertium autem ex admiratione rerum coelestium

lestium et terrestrium arcessitur, qui locus copiose admirabiliterque explicatur. Tertiae huic disputationis parti subiicitur tandem ea, quae istam tantam rerum molitionem hominis causa factam esse, demonstrat, hominumque commodis mirifice esse a Deo provisum: quod quidem quatuor argumentis fit; quorum primum ductum est a corporis humani structura; alterum a perfectionibus animi; tertium ab utilitate, quam res cum coelestes tum terrestres hominibus adferunt; quartum denique ab exemplis hominum illustrium, quibus Dii consuluerunt.

I. Quae cum Cotta dixisset, tum Velleius, Nae ego, inquit, incautus, qui cum Academico, et eodem rhetore, congregari conatus sum. Nam neque indisertum Academicum pertimuissem, nec sine ista philosophia rhetorem, quamvis eloquentem, neque enim flumine conturbor inanium verborum, nec subtilitate sententiarum, si orationis est siccitas. Tu autem, Cotta, utraque re valuisti, corona tibi, et iudices defuerunt. Sed ad ista alias, nunc Lucilium, si ipsi commodum est, audiamus. Tum Balbus: Eundem equidem malletm audire Cottam, dum, qua eloquentia falsos deos sustulit, eadem veros inducat, est enim et philosophi, et pontificis, et Cottae, de diis immortalibus habere non errantem, et vagam,

ut Academici, sed, ut nostri, stabilem, certamque sententiam, nam contra Epicurum factis superque dictum est. Sed aveo audire, tu ipse, Cotta, quid sentias. An, inquit, oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus praesertim de rebus, quid non sentirem, quam quid sentirem, posse dicere? Quod si haberem aliquid, quod liqueret: tamen te vicissim audire vellem, cum ipse tam multa dixissem. Tum Balbus, Geram tibi morem, et agam quam brevissime potero, etenim convictis Epicuri erroribus, longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino dividunt nostri totam istam de diis immortalibus quaestionem in partes quatuor. Primum docent, esse deos: deinde, quales sint: tum, mundum ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone, quae priora duo sunt, sumamus: tertium, et quartum, quia maiora sunt, puto esse in aliud tempus differenda. Minime vero, inquit Cotta: nam et otiosi sumus, et iis de rebus agimus, quae sunt etiam negotiis anteponendae.

II. Tum Lucilius, Ne egere quidem videtur, inquit, oratione prima pars, quid enim potest esse tam apertum, tamque perspicuum, cum coelum suspeximus, coelestiaque contemplati sumus, quam esse aliquod numen praestantissimae mentis, quo haec regantur? quod
ni

ni ita esset, qui potuisset assensu omnium dicere Ennius?

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Iovem;

illum vero et Iovem, et dominatorem rerum, et omnia nutu regentem, et, ut idem Ennius, - - - patrem divinumque, hominumque, et praesentem, ac praepotentem deum. Quod qui dubitet, haud sane intelligo; cur non idem, sol sit, an nullus sit, dubitare possit. Quid enim est hoc illo evidentius? quod nisi cognitum, comprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec una cum saeculis, aetatibusque hominum inveterare potuisset. Etenim videmus, ceteras opiniones fictas, atque vanas, diuturnitate extabuisse. Quis enim hippocentaurum fuisse, aut chimaeram putat? quaeve anus tam excors inveniri potest, quae illa, quae quondam credebantur apud inferos portenta, extimescat? opinionum enim commenta delet dies: naturae iudicia confirmat. Itaque et in nostro populo, et in ceteris, deorum cultus religionumque sanctitates existunt in dies maiores, atque meliores. Idque evenit non temere, nec casu, sed quod praesentia saepe divi suam declarant: ut et apud Regillum bello Latinorum, cum A. Postumius dictator cum Octavio Mamilio Tusculano proelio dimicaret, in no-

stra acie Castor et Pollux ex equis pugnare visi sunt: et recentiore memoria iidem Tyn-
daridae Persen victum nuntiaverunt. P. enim
Vatienus, avus huius adolescentis, cum e
praefectura Reatina Romam venienti noctu
duo iuvenes cum equis albis dixissent, Regem
Persen illo die captum, senatui nuntiavit, et
primo, quasi temere de republica locutus, in
carcerem coniectus est: post, a Paulo litteris
allatis, cum idem dies constitisset; et agro a
senatu, et vacatione donatus est. Atque
etiam cum ad fluvium Sagram Crotoniatis
Locri maximo proelio devicissent, eo ipso die
auditam esse eam pugnam ludis Olympiae,
memoriae proditum est. Saepe Faunorum vo-
ces exauditaе, saepe visae formae deorum,
quemvis non aut hebetem, aut impium, deos
praesentes esse confiteri coegerunt.

III. Praedictiones vero, et praesensiones
rerum futurarum quid aliud declarant, nisi
hominibus ea, quae sint, ostendi, monstrari,
portendi, praedici? ex quo illa ostenta, mon-
stra, portenta, prodigia dicuntur. Quod si
ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsium,
Tiresiam, Amphiaraum, Calchantem, Hele-
num; quos tamen augures ne ipsae quidem
fabulae ascivissent, si res omnino repudiarent:
ne domesticis quidem exemplis docti, numen
deorum comprobabimus? nihil nos P. Claudii,
bello Punico primo, temeritas movebit, qui
etiam

etiam per iocum deos irridens, cum cavea liberati pulli non pascerentur, mergi eos in aquam iussit; ut biberent, quoniam esse nolent, qui risus, classe devicta, multas ipsi lacrimas, magnam populo Romano cladem attulit. Quid? collega eius Iunius eodem bello nonne tempestate classem amisit, cum auspiciis non paruisset? Itaque P. Claudius a populo condemnatus est: Iunius necem sibi ipse conscivit. C. Flaminium Caelius religione neglecta cecidisse apud Thrasimenum scribit cum magno reipublicae vulnere, quorum exitio intelligi potest, eorum imperiis rempublicam amplificatam, qui religionibus parvissent. Et, si conferre volumus nostra cum externis, ceteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperiemur: religione, id est, cultu deorum, multo superiores. An Attii Navii lituus ille, quo ad investigandum suam regiones vineae terminavit, contemnendus est? crederem, nisi eius augurio rex Hostilius maxima bella gessisset. Sed negligentia nobilitatis, augurii disciplina omissa, veritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta. Itaque maximae reipublicae partes, in his bella, quibus reipublicae salus continetur, nullis auspiciis administrantur; nulla peremnia fervantur, nulla ex acuminibus; nulli viri vocantur, ex quo in procinctu testamenta perierunt. Tum enim bella gerere nostri duces incipiunt, cum au-

spici

spicia posuerunt. At vero apud maiores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores etiam seipsum diis immortalibus capite velato verbis certis pro republica devoverent. Multa ex Sibyllinis vaticinationibus, multa ex haruspicum responsis commemorare possumus, quibus ea confirmantur, quae dubia nemini debent esse.

IV. Atqui et nostrorum augurum, et Etruscorum, et haruspicum disciplinam P. Scipione, C. Figulo consulibus, res ipsa probavit: quos cum Ti. Gracchus, consul iterum, recrearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilominus peregisset, remque illam in religionem populo venisse sentiret, ad senatum retulit, senatus, quos ad soleret, referendum censuit, haruspices introducti, responderunt, non fuisse iustum comitiorum rogatorem. Tum Gracchus, ut e patre audiebam, incensus ira, Itane vero? ego non iustus, qui et consul rogavi, et augur, et auspicato? an vos Tusci, ac barbari, auspicio- rum populi Romani ius tenetis, et interpretes esse comitiorum potestis? itaque tum illos exire iussit. Post autem ex provincia litteras ad collegium misit, se, cum legeret libros, recordatum esse vitio sibi tabernaculum captum fuisse in hortis Scipionis, quod, cum pomoe- rium postea intrasset, habendi senatus causa, in

in redeundo, cum idem pomoerium transfret, auspicari esset oblitus: itaque vitio creatos consules esse. Augures rem ad senatum: senatus, ut abdicarent consules: abdicaverunt. Quae quaerimus exempla maiora? vir sapientissimus, atque haud scio an omnium praestantissimus, peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit, quam haerere in republica religionem: consules summum imperium statim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem. Magna augurum auctoritas. Quid haruspicum ars, nonne divina? haec innumerabilia ex eodem genere qui videat, nonne cogatur confiteri deos esse? quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est. Deorum autem interpretes sunt: deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eveniunt, quae praedicta sunt. Ne aegri quidem, quia non omnes convalescunt, idcirco ars nulla medicina est. Signa ostenduntur a diis rerum futurarum. In his si qui erraverunt, non deorum natura, sed hominum coniectura peccavit. Itaque inter omnes omnium gentium sententia constat, omnibus enim innatum est, et in animo quasi insculptum, esse deos.

V. Quales sint, varium est: esse, nemo negat. Cleanthes quidem noster quatuor de causis dixit in animis hominum informatas deorum esse notiones. Primam posuit eam,

de qua modo dixi, quae orta esset ex praesensione rerum futurarum: alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quae percipiuntur caeli temperatione, faecunditate terrarum aliarumque commoditatum complurium copia. Tertiam, quae terreret animos fulminibus, tempestatibus, nimbis, nivibus, grandinibus, vastitate, pestilentia, terrae motibus, et saepe fremitibus, lapideisque imbribus, et guttis imbrium quasi cruentis: tum lapidibus, aut repentinis terrarum hiatibus: tum, praeter naturam, hominum pecudumque portentis: tum facibus visis coelestibus: tum stellis iis, quas Graeci cometas, nostri cincinnatas vocant: quae nuper bello Octaviano magnarum fuerunt calamitatum praenuntiae: tum sole geminato, quod, ut e patre audiui, Tuditano et Aquillio consulibus evenerat: quo quidem anno P. Africanus sol alter extinctus est, quibus exterriti homines vim quandam esse coelestem, et divinam suspicati sunt. Quartam causam esse eamque vel maximam, aequalitatem motus, conversionem coeli: solis, lunae, siderumque omnium distinctionem, utilitatem, pulchritudinem, ordinem; quarum rerum adspectus ipse satis indicaret, non esse ea fortuita. Ut si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum venerit: cum videat omnium rerum rationem, modum, disciplinam, non possit ea sine causa fieri iudicare, sed

sed esse aliquem intelligat, qui praesit, et cui pareatur: multo magis in tantis motionibus, tantisque vicissitudinibus, tam multarum rerum, atque tantarum ordinibus, in quibus nihil umquam immensa, et infinita vetustas mentita sit, statuatur necesse est, ab aliqua mente tantos naturae motus gubernari.

VI. Chrysippus quidem, quamquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse reperisse videatur. *Si enim, inquit, est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana efficere non possit: est certe id, quod illud efficit, homine melius. Atqui res coelestes, omnesque eae, quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt, est igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. Id autem quid potuis dixeris, quam deum? Etenim si dii non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? in eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse praestantius. Esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse, quam se putet, desipientis arrogantiae est. Ergo est aliquid melius. Est igitur profecto deus. An vero, si domum magnam pulchramque videris, non possis adduci, ut, etiam si dominum non videas, muribus illam, et mustelis aedificatam putes: tantum vero ornatum mundi, tantam varietatem, pulchritudinemque rerum coelestium*

um, tantam vim, et magnitudinem maris, atque terrarum, si tuum, ac non deorum immortalium domicilium putes, nonne plane desipere videare? An ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terram autem esse infimam, quam crassissimus circumfundat aer? ut ob eam ipsam causam, quod etiam quibusdam regionibus, atque urbibus contingere videmus, hebetiora ut sint hominum ingenia propter coeli plenioram naturam, hoc idem generi humano evenerit, quod in terra, hoc est, in crassissima regione mundi collocati sint. Et tamen ex ipsa hominum follertia esse aliquam mentem, et eam quidem acriorem, et divinam, existimare debemus. *Unde enim hanc homo arripuit?* ut ait apud Xenophontem Socrates. Quin et humorem, et calorem, qui est fusus in corpore, et terrenam ipsam viscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem, si quis quaerat, unde habemus, apparet: quod aliud a terra sumimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aere eo, quem spiritu ducimus.

VII. Illud autem, quod vincit haec omnia, rationem dico, et, si placet, pluribus verbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam, ubi invenimus? unde sustulimus? an cetera mundus habebit omnia, hoc unum, quod plurimi est, non habebit? atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo, nihil
prae-

præstabilius; nihil pulchrius: nec solum nihil est; sed ne cogitari quidem quidquam melius potest. Et, si ratione; et sapientia nihil est melius; necesse est hæc inesse in eo, quod optimum esse concedimus. Quid vero? tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio, quem non coget ea, quæ dicuntur a me, comprobare? possetne uno tempore florescere, deinde vicissim horrere terra? aut, tot rebus ipsis se immutantibus, solis accessus, discessusque solstitiis brumisque cognosci? aut aestus maritimi, fretorumque angustiae ortu, aut obitu lunæ commoveri? aut una totius cæli conversione cursus astrorum dispares conservari? Hæc ita fieri omnibus inter se continentibus mundi partibus profecto non possent, nisi ea uno divino et continuato spiritu continerentur. Atque hæc cum uberius disputantur, et fusius, ut mihi est in animo facere; facilius effugiunt Academicorum calumniam, cum autem, ut Zeno solebat, brevius angustiusque concluduntur: tum apertiora sunt ad reprehendendum. Nam ut profluens amnis, aut vix, aut nullo modo; conclusa autem aqua facile corrumpitur: sic orationis flumine reprehensoris vitia diluuntur; angustia autem conclusæ orationis non facile seipsa tutatur, hæc enim, quæ dilatantur a nobis, Zeno sic premebat:

VIII. *Quod ratione utitur, id melius est, quam id, quod ratione non utitur. Nihil autem mundo melius: ratione igitur mundus utitur. Similiter effici potest, sapientem esse mundum: similiter, beatum: similiter, aeternum. Omnia enim haec meliora sunt, quam ea, quae sunt his carentia: nec mundo quidquam melius; ex quo efficitur, esse mundum deum. Idemque hoc modo: Nullius sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens. Mundi autem partes sentientes sunt, non igitur caret sensu mundus. Pergit idem, et urget angustius: Nihil, inquit, quod animi, quodque rationis est expers, id generare ex se potest animantem, compotemque rationis. Mundus autem generat animantes, compotesque rationis, animans est igitur mundus, composque rationis. Idemque similitudine, ut saepe solet, rationem conclusit hoc modo: Si ex oliva/modulate canentes tibiae nascerentur: num dubitares, quin inesset in oliva tibicines quaedam scientia? Quid, si platani fidiculas ferrent numerose sonantes? idem scilicet censes, in platanis inesse musicam. Cur igitur mundus non animans, sapiensque iudicetur, cum ex se procreet animantes, atque sapientes?*

IX. Sed quoniam coepi secus agere, atque initio dixeram: negaram enim hanc primam partem egere oratione, quod esset omnibus per-

perspicuum, deos esse: tamen id ipsum rationibus physicis confirmare volo, sic enim res se habet, ut omnia, quae alantur, et crescant, contineant in se vim caloris: sine qua neque ali possent, neque crescere. Nam omne, quod est calidum, et igneum, cietur, et agitur motu suo quod autem alitur, et crescit, motu quodam utitur certo, et aequabili: qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu sensus, et vita remanet; refrigerato autem et extincto calore, occidimus ipsi, et extinguimur. Quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta vis insit caloris in omni corpore, negat enim ullum esse cibum tam gravem, quin is die, et nocte concoquatur: cuius etiam in reliquiis inest calor iis, quas natura respuerit. Iam vero venae, et arteriae micare non desinunt, quasi quodam igneo motu: animadversumque saepe est, cum cor animantis alicuius evulsum, ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur, quod vivit, five animal, five terra editum, id vivit propter inclusum in eo calorem. Ex quo intelligi debet, eam caloris naturam vim habere in se vitalem per omnem mundum pertinentem. Atque id facilius cernemus, toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, subtilius explicato. Omnes igitur partes mundi (tandem autem maximas) calore fultae sustinentur: quod primum in terrena natura perspicui potest.

Nam et lapidum conflictu atque tritu elici ignem videmus: et recenti fossione,

- - - *terram fumare calentem;*

atque etiam ex puteis iugibus aquam calidam trahi, et id maxime hibernis fieri temporibus, quod magna vis terrae cavernis contineatur caloris: eaque hieme sit densior: ob eamque causam, calorem insitum in terris contineat arctius.

X. Longa est oratio multaeque rationes, quibus doceri possit, omnia, quae terra concipiat, semina, quaeque ipsa ex se generata stirpibus infixae contineat, ea temperatione caloris et oriri, et augescere. Atque aquae etiam admistum esse calorem, primum ipse liquor, tum aquae declarat effusio: quae neque congelaretur frigoribus, neque nive, pruinaque concrederet, nisi eadem se admisto calore liquefacta, et dilapsa diffunderet. Itaque et aquilonibus, reliquisque frigoribus adiectis durescit humor: et idem vicissim mollior tepescit, et tabescit calore. Atque etiam maria agitata ventis ita tepescunt, ut intelligi facile possit, in tantis illis humoribus inclusum esse calorem, nec enim ille externus, et adventicius habendus est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corporibus contingit, cum motu atque exercitatione recalescunt. Ipse vero aer, qui natura est maxime frigidus, minime est
expers

expers caloris. Ille vero et multo quidem calore admixtus est, ipse enim oritur ex respiratione aquarum, earum enim quasi vapor quidam aer habendus est. Is autem existit motu eius caloris, qui aquis continetur, quam similitudinem cernere possumus in iis aquis, quae efferuescunt subitis ignibus. Iam vero reliqua quarta pars mundi, ea et ipsa tota natura fervida est, et ceteris naturis omnibus salutarem impertit, et vitalem calorem. Ex quo concluditur, cum omnes mundi partes sustineantur calore, mundum etiam ipsum simili parique natura in tanta diuturnitate fervari: eoque magis, quod intelligi debet, calidum illud atque igneum ita in omni fufum esse natura, ut in eo insit procreandi vis, et causa gignendi, a quo et animantia omnia, et ea, quorum stirpes terra continentur, et nasci sit necesse, et augescere.

XI. Natura est igitur, quae contineat mundum omnem, eumque tueatur, et ea quidem non sine sensu, atque ratione omnem enim naturam necesse est, quae non solitaria sit, neque simplex, sed cum alio iuncta atque connexa, habere aliquem in se principatum, ut in homine mentem, in belva quiddam simile mentis, unde oriantur rerum appetitus. In arborum autem, et earum rerum, quae gignuntur e terra, radicibus inesse principatus putatur. Principatum autem id dico, quod Graeci

ἡγεμονικὸν vocant: quo nihil in quoque genere nec potest, nec debet esse praestantius. Itaque necesse est, illud etiam, in quo sit totius naturae principatus, esse omnium optimum, omniumque rerum potestate dominatuque dignissimum. Videmus autem, in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo, quod non pars universi sit) inesse sensum, et rationem. In ea parte igitur, in qua mundi inest principatus, haec inesse necesse est, et acriora quidem atque maiora. Quo circa sapientem esse mundum necesse est: naturamque eam, quae res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere, eoque deum esse mundum, omnemque vim mundi natura divina contineri. Atque etiam mundi ille fervor purior, perlucidior, mobiliorque multo: ob easque causas aptior ad sensus commovendos, quam hic noster calor; quo haec, quae nota nobis sunt, rerinentur, et vigent. Absurdum igitur est dicere, cum homines, bestiaeque hoc calore teneantur, et propterea moveantur ac sentiant, mundum esse sine sensu; qui integro, et puro, et libero, eodemque acerrimo et mobilissimo ardore teneatur: praesertim cum is ardor, qui est mundi, non agitatus ac alio, neque externo pulsu, sed per se ipse, ac sua sponte moveatur. Nam quid potest esse mundo valentius, quod pellat atque moveat calorem eum, quo ille teneatur?

XII. Audiamus enim Platonem, quasi quendam deum philosophorum: cui duo placet esse motus, unum suum, alterum externum: esse autem divinius, quod ipsum ex se sua sponte moveatur, quam quod pulsu agitetur alieno. Hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab hisque principium motus esse ductum putat. Quapropter quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte movetur: animus sit necesse est. Ex quo efficitur, animantem esse mundum. Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam, quod certe est mundus melior, quam ulla natura. Ut enim nulla pars corporis nostri est, quae non sit minor quam nosmetipsi sumus: sic mundum universum plurius esse necesse est, quam partem aliquam universi. Quod si ita est, sapiens sit mundus necesse est, nam ni ita esset, hominem, qui est mundi pars, quoniam rationis est particeps, plurius esse, quam mundum omnem, oporteret. Atque etiam si a primis inchoatisque naturis ad ultimas perfectasque volumus procedere, ad deorum naturam perveniamus necesse est. Primo enim animadvertimus, a natura sustineri ea, quae gignuntur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quam ut ea alendo, atque augendo tueretur. Bestiis autem sensum, et motum dedit, et cum quodam appetitu accessum ad res salutare, a

pestiferis recessum: homini hoc amplius, quod addidit rationem, qua regerentur animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur.

XIII. Quartus autem gradus, et altissimus est eorum, qui natura boni, sapientesque gignuntur: quibus a principio innascitur ratio recta constansque, quae supra hominem putanda est deoque tribuenda, id est, mundo: in quo necesse est perfectam illam, atque absolutam inesse rationem. Neque enim dici potest, in ulla rerum institutione non esse aliquid extremum, atque perfectum. Ut enim in vite, ut in pecude (nisi quae vis obstitit) videmus naturam suo quodam itinere ad ultimum pervenire; atque ut pictura, et fabrica, ceteraeque artes habent quendam absoluti operis effectum: sic in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid, ac perfici. Etenim ceteris naturis multa externa, quo minus perficiantur, possunt obsistere: universam autem naturam nulla res potest impedire; propterea quod omnes naturas ipsa cohibet, et continet. Quo circa necesse est esse quartum illum et altissimum gradum, quo nulla vis possit accedere. Is autem est gradus, in quo rerum omnium natura ponitur: quae quoniam talis est, ut praesit omnibus, et eam nulla res possit impedire, necesse est, intelligentem esse mundum, et quidem etiam sapientem.

tem. Quid autem est inscitius, quam eam naturam, quae omnes res sit complexa, non optimam dici; aut, cum sit optima, non primum animantem esse, deinde rationis et consilii compotem, postremo sapientem? qui enim potest aliter esse optima? neque enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum, optima putanda sit potius, quam deterrima; nec vero, si rationis particeps sit, nec sit tamen a principio sapiens, non sit deterior mundi potius, quam humana conditio, homo enim sapiens fieri potest: mundus autem, si in aeterno praeteriti temporis spatio fuit insipiens, numquam profecto sapientiam consequetur: ita erit homine deterior. Quod quoniam absurdum est, et sapiens a principio mundus, et deus habendus est. Neque enim est quidquam aliud praeter mundum, cui nihil absit: quodque undique aptum, atque perfectum, expletumque sit omnibus suis numeris, et partibus.

XIV. Scite enim Chrysippus, ut clypei causa, involucrum; vaginam autem, gladii: sic, praeter mundum, cetera omnia aliorum causa esse generata, ut eas fruges atque fructus, quos terra gignit, animantium causa, animantes autem, hominum; ut equum, vehendi causa; arandi, bovem, venandi, et custodiendi, canem. Ipse autem homo ortus est ad mundum contemplandum, et imitandum, nullo modo perfectus, sed est quaedam particula

perfecti. Sed mundus, quoniam omnia complexus est, nec est quidquam, quod non insit in eo, perfectus undique est. Quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? nihil autem est mente et ratione melius, ergo haec mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adiungens, omnia in perfectis, et maturis docet esse meliora, ut in equo, quam in equulo; in cane, quam in catulo; in viro, quam in puero: item, quod in omni mundo optimum sit, id in perfecto aliquo atque absoluto esse debere. Est autem nihil mundo perfectius: nihil virtute melius, igitur mundi est propria virtus. Nec vero hominis natura perfecta est; et efficitur tamen in homine virtus, quanto igitur in mundo facilius? est ergo in eo virtus, sapiens est igitur; et propterea deus.

XV. Atque hac mundi divinitate perspecta, tribuenda est sideribus eadem divinitas: quae ex mobilissima, purissimaque aetheris parte gignuntur; neque ulla praeterea sunt admista natura, totaque sunt calida, atque perlucida: ut ea quoque rectissime et animantia esse et sentire, atque intelligere dicantur. Atque ea quidem tota esse ignea, duorum sensuum testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus, et oculorum. Nam solis candor illustrior, quam ullus ignis, quippe qui immenso mundo tam longe lateque colluceat: et is eius tactus est.

est, non ut tepefaciat solum, sed etiam saepe comburat: quorum neutrum faceret, nisi esset igneus. Ergo, inquit, cum sol igneus sit, Oceanique alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere: necesse est, aut ei similis sit igni, quem adhibemus ad usum atque ad victum, aut ei, qui corporibus animantium continetur. Atque hic noster ignis, quem usus vitae requirit, confector est, et consumtor omnium, idemque, quocumque invasit, cuncta disturbat ac dissipat. Contra ille corporeus, vitalis, et salutaris, omnia conservat, alit, auget, sustinet, sensuque afficit. Negat ergo esse dubium, horum ignium sol utri similis sit, cum is quoque efficiat, ut omnia floreat, et in suo quaeque genere pubescant. Quare cum solis ignis similis eorum ignium sit, qui sunt in corporibus animantium: solem quoque animantem esse oportet, et quidem reliqua astra, quae oriantur in ardore coelesti, qui aether, vel coelum nominatur. Cum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aëre aliorum: absurdum esse Aristoteli videtur, in ea parte, quae sit ad gignenda animalia aptissima, animal gigni nullum putare. Sidera autem aethereum locum obtinent: qui quoniam tenuissimus est, et semper agitur, et viget: necesse est, quod animal in eo gignatur, id et sensu acerrimo, et mobilitate celerrima esse. Quare cum in aethere astra gignantur,

consentaneum est, in iis sensum inesse, et intelligentiam, ex quo efficitur, in deorum numero astra esse ducenda.

XVI. Etenim licet videre acutiora ingenia, et ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aër sit purus, ac tenuis, quam illorum, qui utantur crasso coelo, atque concreto. Quin etiam cibo, quo utare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. Probabile est igitur, praestantem intelligentiam in sideribus esse, quae et aetheream mundi partem incolant, et marinis terrenisque humoribus longo intervallo extenuatis, alantur. Sensum autem astrorum, atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum, atque constantia, nihil est enim, quod ratione, et numero moveri possit sine consilio: in quo nihil est temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem siderum, et in omni aeternitate constantia, neque naturam significat; est enim plena rationis: neque fortunam, quae amica varietati constantiam respuit. Sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu, ac divinitate moveantur. Nec vero Aristoteles non laudandus in eo, quod omnia, quae moventur, aut natura moveri censuit, aut vi, aut voluntate: moveri autem solem, et lunam, et sidera omnia: quae autem natura moverentur, haec aut pondere deorsum, aut levitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret,

ret, propterea quod eorum motus in orbem circumque ferretur. Nec vero dici potest, vi quadam maiore fieri, ut contra naturam astra moveantur, quae enim potest maior esse? restat igitur, ut motus astrorum sit voluntarius, quae qui videat, non indocte solum, verum etiam impie faciat, si deos esse neget. Nec fane multum interest, utrum id neget, an eos omni procuratione, atque actione privet, mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non videtur. Esse igitur deos ita perspicuum est, ut, id qui neget, vix eum sanae mentis existimem.

XVII. Restat, ut, qualis eorum natura sit, consideremus: in quo nihil est difficilius, quam a consuetudine oculorum aciem mentis abducere, ea difficultas induxit, et vulgo imperitos, et similes philosophos imperitorum, ut, nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de diis immortalibus cogitare. Cuius opinionis levitas confutata a Cotta non desiderat orationem meam. Sed cum talem esse deum certa notione animi praesentiamus, primum, ut sit animans, deinde, ut in omni natura nihil eo sit praestantius: ad hanc praesensionem notionemque nostram, nihil video, quod potius accommodem, quam ut primum hunc ipsum mundum, quo nihil fieri excellentius potest, animantem esse, et deum iudicem. Hic quam volet Epicurus iocetur, homo non ap-

tissimus po

bood bo

- - -

tissimus ad iocandum, minimeque respiciens patriam: et dicat, se non posse intelligere, qualis sit volubilis, et rotundus deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat, numquam movebit. Placet enim illi esse deos, quia necesse sit praestantem esse aliquam naturam, qua nihil sit melius: mundo autem certe nihil est melius. Nec dubium, quin, quod animans sit, habeatque sensum, et rationem, et mentem, id sit melius, quam id, quod his careat. Ita efficitur, animantem, sensus, mentis, rationis mundum esse compotem, qua ratione, deum esse mundum, concluditur. Sed haec paulo post facilius cognoscentur ex iis rebus ipsis, quas mundus efficit.

XVIII. Interea, Vellei, noli, quaeso, praete ferre, nos plane expertes esse doctrinae. Conum tibi ais, et cylindrum, et pyramidem pulchriorem, quam sphaeram, videri. Novum etiam oculorum iudicium habetis. Sed sint ista pulchriora, duntaxat adspectu: quod mihi tamen ipsum non videtur: quid enim pulchrius ea figura, quae sola omnes alias figuras complexa continet, quaeque nihil asperitatis habere, nihil offensionis potest, nihil iacisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum? cumque duae formae praestantes sint, ex solidis, globus, (sic enim σφαῖραν interpretari placet); ex planis autem circulus, aut orbis, qui κύκλος Graece dicitur: his duabus

bus formis contingit solis, ut omnes earum partes sint inter se simillimae, a medioque tantum absit extremum, quantum idem a summo. Quo nihil fieri potest aptius. Sed si haec non videtis, quia numquam eruditum illum pulverem attigistis: ne hoc quidem physici intelligere potuistis, hanc aequalitatem motus constantiamque ordinum in alia figura non potuisse fervari? Itaque nihil potest esse indoctius, quam quod a vobis affirmari solet. Nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis, nam posse fieri, ut sit alia figura: innumerabilesque mundos, alios aliarum esse formarum. Quae, si bis bina quotiescent, didicisset Epicurus, certe non diceret. Sed dum palato, quid sit optimum, iudicat, coeli palatum, (ut ait Ennius) non suspexit.

XIX. Nam, cum duo sint genera fiderum: quorum alterum spatiis immutabilibus ab ortu ad occasum commeans, nullum unquam cursus sui vestigium inflectat: alterum autem continuas conversiones duas iisdem spatiis cursibusque conficiat: ex utraque re et mundi volubilitas, quae nisi in globosa forma esse non posset, et stellarum rotundi ambitus cognoscuntur: primusque sol, qui astrorum obtinet principatum, ita movetur, ut cum terras larga luce compleverit, easdem modo his, modo illis a partibus opacet, ipsa enim umbra terrae soli efficiens, noctem efficit: nocturnorum
autem

autem spatiorum eadem est aequabilitas, quae diurnorum: eiusdemque solis tum accessus modici, tum recessus, et frigoris, et caloris modum temperant: circuitus enim solis orbium v et LX et CCC, quarta fere diei parte addita, conversionem conficiunt annuam: inflectens autem sol cursum tum ad septentriones, tum ad meridiem, aestates, et hiemes efficit, et ea duo tempora, quorum alterum hiemi senescenti adiunctum est, alterum aetati. Ita ex quatuor temporum mutationibus; omnium, quae terra marique gignuntur, initia causaeque ducuntur. Iam solis annuos cursus spatiis mensuris luna consequitur: cuius tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. Neque solum eius species, ac forma mutatur tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quae tum est aquilonaris, tum australis. In lunae quoque cursu est et brumae quaedam, et solstitii similitudo: multaque ab ea manant, et fluunt, quibus et animantes alantur, augescantque; et pubescant, in maturitatemque assequantur, quae oriuntur e terra.

XX. Maxime vero sunt admirabiles motus earum quinque stellarum, quae falso vocantur errantes, nihil enim errat, quod in omni aeternitate conservat progressus, et regressus, reliquosque motus constantes, et ratos. Quod eo

eo est admirabilius in his stellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rursus aperiuntur, tum adeunt, tum recedunt, tum antecedunt, tum subsequuntur, tum celerius moventur, tum tardius, tum omnino ne moventur quidem, sed ad quoddam tempus insistant. Quarum ex disparibus motionibus magnum annum mathematici nominaverunt, qui tum efficitur, cum solis, et lunae, et quinque errantium ad eandem inter se comparationem confectis omnium spatiis est facta conversio. Quae quam longa sit, magna quaestio est: esse vero certam, et definitam, necesse est. Nam ea, quae Saturni stella dicitur, *φαινων*que a Graecis nominatur, quae a terra abest plurimum, xxx fere annis cursum suum conficit, in quo cursu multa mirabiliter efficiens, tum antecedendo, tum retardando, tum vespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursus se aperiendo, nihil immutat sempiternis saeculorum aetatibus, quin eadem illdem temporibus efficiat. Infra autem hanc propius a terra Iovis stella fertur, quae *παστων* dicitur: eaque eundem xii. signorum orbem annis xii. conficit, easdemque, quas Saturni stella, efficit in cursu varietates. Huic autem proximum inferiorem orbem tenet *πυρρός*, quae stella Martis appellatur: eaque iii et xx mensibus, vi, ut opinor, diebus minus, eundem

dem lustrat orbem, quem duae superiores. Infra hanc autem steila Mercurii est, ea $\sigma\iota\lambda\beta\omega\nu$ appellatur a Graecis: quae anno fere vertente signiferum lustrat orbem, neque a sole longius umquam unius signi intervallo discedit, tum antevertens, tum subsequens. Infima est quinque errantium, terraeque proxima, stella Veneris, $\phi\acute{o}\sigma\phi\omicron\rho\omicron\varsigma$ Graece, Lucifer Latine dicitur, cum antegreditur solem; cum subsequitur autem, Hesperos. Ea cursum anno conficit, et latitudinem lustrans signiferi orbis, et longitudinem: quod idem faciunt stellae superiores: neque umquam ab sole duorum signorum intervallo longius discedit, tum antecedens, tum subsequens.

XXI. Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam tam variis cursibus in omni aeternitate convenientiam temporum, non possum intelligere sine mente, ratione, consilio. Quae cum in sideribus inesse videamus, non possumus ea ipsa non in deorum numero reponere. Nec vero stellae eae, quae inerrantes vocantur, non significant eandem mentem, atque prudentiam; quarum est quotidiana, conveniens constansque conversio: nec habent aethereos cursus, neque coelo inhaerentes, ut plerique dicunt physicae rationis ignari, non est enim aetheris ea natura, ut vi sua stellas complexa contorqueat, nam tenuis, ac perlucens,

cens, et aequabili calore suffusus aether, non satis aptus ad stellas continendas videtur. Habent igitur suam sphaeram stellae inerrantes ab aetherea coniunctione secretam, et liberam. Earum autem perennus cursus, atque perpetui, cum admirabili, incredibilique constantia, declarant in his vim, et mentem esse divinam: ut, haec ipsa qui non sentiat deorum vim habere, is nihil omnino sensurus esse videatur. Nulla igitur in coelo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio, nec vanitas inest: contraque omnis ordo, veritas, ratio, constantia, quaeque his vacant, e mentita, et falsa, pleneque erroris eunt circum terras infra lunam; quae omnium ultima est, in terrisque versatur. Coelestem ergo admirabilem ordinem, incredibilemque constantiam, ex qua conservatio, et salus omnium omnis oritur, qui vacare mente putat, is ipse mentis expere habendus est. Haud ergo, ut opinor, erravero, si a principe investigandae veritatis, huius disputationis principium duxero.

XXII. Zeno igitur ita naturam definit, ut eam dicat, ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem via, censet enim artis maxime proprium esse, creare, et gignere; quodque in operibus nostrarum artium manus efficiat, id multo artificiosus naturam efficere, id est, ut dixi, ignem artificiosum, magistrum artium reliquarum. Atque hac quidem ratione

omnis natura artificiosa est, quod habet quasi viam quandam, et sectam, quam sequatur. Ipsius vero mundi, qui omnia complexu suo coercet, et continet, natura non artificiosa solum, sed plane artifex ab eodem Zenone dicitur, consultrix, et provida utilitatum opportunitatumque omnium. Atque ut ceterae naturae suis feminibus quaeque gignuntur, augescunt, continentur: sic natura mundi omnes motus habet voluntarios, conatusque et appetitiones, quas *ὁρμας* Graeci vocant, et his consentaneas actiones sic adhibet, ut nosmetipsi, qui animis movemur, et sensibus. Talis igitur mens mundi cum sit, ob eamque causam vel prudentia, vel providentia appellari recte possit, (Graece enim *πρόνοια* dicitur) haec potissimum providet, et in his maxime est occupata, primum ut mundus quam aptissimus sit ad permanendum, deinde ut nulla re egeat, maxime autem ut in eo eximia pulchritudo sit, atque omnis ornatus.

XXIII. Dictum est de universo mundo: dictum est etiam de sideribus: ut iam propemodum appareat multitudo nec cessantium deorum, nec ea, quae agant, molientium cum labore operoso, ac molesto. Non enim venis, et nervis, et ossibus continentur, nec iis escis, aut potionibus vescuntur, ut aut nimis acres, aut nimis concretos humores colligant: nec

nec iis corporibus sunt, ut aut casus, aut ictu extimescant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. Quae verens Epicurus monogrammos deos, et nihil agentes commentus est. Illi autem pulcherrima forma praediti, purissimaeque in regione coeli collocati, ita feruntur, moderanturque cursus, ut ad omnia conservanda, et tuenda consensisse videantur. Multae autem aliae naturae deorum ex magnis beneficiis eorum non sine causa, et a Graeciae sapientibus, et a maioribus nostris constitutae, nominataeque sunt. Quidquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, id non sine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud, quod erat a deo natum, nomine ipsius dei nuncupabant: ut cum fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum; ex quo illud Terentii,

Sine Cerere, et Libero friget Venus.

Tum autem res ipsa, in qua vis inest maior aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa vis nominetur deus, ut Fides, ut Mens: quas in Capitolio dedicatas videmus proxime a M. Aemilio Scauro; ante autem ab Atilio Calatino erat Fides consecrata. Vides Virtutis templum, vides Honoris a M. Marcello renovatum: quod multis ante annis erat bello Ligustico a Q. Maximo dedicatum. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiae? Libertatis? Victoriae? quarum omnium rerum quia vis

erat tanta, ut sine deo regi non posset, ipsa res deorum nomen obtinuit. Quo ex genere, Cupidinis, et Voluptatis, et Lubentinae Veneris vocabula consecrata sunt, vitiosarum rerum, neque naturalium: quamquam Velleius aliter existimat: sed tamen ea ipsa vitia naturam vehementius saepe pulsant. Utilitatum igitur magnitudine constituti sunt ii dii, qui utilitates quasque gignebant. Atque his quidem nominibus, quae paullo ante dicta sunt a me, quae vis sit, in quoque declaratur deo.

XXIV. Suscepit autem vita hominum, consuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in coelum fama, ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor et Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber etiam: hunc dico Liberum Semele natum, non eum, quem nostri maiores Auguste, sancteque Liberum cum Cerere, et Libera consecraverunt: quod quale sit, ex mysteriis intelligi potest. Sed quod ex nobis natos liberos appellamus, idcirco Cerere nati, nominati sunt Liber, et Libera: quod in Libera servant, in Libero non item. Hinc etiam Romulus, quem quidem eundem esse Quirinum putant; quorum cum remanerent animi, atque aeternitate fruerentur, dii rite sunt habiti; cum et optimi essent, et aeterni. Alia quoque ex ratione, et quidem physica, magna fluxit multitudo deorum: qui induti specie humana fabulas poetis suppeditarunt,

verunt, hominum autem vitam superstitione omni referferunt. Atque hic locus a Zenone tractatus, post a Cleanthe, et Chrysippo, pluribus verbis explicatus est. Nam vetus haec opinio Graeciam opplevit, exsectum Coelum a filio Saturno, vinctum autem Saturnum ipsum a filio Iove. Physica ratio non inelegans inclusa est in impias fabulas, coelestem enim, altissimam aethereamque naturam, id est, igneam, quae per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quae coniunctione alterius egeret ad procreandum.

XXV. Saturnum autem, eum esse voluerunt, qui cursum, et conversionem spatiorum, ac temporum contineret, qui deus Graece id ipsum nomen habet. *Κρόνος* enim dicitur; qui est idem *χρόνος*, id est, spatium temporis. Saturnus autem est appellatus, quod futuretur annis, ex se enim natos comesse fingitur solitus, quia consumit aetas temporum spatia, annisque praeteritis insaturabiliter expletur. Vinctus est autem a Iove, ne immoderatos cursus haberet, atque ut eum siderum vinclis alligaret. Sed ipse Iupiter, id est, *iuvans pater*, quem conversis casibus appellamus a iuvando Iovem, a poetis pater divumque hominumque dicitur: a maioribus autem nostris optimus, maximus; et quidem ante optimus, id est, beneficentissimus, quam maxi-

mus, quia maius est, certeque gratius, prodesse omnibus, quam opes magnas habere. Hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens,

*Adspice hoc sublime candens, quem invocant
omnes Iovem.*

Planiusque alio loco idem,

*Cui, quod in me est, execrabor hoc, quod
lucet, quidquid est.*

hunc etiam augures nostri; cum dicunt, *Iove fulgente, tonante*: dicunt enim, *coelo fulgente, tonante*. Euripides autem, ut multa praeclare, sic hoc breviter,

*Vides sublime fustum, immoderatum aethera,
Qui tenero terram circumiectu amplectitur:
Hunc summum habeto divum: hunc perhibeto Iovem.*

XXVI. Aer autem, ut Stoici disputant, interiectus inter mare, et coelum, Iunonis nomine consecratur; quae est soror, et coniux Iovis, quod et similitudo est aetheris, et cum eo summa coniunctio. Effeminarunt autem eum, Iunonique tribuerunt, quod nihil est eo mollius. Sed Iunonem a *iuvando* credo nominatam. Aqua restabat, et terra, ut essent ex fabulis tria regna divisa. Datum est igitur Neptuno, alteri Iovis, ut volunt, fratri, maritimum omne regnum: nomenque productum, ut Portunus a portu, sic Neptunus a *nando*, paullum primis litteris immutatis. Terrena autem

tem vis omnis, atque natura Diti patri dedicata est: qui Dives, ut apud Graecos Πλάτων, quia et recidant omnia in terras, et oriantur e terris. Is rapuit Proserpinam, quod Graecorum nomen est: ea enim est, quae Περσεφόνη Graece nominatur: quam frugum semen esse volunt, absconditamque quaeri a matre fingunt. Mater autem est a gerendis frugibus Ceres, tamquam *Geres*: casuque prima littera itidem immutata, ut a Graecis, nam ab illis quoque Δημήτηρ, quasi Γημήτηρ, nominata est. Iam qui *magna verteret*, Mavors: Minerva autem, quae vel *minueret*, vel *minaretur*.

XXVII. Cumque in omnibus rebus vim haberent maximam prima, et extrema, principem in sacrificando Ianum esse voluerunt: quod ab *eundo* nomen est ductum; ex quo transitiones perviae, Iani: foresque in liminibus profanarum aedium, ianuae nominantur. Nam Vestae nomen a Graecis: ea est enim, quae ab illis Ἑστία dicitur, vis autem eius ad aras et focos pertinet, itaque in ea dea, quae est rerum custos intimarum, omnis et precatio, et sacrificatio extrema est. Nec longe absunt ab hac vi Dij Penates, sive a *peni* ducto nomine, (est enim omne, quo vescuntur homines, penus) sive ab eo, quod *penitus* insident: ex quo etiam penetrales a poe-

tis vocantur. Iam Apollinis nomen est Graecum; quem solem esse volunt; Dianam autem, et Lunam, eandem esse putant: cum sol dictus sit, vel quia *solus* ex omnibus sideribus est tantus, vel quia, cum est exortus, obscuratis omnibus *solus* apparet: Luna a *lucendo* nominata sit, eadem est enim Lucina, itaque, ut apud Graecos Dianam, eamque Luciferam, sic apud nostros Iunonem Lucinam in pariendo invocant: quae eadem Diana omnivaga dicitur, non a *venando*, sed quod in septem numeratur tamquam *vagantibus*. Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quod ii maturescunt aut septem nonnumquam, aut plerumque novem lunae cursibus: qui quia mensa spatia conficiunt, *mensēs* nominantur. Concinneque, ut multa, Timaeus: qui cum in historia dixisset, qua nocte natus Alexander esset, eadem Dianae Ephesiae templum deflagravisse, adiunxit, minime id esse mirandum, quod Diana, cum in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuiſſet domo. Quae autem dea ad res omnes *veniret*, Venerem nostri nominaverunt, atque ex ea potius venustas, quam Venus ex venustate.

XXVIII. Videtisne igitur, ut a physicis rebus, bene atque utiliter inventis, tracta ratio sit ad commenticios, et fictos deos? quae res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, et superstitiones paene aniles, et formae

mae enim nobis deorum, et aetates, et vestitus, ornatusque noti sunt: genera praeterea, coniugia, cognationes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanae, nam et perturbatis animis inducuntur: accipimus enim deorum cupiditates, aegritudines, iracundias: nec vero, ut fabulae ferunt, dii bellis praeliisque caruerunt: nec solum, ut apud Homerum, cum duo exercitus contrarios alii dii ex alia parte defenderent, sed etiam, ut cum Titanis, ut cum Gigantibus, sua propria bella gesserunt. Haec et dicuntur stultissime, et plena sunt futilitatis, summaeque levitatis. Sed tamen, his fabulis spretis, ac repudiatis, deus pertinens per naturam cuiusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi, qui, qualesque sunt, quoque eos nomine consuetudo nuncupaverit, quos deos et venerari, et colere debemus. Cultus autem deorum est optimus, idemque castissimus, atque sanctissimus plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta et mente, et voce veneremur, non enim philosophi solum, verum etiam maiores nostri superstitionem a religione separaverunt. Nam qui totos dies precabantur, et immolabant, ut sui sibi liberi superstitiosi sunt appellati: quod nomen postea latus patuit. Qui autem omnia, quae ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent, et tamquam relegerent, sunt.

sunt dicti religiosi, ex relegendo, ut elegantes ex eligendo, tamquam a diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes, his enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem, quae in religioso. Ita factum est in superstitioso, et religioso, alterum vitii nomen, alterum laudis. Ac mihi videor satis, et esse deos, et quales essent, ostendisse.

XXIX. Proximum est, ut doceam, deorum providentia mundum administrari. Magnus sane locus, et a vestris, Cotta, vexatus: ac nimirum vobiscum omne certamen est. Nam vobis, Vellei, minus notum est, quemadmodum quidque dicatur. Vestra enim solum legitis, vestra amatis: ceteros causa incognita condemnatis. Velut a te ipso, hesterno die, dictum est, anum fatidicam *πρόνοιαν* a Stoicis induci, id est, providentiam. Quod eo errore dixisti, quia existimas ab his providentiam fingi quasi quandam deam singularem, quae mundum omnem gubernet, et regat: sed id praecise dicitur. Ut, si quis dicat, Atheniensium rempublicam consilio regi, desit illud, Areopagi: sic, cum dicimus, providentia mundum administrari, deesse arbitror, deorum. Plene autem; et perfecte sic dici existimato, providentia deorum mundum administrari. Ita salem istum, quo caret vestra natio, in irridendis nobis nolitote consumere; et mehercle; si me audiatis, ne experiamini quidem. Non decet:

debet: non datum est: non potestis. Nec vero hoc in te unum convenit, moribus domesticis, ac nostrorum hominum urbanitate limatum: sed cum in reliquos vestros, tum in eum maxime, qui ista peperit, hominem sine arte, sine litteris, insultantem in omnes, sine acumine ullo, sine auctoritate, sine lepore.

XXX. Dico igitur providentia deorum mundum, et omnes mundi partes et initio constitutas esse, et omni tempore administrari: eamque disputationem tres in partes nostri vere dividunt; quarum pars prima est, quae ducitur ab ea ratione, quae docet esse deos: quo concesso, confitendum est, eorum consilio mundum administrari. Secunda est autem, quae docet, omnes res subiectas esse naturae sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geri, quo constituto, sequitur ab animalibus principiis eam esse generatam. Tertius locus est, qui ducitur ex admiratione rerum coelestium, atque terrestrium. Primum igitur aut negandum est deos esse, quod et Democritus simulacra, et Epicurus imagines inducens, quodam pacto negat: aut, qui deos esse concedant, iis fatendum est, eos aliquid agere, idque praeclarum, nihil est autem praeclarius mundi administratione, deorum igitur consilio administratur. Quod si aliter est, aliquid profecto sit necesse est melius, et maiore vi praeditum, quam deos, quale idcumque est, sive manna

natura

natura, five necessitas vi magna incitata, haec pulcherrima opera efficiens, quae videmus. Non est igitur natura deorum praepotens, neque excellens, siquidem ea subiecta est ei vel necessitati, vel naturae, qua coelum, maria, terraeque regantur. Nihil autem est praestantius deo, ab eo igitur necesse est mundum regi. Nulli igitur est naturae obediens, aut subiectus deus. Omnem ergo regit ipse naturam. Etenim si concedimus, intelligentes esse deos, concedimus, etiam providentes, et rerum quidem maximarum. Ergo utrum ignorant, quae res maximae sint, quoque hae modo tractandae, et tuendae; an vim non habent, qua tantas res sustineant et gerant? at et ignoratio rerum, aliena naturae deorum est; et sustinendi muneris propter imbecillitatem difficultas, minime cadit in maiestatem deorum. Ex quo efficitur id, quod volumus, deorum providentia mundum administrari.

XXXI. Atqui necesse est, cum sint dii, si modo sint, ut profecto sunt, animantes esse, nec solum animantes, sed etiam rationis compotes, inter seque quasi civili conciliatione, et societate coniunctos, unum mundum, ut communem rempublicam, atque urbem aliquam regentes. Sequitur, ut eadem sit in his, quae in genere humano, ratio, eadem veritas utrobique sit eademque lex: quae est recti praeceptio pravique depulsio. Ex quo intelligitur, pruden-

prudentiam quoque, et mentem a diis ad homines pervenisse: ob eamque causam maiorum institutis mens, fides, virtus, concordia, consecratae, et publice dedicatae sunt. Quae qui convenit penes deos esse negare, cum eorum augusta, et sancta simulacra veneremur? quod si inest in hominum genere mens, fides, virtus, concordia: unde haec in terras, nisi a superis, defluere potuerunt? cumque sint in nobis consilium, ratio, prudentia; necesse est, deos haec ipsa habere maiora, nec habere solum, sed etiam his uti in maximis, et optimis rebus. Nihil autem est nec maius, nec melius mundo, necesse est ergo, eum deorum consilio, et providentia administrari. Postremo cum satis docuerimus, hos esse deos, quorum insignem vim, et illustrem faciem videremus, solem dico, et lunam, et vagas stellas, et inerrantes, et coelum, et mundum ipsum, et earum rerum vim, quae inessent in omni mundo cum magno usu, et commoditate generis humani: efficitur, omnia regi divina mente, atque providentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est.

XXXII. Sequitur, ut doceam, omnia subiecta esse naturae, eaque ab ea pulcherrime regi. Sed quid sit ipsa natura, explicandum est ante breviter, quo facilius id, quod docere volumus, intelligi possit. Namque alii naturam censent esse vim quandam sine ratione.

ne, cientem motus in corporibus necessarios: alii autem: vim participem rationis, atque ordinis; tamquam via progredientem declarantemque, quid cuiusque rei causa efficiat, quid sequatur, cuius sollicitiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando, feminis enim vim esse tantam, ut id, quamquam sit perexiguum, tamen si inciderit in concipientem comprehendentemque naturam, nactumque sit materiam, qua ali, augerique possit, ita singat, et efficiat in suo quidque genere; partim ut tantummodo per stirpes alantur suas, partim ut moveri etiam, et sentire, et appetere possint, et ex sese similia sui gignere. Sunt autem, qui omnia naturae nomine appellent, ut Epicurus, qui ita dividit, omnium, quae sint, naturam esse corpora, et inane, quaeque his accidant. Sed nos cum dicimus, natura constare, administrarique mundum; non ita dicimus, ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid eiusmodi, nulla cohaerendi natura; sed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, et artis quaedam similitudo.

XXXIII. Quod si ea, quae a terra stirpibus continentur, arte naturae vivunt, et vigent: profecto ipsa terra eadem vi continetur, et arte naturae, quippe quae gravidata feminibus, omnia pariat, et fundat ex sese, stirpes amplexa alat, et augeat, ipsaque alatur
vicissim

vicissim a superis externisque naturis, eiusdemque exspirationibus aer alitur, et aether, et omnia supera. Ita, si terra natura tenetur, et viget, eadem ratio in reliquo mundo est, stirpes enim terrae inhaerent, animantes autem adspiratione aeris sustinentur: ipseque aer nobiscum videt, nobiscum audit, nobiscum sonat, nihil enim eorum sine eo fieri potest. Quin etiam movetur nobiscum, quacumque enim imus, quacumque movemur, videtur quasi locum dare, et cedere. Quaeque in medium locum mundi, qui est infimus, et quae a medio in superum, quaeque conversione rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt, unamque naturam. Et cum quatuor sint genera corporum, vicissitudine eorum mundi continuata natura est. Nam ex terra, aqua; ex aqua, oritur aer; ex aere, aether: deinde retrorsum vicissim ex aethere, aer; ex aere, aqua; ex aqua, terra infima. Sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum, deorsum, ultro citroque commeantibus, mundi partium coniunctio continetur. Quae aut sempiterna sit necesse est, hoc eodem ornatu, quem videmus: aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum, et immensum paene tempus. Quorum utrumvis sit, sequitur, natura mundum administrari. Quae enim classium navigatio, aut quae instructio exercitus, aut rursus (ut ea, quae natura effi-

cit, conferamus) quae procreatio vitis, aut arboris, quae porro animantis figura, conformatioque membrorum, tantam naturae sollicitudinem significat, quantam ipse mundus? aut igitur nihil est, quod sentiente natura regatur: aut mundum regi confitendum est. Etenim qui reliquas naturas omnes, earumque semina contineat, qui potest ipse non natura administrari? ut si qui dentes et pubertatem natura dicat existere: ipsum autem hominem, cui ea existant, non constare natura: non intelligat, ea, quae efferant aliquid ex sese, perfectiores habere naturas, quam ea, quae ex iis efferantur.

XXXIV. Omnium autem rerum, quae natura administrantur, feminator, et fator, et parens, ut ita dicam, atque educator, et altor est mundus: omniaque, sicut membra, et partes suas, nutricatur, et continet. Quod si mundi partes natura administrantur, necesse est mundum ipsum natura administrari: cuius quidem administratio nihil habet in se, quod reprehendi possit, ex iis enim naturis, quae erant, quod effici potuit optimum, effectum est. Doceat ergo aliquis potuisse melius. Sed nemo umquam docebit: et, si quis corrigere aliquid volet, aut deterius faciet, aut id, quod fieri non potuit, desiderabit. Quod si omnes mundi partes ita constitutae sunt, ut neque ad usum meliores potuerint esse, neque ad speciem pulchriores: videamus, utrum ea fortuita sint, an eo

eo statu, quo cohaerere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante, divinaque providentia. Si ergo meliora sunt ea, quae natura, quam illa, quae arte perfecta sunt: nec ars efficit quidquam sine ratione: ne natura quidem rationis expers est habenda. Qui igitur convenit, signum aut tabulam pictam cum aspexeris, scire adhibitam esse artem: cumque procul cursum navigii videris, non dubitare, quin id ratione, atque arte moveatur: aut cum solarium vel descriptum, aut ex aqua contemplare, intelligere declarari horas arte, non casu: mundum autem, qui et has ipsas artes, et earum artifices, et cuncta completatur, consilii, et rationis esse expertem putare? Quod si in Scythiam, aut in Britanniam, sphaeram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noster effecit Posidonius, cuius singulae conversiones idem efficiunt in sole, et in luna, et in quinque stellis errantibus, quod efficitur in coelo singulis diebus, et noctibus: quis in illa barbarie dubitet, quin ea sphaera sit perfecta ratione?

XXXV. Hi autem dubitant de mundo, ex quo oriuntur, et fiunt omnia, casusne ipse sit effectus, aut necessitate aliqua, an ratione, ac mente divina: et Archimedem arbitrantur plus valuisse in imitandis sphaerae conversionibus, quam naturam in efficiendis, praesertim cum multis partibus sint illa perfecta, quam haec

simulata, sollertius. Atqui ille apud Attium pastor, qui navem numquam ante vidisset, ut procul divinum, et novum vehiculum Argonautarum e monte conspexit, primo admirans, et perterritus, hoc modo loquitur:

— — *tanta moles labitur*

*Fremebunda ex alto, ingenti sonitu, et spiritu,
Prae se undas voluit: vortices vi suscitatur,
Ruit prolapsa; pelagus respergit: reflat.*

*Ita dum interruptum credas nimbum volvier,
Dum quod sublime ventis expulsum rapi
Saxum, aut procellis, vel globosos turbines
Exsistere istos undis concursantibus:*

Nisi quas terrestres Pontus strages conciet:

*Aut forte Triton fuscina evertens specus,
Subter radices penitus undanti in freto*

Molem ex profundo saxeam ad coelum eruit.

Dubitat primo, quae sit ea natura, quam cernit ignotam: idemque, iuvenibus visis, auditoque nautico cantu,

*Sicut inciti, atque alacres rostris perfremunt
Delphini — — —*

item alia multa,

— — — *Silvani melo*

Consimilem ad aures cantum, et auditum refert.
Ergo ut hic primo adspectu inanimus quidam sensuque vacuum se putat cernere; post autem signis certioribus, quale sit id, de quo dubitaverat, incipit suspicari: sic philosophi debuerunt, si forte eos primus adspectus mundi

di conturbaverat, postea, cum vidissent motus eius finitos, et aequabiles, omniaque ratis ordinibus moderata, immutabilique constantia, intelligere inesse aliquem non solum habitatorem in hac coelesti ac divina domo, sed etiam rectorem, et moderatorem, et tamquam architectum tanti operis, tantique muneris.

XXXVI. Nunc autem mihi videntur ne suspicari quidem, quanta sit admirabilitas coelestium rerum, atque terrestrium. Principio enim terra sita in media parte mundi, circumfusa undique est hac animabili, spirabilique natura, cui nomen est aer, Graecum illud quidem, sed receptum iam tamen usu a nostris: tritum est enim pro Latino. Hunc rursus amplectitur immensus aether, qui constat ex altissimis ignibus. Mutuemur hoc quoque verbum, dicaturque tam aether Latine, quam dicitur aer: etsi interpretatur Pacuvius:

Hoc, quod memoro, nostri coelum, Graii perhibent aethera.

Quasi vero non Graius hoc dicat. At latine loquitur. Siquidem nos non quasi Graece loquentem audiamus. Docet idem alio loco:

Graiugena de isto aperit ipsa oratio.

Sed ad maiora redeamus. Ex aethere igitur innumerabiles flammae fiderum existunt: quorum est princeps sol, omnia clarissima luce collustrans, multis partibus maior, atque amplior, quam terra universa: deinde reliqua

sidera magnitudinibus immensis. Atque hi tanti ignes, tamque multi non modo nihil nocent terris rebusque terrestribus, sed ita profunt, ut si mota loco sint, conflagrare terras necesse sit a tantis ardoribus, moderatione, et temperatione sublata.

XXXVII. Hic ego non mirer esse quemquam, qui sibi persuadeat, corpora quaedam solida, atque individua, vi et gravitate ferri, mundumque effici ornatissimum, et pulcherrimum ex eorum corporum concursione fortuita? Hoc qui existimat fieri potuisse, non intelligo, cur non idem putet, si innumerabiles unius, et viginti formae litterarum vel aureae, vel quales libet, aliquo coniiciantur, posse ex his in terram excussis annales Ennii, ut deinceps legi possint, effici: quod nescio an ne in uno quidem versu possit tantum valere fortuna. Isti autem quemadmodum asseverant, ex corpusculis non colore, non qualitate aliqua, quam *πολύτητα* Graeci vocant, non sensu praeditis, sed concurrentibus temere, atque casu, mundum esse perfectum? vel innumerabiles potius in omni puncto temporis alios nasci, alios interire? Quod si mundum efficere potest concursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non potest? quae sunt minus operosa, et multo quidem facilia. Certe ita temere de mundo effutiunt, ut mihi quidem numquam hunc admirare

mirabilem coeli ornatum, qui locus est proximus, suspexisse videantur. Praeclare ergo Aristoteles, si essent, inquit, qui sub terra semper habitavissent, bonis et illustribus domiciliis, quae essent ornata signis, atque picturis, instructaque rebus iis omnibus; quibus abundant ii, qui beati putantur, nec tamen exissent unquam supra terram: acceperissent autem fama, et auditione, esse quoddam numen, et vim deorum: deinde aliquo tempore, patefactis terrae faucibus, ex illis abditis sedibus evadere in haec loca, quae nos incolimus, atque exire potuissent: cum repente terram, et maria, coelumque viderent; nubium magnitudinem, ventorumque vim cognovissent, aspexissentque solem, eiusque tum magnitudinem, pulchritudinemque, tum etiam efficientiam cognovissent, quod is diem efficeret, toto coelo luce diffusa: cum autem terras nox opacasset, tum coelum totum cernerent astris distinctum, et ornatum, lunaeque luminum varietatem tum crescentis, tum senescentis, eorumque omnium ortus, et occasus, atque in omni aeternitate ratos immutabilesque cursus: haec cum viderent, profecto et esse deos, et haec tanta opera deorum esse arbitrarentur.

XXXVIII. Atque haec quidem ille. Nos autem tenebras cogitemus tantas, quantae quondam eruptione. Aetnaeorum ignium finitimas regiones obscuravisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret: cum autem

tertio die sol illuxisset, tum ut revixisse sibi viderentur. Quod si hoc idem ex aeternis tenebris contingeret, ut subito lucem adspiceremus: quaenam species coeli videretur? Sed assiduitate quotidiana, et consuetudine oculorum, assuecunt animi: neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper vident: proinde quasi novitas nos magis, quam magnitudo rerum debeat ad exquirendas causas excitare. Quis enim hunc hominem dixerit, qui cum tam certos coeli motus, tam ratos astrorum ordines, tamque omnia inter se connexa, et apta viderit, neget in his ullam inesse rationem, eaque casu fieri dicat, quae quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus? An cum machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut sphaeram, ut horas, ut alia permulta; non dubitamus, quin illa opera sint rationis: cum autem impetum coeli admirabili cum celeritate moveri vertique videamus, constantissime conficientem vicissitudines anniverfarias, cum summa salute, et conservatione rerum omnium: dubitamus, quin ea non solum ratione fiant, sed etiam excellenti quadam, divinaque ratione? Licet enim iam, remota subtilitate disputandi, oculis quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas divina providentia dicimus constitutas.

XXXIX. Ac principio terra universa cernatur, locata in media mundi fede, solida, et globo-

globosa, et undique ipsa in sese nutibus suis
conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus,
frugibus, quorum omnium incredibilis multitu-
do, infatiabili varietate distinguitur. Adde huc
fontium gelidas perennitates, liquores perluci-
dos amnium, riparum vestitus viridissimos, spe-
luncarum concavas altitudines, saxorum asperi-
tates, impendentium montium altitudines, im-
mensitatesque camporum: adde etiam recondi-
tas auri argentique venas, infinitamque vim mar-
moris. Quae vero, et quam varia genera be-
stiarum vel cicurum, vel ferarum? qui volu-
crum lapsus atque cantus? qui pecudum pastus?
quae vita silvestrium? Quin iam de hominum
genere dicam? qui quasi cultores terrae consti-
tuti, non patiuntur eam nec immanitate belva-
rum efferari, nec stirpium asperitate vastari:
quorumque operibus agri, insulae, litoraue
collucent, distincta tectis, et urbibus. Quae
si, ut animis, sic oculis videre possemus, ne-
mo cunctam intuens terram, de divina ratione
dubitaret. At vero quanta maris est pulchritu-
do? quae species universi? quae multitudo, et
varietas insularum? quae amoenitates orarum,
et litorum? quot genera, quamque disparia par-
tim submersarum, partim fluitantium, et innan-
tium belvarum, partim ad saxa nativis testis in-
haerentium? Ipsum autem mare sic terram ap-
petens litoribus alludit, ut una ex duabus na-
turis conflata videatur. Exinde mari finitimus

aer, die, et nocte distinguitur: isque tum fusus, et extenuatus sublime fertur; tum autem concretus, in nubes cogitur, humoremque colligens terram auget imbribus: tum effluens huc, et illuc, ventos efficit. Idem annuas frigorum, et calorum facit varietates: idemque et volatus alitum sustinet, et spiritu ductus alit, et sustentat animantes.

XL. Restat ultimus, et a domiciliis nostris altissimus, omnia cingens, et coercens coeli complexus: qui idem aether vocatur, extrema ora, et determinatio mundi: in quo cum admirabilitate maxima igneae formae cursus ordinatorum definiunt. E quibus sol, cuius magnitudine multis partibus terra superatur, circum eam ipsam volvitur, isque oriens, et occidens, diem noctemque conficit: et modo accedens, tum autem recedens, binas in singulis annis reversiones ab extremo contrarias facit: quarum intervallo tum quasi tristitia quaedam contrahit terram, tum vicissim laetificat, ut cum coelo hilarata videatur. Luna autem, quae est, ut ostendunt mathematici, maior, quam dimidia pars terrae, in dem spatiis vagatur, quibus sol: sed tum congregiens cum sole, tum digrediens, et eam lucem, quam a sole accepit, mittit in terras, et varias ipsa mutationes lucis habet: atque etiam tum subiecta atque opposita soli, radios eius, et lumen obscurat; tum ipsa incidens in umbram terrae, cum est e regione solis, interposita

positu interiectuque terrae, repente deficit, iisdemque spatiis hae stellae, quas vagas dicimus, circum terram feruntur, eodemque modo oriuntur, et occidunt: quarum motus tum incitantur, tum retardantur, saepe etiam insistant. Quo spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo: quarum ita descripta distinctio est, ut ex nota figurarum similitudine nomina invenerint.

XLI. Atque hoc loco me intuens, Utar, inquit, carminibus Arati, eis, quae a te admodum adolescentulo conversa, ita me delectant, quia Latina sunt, ut multa ex iis memoria teneam. Ergo, ut oculis assidue videmus line ulla mutatiope, aut varietate,

Cetera labuntur celeri coelestia motu,

Cum coeloque simul noctesque diesque feruntur.

Quorum contemplatione nullius expleri potest animus, naturae constantiam videre cupientis.

Extremusque adeo duplici de cardine vertex

Dicitur esse polus.

Hunc circum ægroti duae feruntur, numquam occidentes.

Ex his altera apud Graios Cynosura vocatur,

Altera dicitur esse Helice;

Cuius quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus,

Quas nostri septem soliti vocitare Triones.

Part-

Paribusque stellis similiter distinctis eundem coeli verticem lustrat parva Cynosura.

*Hac fidunt duce nocturna Phoenixes in alto.
Sed prior illa magis stellis distincta refulget,
Et late prima confestim a nocte videtur.*

*Haec vero parva est: sed nautis usus in hac est.
Nam cursu interiore brevi convertitur orbe.*

XLII. Et quo sit earum stellarum admirabilior adspectus,

*Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,
Torvum Draco serpit, subter supraque revoluens
Sese, conficiensque sinus e corpore flexos.*

Eius cum totius est praeclara species, in primis suspicienda est figura capitis, atque ardor oculorum.

*Huic non una modo caput ornans stella relucet,
Verum tempora sunt duplici fulgore notata,
E trucibusque oculis duo fervida lumina flammant,*

*Atque uno mentum radianti sidere lucet:
Obstipum caput et tereti cervice reflexum,
Obtutum in cauda maioris figere dicas.*

Et reliquum quidem corpus draconis totis noctibus cernimus.

*Hoc caput hic paullum sese, subitoque recondit,
Ortus ubi atque obitus parte admiscentur in
una.*

Id autem caput,

*Attingens defessa velut maerentis imago
Vertitur;*

quam

quam quidem Graeci

Engonasin vocitant, genibus quia nixa feratur.

Hic illa eximio posita est fulgore Corona.

Atque haec quidem a tergo: propter caput autem *Anguitenens*:

Quem claro perhibent *Ophiuchum* nomine *Graii*.

Hic pressu duplici palmarum continet anguem.

Eius et ipse manet religatus corpore toto:

Namque virum medium serpens sub pectore cingit.

Ille tamen nitens graviter vestigia ponit,

Atque oculos urget pedibus, pectusque-Nepai.

Septem autem triones sequitur

Arctophylax, vulgo qui dicitur esse *Bootes*:

Quod quasi temone adiunctam prae se quatit *Arctum*.

Dein quae sequuntur. Huic enim *Booti*

- - - *Subter praecordia fixa videtur*

Stella micans radiis Arcturus nomine claro:
cui subiecta fertur,

Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.

XLIII. Atque ita demetata signa sunt, ut in tantis descriptionibus divina follertia appareat.

Et natos Geminos invises sub caput Arcti.

Subiectus media est cancer, pedibusque tenetur
Magna

*Magnu' Leo, tremulam quatiens e corpore
flammam.*

Auriga

*Sub laeva Geminorum obductus parte feretur.
Adversum caput huic Helice truculenta tuetur.
At Capra laevum humerum clara obtinet.
Tum quae sequuntur,
Verum haec est magno, atque illustri praedi-
ta signo.*

*Contra Haedi exiguum iaciunt mortalibus
ignem.*

Cuius sub pedibus

*Corniger est valido connexus corpore Taurus.
Eius caput stellis conspersum est frequentibus.*

*Has Graeci stellas, Hyadas vocitare fuerunt:
a pluendo; υειν enim est pluere. Nostri im-
perite fuculas: quasi a suis essent, non ab
imbribus nominatae. Minorem autem Septen-
trionem Cepheus pallis palmis terga subsequitur.*

*Namque ipsum ad tergum Cynosurae vertitur
Arcti.*

Hunc antecedit

Obscura specie stellarum Cassiopea.

*Hanc autem illustri versatur corpore propter
Andromeda, aufugiens adspectum maestae
parentis.*

*Huic Equus ille iubam quatiens fulgore mi-
canti,*

*Summum contingit caput aluo: stellaque iun-
gens*

Una,

Una, tenet duplices communi lumine formas,
 Aeternum ex astris cupiens connectere nodum.
 Ex in contortis Aries cum cornibus haeret.
 Quem propter
 Pisces, quorum alter paulum praelabatur ante,
 Et magis horriferis aquilonis tangitur auris.

XLIV. Ad pedes Andromedae Perseus describitur,

Quem summa ab regione aquilonis flamina
 pulsant.

At propter laevum genus omni ex parte
 locatas

Parvas Vergilias tenui cum luce videbis.

Inde Fides leviter posita, et convexa videtur.

Inde est ales avis lato sub tegmine coeli.

Capiti autem Equi proximat Aquarii dextra, totusque deinceps Aquarius.

Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans,

Corpore semifero magno Capricornus in orbe.

Quem cum perpetuo vestivit lumine Titan,

Brumali flectens contorquet tempore currum.

Hinc autem adspicitur,

Ut sese ostendens emergit Scorpius alte

Posteriore trahens flexum vi corporis artum,

Quem propter nitens pennis convolvitur ales.

At propter se Aquila ardenti cum corpore
 portat.

Deinde Delphinus.

Exinde

*Exinde Orion obliquo corpore nitens.
Quem subsequens,
Fervidus ille Canis stellarum luce refulget.
Post lepus subsequitur.
Curriculum numquam defesso corpore sedans.
At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.
Hanc Aries tegit, et squamoso corpore Pisces,
Fluminis illustris tangentem corpore ripas.
Quam longe serpentem, et manantem
- - - adspicies, proceraque Vincla videbis,
Quae retinent Pisces caudarum a parte locata.
Inde Nepae cernes propter fulgentis acumen,
Aram, quam flatu permulcet spiritus austeri.
Propter quae Centaurus
Cedit, Equi partes properans submergere
Chelis.
Hic dextram porgens, quadrupes qua vasta
tenetur,
Tendit, et illustrem truculentus cedit ad aram,
Hic sese infernis e partibus erigit Hydra:
cuius longe corpus est fusum;
In medioque sinu fulgens Cratera relucet.
Extremam nitens plumato corpore Corvus
Rostrum tundit: et hic Geminis est ille sub ipsis
Ante Canem, Graio Procyon qui nomine
fertur.*

Haec omnis descriptio siderum, atque hic tantus coeli ornatus, ex corporibus huc, et illuc casu, et temere concursantibus potuisse effici, cuiquam sano videri potest? aut vero alia quae
natura,

natura, mentis et rationis experts, haec efficere potuit, quae non modo ut fierent, ratione eguerunt, sed intelligi qualia sint, sine summa ratione non possunt?

XLV. Nec vero haec solum admirabilia, sed nihil maius, quam quod ita stabilis est mundus, atque ita cohaeret ad permanendum, ut nihil ne excogitari quidem possit aptius, omnes enim partes eius undique medium locum capeffentes, nituntur aequaliter, maxime autem corpora inter se iuncta permanent, cum quodam quasi vinculo circumdato colligantur: quod facit ea natura, quae per omnem mundum omnia mente et ratione conficiens funditur, et ad medium rapit, et convertit extrema. Quocirca si mundus globosus est, ob eamque causam omnes eius partes undique aequabiles, ipsae per se, atque inter se continentur: contingere idem terrae necesse est, ut, omnibus eius partibus in medium vergentibus, id autem medium, infimum in sphaera est) nihil interrumpat, quo labefactari possit tanta contentio gravitatis, et ponderum. Eademque ratione mare, cum supra terram sit, medium tamen terrae locum expetens, conglobatur undique aequabiliter, neque redundat unquam, neque effunditur. Huic autem continens aer, fertur ille quidem levitate sublimi, sed tamen in omnes partes se ipse fundit, itaque et mari continuatus, et iunctus est, et natura fertur ad coelum: cuius tenuitate, et calore tem-
I pera-

peratus, vitalem et salutarem spiritum praebet animantibus. Quem complexa summa pars coeli, quae aether dicitur, et suum retinet ardorem tenuem, et nulla admistione concretum, et cum aeris extremitate coniungitur.

XLVI. In aethere autem astra volvuntur; quae se et nixu suo conglobata continent: et forma ipsa, figuraque, sua momenta sustentant, sunt enim rotunda: quibus formis, ut ante dixisse videor, minime noceri potest. Sunt autem stellae naturae flammeae, quo circa terrae, maris, aquarum vaporibus aluntur iis, qui a sole ex agris tepefactis, et ex aquis excitantur: quibus altae, renovataeque stellae, atque omnis aether, refundunt eadem, et rursus trahunt indidem, nihil ut fere intereat, aut admodum paullulum, quod astrorum ignis, et aetheris flamma consumat. Ex quo eventurum nostri putant id, de quo Panaetium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum, humore consumto, neque terra alii posset, neque remearet aer; cuius ortus, aqua omni exhausta, esse non posset: ita relinqui nihil praeter ignem; a quo rursus animante, ac deo renovatio mundi fieret, atque idem ornatu oriretur. Nolo in stellarum ratione multus vobis videri, maximeque earum, quae errare dicuntur, quarum tantus est concentus ex dissimillimis moribus, ut, cum summa Saturni refrigeret; media Martis incendat, his interiecta Iovis

Iovis illustret, et temperet, infraque Martem duae Soli obediant, ipse Sol mundum omnem sua luce compleat, ab eoque Luna illuminata graviditates, et partus afferat, maturitatesque gignendi. Quae copulatio rerum, et quasi consentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio naturae, quem non movet; hunc horum nihil umquam reputavisse certo scio.

XLVII. Age, ut a coelestibus rebus ad terrestres veniamus; quid est in his, in quo non naturae ratio intelligentis appareat? Principio, eorum, quae gignuntur e terra, stirpes et stabilitatem dant iis, quae sustinent, et ex terra succum trahunt, quo alantur ea, quae radicibus continentur: obducunturque libro, aut cortice trunci, quo sint a frigoribus et caloribus tutiores. Iam vero vites sic claviculis adminicula, tamquam manibus, apprehendunt, atque se ita erigunt, ut animantes. Quin etiam a caulibus brassicisque, si propter fati sint, ut a pestiferis, et nocentibus, refugere dicuntur, nec eos ulla ex parte contingere. Animantium vero quanta varietas est? quanta ad eam rem vis, ut in suo quaeque genere permaneant? quarum aliae coriis tectae sunt, aliae villis vestitae, aliae spinis hirsutae: pluma alias, alias squama videmus obductas: alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. Patrum autem animantibus large, et copiose natura eum, qui cuique aptus erat, comparavit.

Enumerare possum ad eum pastum capeffendum, conficiendumque, quae sit in figuris animantium, et quam follers, subtilisque descriptio partium, quamque admirabilis fabrica membrorum, omnia enim, quae quidem intus inclusa sunt, ita nata, atque ita locata sunt, ut nihil eorum supervacaneum sit, nihil ad vitam retinendam non necessarium. Dedit autem eadem natura belvis et sensum, et appetitum; ut altero conatum haberent ad naturales pastus capeffendos, altero fecernerent pestifera a salutaribus. Iam vero alia animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia volando, alia nando: cibumque partim oris hiatu, et dentibus ipsis capeffunt, partim unguium tenacitate arripiunt, partim aduncitate rostrorum: alia fugunt, alia carpunt, alia vorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea est humilitas, ut cibum terrestrem rostris facile contingant. Quae autem altiora sunt, ut anseres, ut cygni, ut grues, ut cameli; adiuvantur proceritate collorum. Manus etiam data elephantis, quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus habebant ad pastum.

XLVIII. At, quibus bestiis erat is cibus, ut alius generis bestiis vescerentur, aut vires natura dedit, aut celeritatem, data est quibusdam etiam machinatio quaedam, atque follertia: ut in araneolis, aliae quasi rete texunt, ut, si quid inhaeserit, conficiant: aliae autem ut ex
in-

inopinato observant, et si quid incidit, arripiunt, idque consumunt. Pinna vero, (sic enim Graece dicitur) duabus grandibus patula conchis, cum parva squilla quasi societatem coit comparandi cibi, itaque cum pisciculi parvi in concham hiantem innataverint, tum admonita a squilla pinna morfu, comprimit conchas. Sic dissimillimis bestiis communiter cibus quaeritur. In quo admirandum est, congressum aliquo inter se, an iam inde ab ortu naturae ipsae congregatae sint. Est etiam admiratio nonnulla in bestiis aquatilibus iis, quae gignuntur in terra veluti crocodili, fluviatilesque testudines, quaedamque serpentes ortae extra aquam, simul ac primum nati possunt, aquam persequuntur. Quin etiam anatum ova gallinis saepe supponimus; e quibus pulli orti primum aluntur ab iis, ut a matribus, a quibus exclusi, forique sunt: deinde eas relinquunt, et effugiunt sequentes, cum primum aquam, quasi naturalem domum, videre potuerunt. Tantam ingenuit animantibus conservandi sui natura custodiam.

XLIX. Legi etiam scriptum, esse avem quandam, quae Platalea nominaretur: eam sibi cibum quaerere advolantem ad eas aves, quae se in mari mergerent: quae cum emerfissent, piscemque cepissent, usque eo premere earum capita mordicus, dum illae captum amitterent; id quod ipsa invaderet. Eademque haec avis scribitur conchis se solere complere easque, cum

stomachi calore concoxerit, evomere, atque ita eligere ex iis, quae sunt esculenta. Ranae autem marinae dicuntur obruere sese arena solere, et moveri prope aquam: ad quas, quasi ad escam, pisces cum accesserint, confici a ranis, atque consumi. Milvo est quoddam bellum quasi naturale cum corvo, ergo alter alterius, ubicumque nactus est, ova frangit. Illud vero ab Aristotele animadversum, a quo pleraque, quis potest non mirari? Grues, cum loca calidiora petentes maria transmittant, trianguli efficere formam, eius autem summo angulo aer ab iis adversus pellitur: deinde sensim ab utroque latere, tamquam remis, ita pennis cursus avium levatur. Basis autem trianguli, quam grues efficiunt, ea tamquam a puppi, ventis adiuvatur: haeque in tergo praevolantium colla, et capita reponunt, quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet ubi nitatur, revolat, ut ipse quoque quiescat. In eius locum succedit ex iis, quae acquierunt: eaque vicissitudo in omni cursu conservatur. Multa eiusmodi proferre possum: sed genus ipsum videtis. Iam vero illa etiam notiora, quanto se opere custodiant bestiae, ut in pastu circumspectent, ut in cubilibus delitescant.

L. Atque illa mirabilia. Quid ea, quae nuper, id est paucis ante saeculis, medicorum ingeniis reperta sunt? vomitione canes; purgatu autem alvos ibes Aegyptiae curant. Auditum est,

est, pantheras, quae in barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam habere; quo cum essent usae, non morerentur: capras autem in Creta feras, cum essent confixae venenatis sagittis, herbam quaerere, quae dictamnus vocaretur; quam cum gustavissent, sagittas excidere dicunt e corpore. Cervaeque paulo ante partum perpurgant se quadam herbula, quae Sefelis dicitur. Iam illa cernimus, ut contra metum, et vim suis se armis quaeque defendat. Cornibus tauri, apri dentibus, morfu leones; aliae fuga se, aliae occultatione tutantur: atramenti effusione sepiae, torpore torpedines, multae etiam insectantes odoris intolerabili foeditate depellunt.

LI. Ut vero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est a providentia deorum, ut semper essent et bestiarum genera, et arborum, omniumque rerum, quae altae aut radicibus a terra, aut stirpibus continerentur, quae quidem omnia eam vim feminis habent in se, ut ex uno plura generentur: idque semen inclusum est in intima parte earum baccarum, quae ex quaque stirpe funduntur: iisdemque feminibus et homines affatim vescuntur, et terrae eiusdem generis stirpium renovatione complentur. Quid loquar, quanta ratio in bestiis ad perpetuam conservationem earum generis appareat? nam primum aliae mares, aliae feminae sunt: quod perpetuitatis causa machinata natura est. Dein?

de partes corporis et ad procreandum, et ad concipiendum aptissimae: et in mare, et in faemina commiscendorum corporum mirae libidines. Cum autem in locis semen infedit, rapit omnem fere cibum ad sese, eoque septum fingit animal: quod cum ex utero elapsum excidit; in iis animantibus, quae lacte aluntur, omnis fere cibus matrum lactescere incipit: eaque, quae paullo ante nata sunt, sine magistro, duce natura, mammas appetunt, earumque ubertate saturantur. Atque, ut intelligamus, nihil horum esse fortuitum, et haec omnia esse opera providae sollertisque naturae; quae multiplices foetus procreant, ut fues, ut canes, his mammarum data est multitudo: quas easdem paucas habent eae bestiae, quae pauca gignunt. Quid dicam, quantus amor bestiarum sit in educandis custodiendisque iis, quae procreaverunt, usque ad eum finem, dum possint se ipsa defendere? etsi pisces, ut aiunt, ova cum genuerunt, relinquunt, facile enim illa, aqua et sustinentur, et foetum fundunt.

LII. Testudines autem, et crocodilos dicunt, eum in terra partum ediderint, obruere ova, deinde discedere, ita et nascuntur, et educantur ipsa per sese. Iam gallinae, avesque reliquae et quietum requirunt ad pariendum locum, et cubilia sibi, nidosque construunt, eosque quam possunt mollissime substernunt, ut quam facillime ova ferventur. Es quibus pullos cum exclu-

excluserint, ita tuentur, ut et pennis foveant, ne frigore laedantur; et, si est calor a sole, se opponant. Cum autem pulli pennulis uti possunt, tum volatus eorum matres prosequuntur; reliqua cura liberantur. Accedit etiam ad nonnullorum animantium, et earum rerum, quas terra gignit, conservationem, et salutem, hominum etiam solertia, et diligentia. Nam multae et pecudes, et stirpes sunt, quae sine procuratione hominum salvae esse non possunt. Magnae etiam opportunitates ad cultum hominum, atque abundantiam, aliae aliis in locis reperiuntur. Aegyptum Nilus irrigat, et, cum tota aestate obrutam oppletamque tenuit, tum recedit, molitosque, et oblimatos agros ad ferendum relinquit. Mesopotamiam fertilem efficit Euphrates: in quam quotannis quasi novos agros invehit, Indus vero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros laetificat, et mitigat, sed eos etiam conserit: magnam enim vim feminum secum frumenti similium dicitur deportare. Multaque alia in aliis locis commemorabilia proferre possum: multos fertiles agros, alios aliorum fructuum.

LIII. Sed illa quanta benignitas naturae, quod tam multa ad vescendum, tam varia, tamque iucunda gignit: neque ea uno tempore anni: ut semper et novitate delectemur, et copia? Quam tempestivos autem dedit, quam salutare non modo hominum, sed etiam pecudum gene-

ri, iis denique omnibus, quae oriuntur e terra, ventos Etesias, quorum flatu nimii temperantur calores. Ab iisdem etiam maritimi cursus celeres, et certi diriguntur. Multa praetereunda sunt: et tamen multa dicuntur. Enumerari enim non possunt fluminum opportunitates: aestus maritimi multum accedentes et recedentes: montes vestiti atque silvestres: salinae ab ora maritima remotissimae: medicamentorum salutarium plenissimae terrae: artes denique innumerae, ad victum, et ad vitam necessariae. Iam diei, noctisque vicissitudo conservat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quiescendi. Sic undique omni ratione concluditur, mente consilioque divino omnia in hoc mundo ad salutem omnium conservationemque admirabiliter administrari. Sin quaeret quispiam, cuiusnam causa tantarum rerum molitio facta sit: arborumne et herbarum? Quae quamquam sine sensu sunt, tamen a natura sustinentur, at id quidem absurdum est. An bestiarum? nihilo probabilius, deos mutarum, et nihil intelligentium causa tantum laborasse. Quorum igitur causa quis dixerit effectum esse mundum? Eorum scilicet animantium, quae ratione utuntur, hi sunt dii, et homines: quibus profecto nihil est melius, ratio est enim, quae praestat omnibus, ita fit credibile, deorum, et hominum causa factum esse mundum, quaeque in eo sint, omnia.

LIV. Faciliusque intelligetur, a diis immortalibus hominibus esse provisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, omnisque humanae naturae figura, atque perfectio. Nam cum tribus rebus animantium vita teneatur, cibo, potione, spiritu: ad haec omnia percipienda os est aptissimum: quod adiunctis naribus spiritu augetur. Dentibus autem in ore constructis manditur, atque ab his extenuatur, et molitur cibus, eorum adversi acuti morfu dividunt escas, intimi autem conficiunt, qui genuini vocantur: quae confectio etiam a lingua adiuvari videtur. Linguam autem ad radices eius haerens excipit stomachus: quo primum illabuntur ea, quae accepta sunt ore: is utraque ex parte tonsillas attingens, palato extremo, atque intimo terminatur. Atque is, agitatione, et motibus linguae cum depulsum, et quasi detrusum cibum accepit, depellit. Ipsius autem partes eae, quae sunt infra id, quod devoratur, dilatantur: quae autem supra, contrahuntur. Sed cum aspera arteria, (sic enim a medicis appellatur) ostium habeat, adiunctum linguae radicibus, paullo supra, quam ad linguam stomachus annectitur, eaque ad pulmones usque pertineat, excipiatque animam eam, quae ducta sit spiritu, eandemque a pulmonibus respiret, et reddat: tegitur quodam quasi operculo: quod ob eam causam datum est, ne, si quid in eam cibi forte incidisset, spiritus impediretur. Sed cum alui

natura

natura, subiecta stomacho, cibi et potionis fit receptaculum: pulmones autem, et cor extrinsecus spiritum adducant: in aluo multa sunt mirabiliter effecta, quae constant fere e nervis. Est autem multiplex, et tortuosa, arcetque et continet, sive illud aridum est, sive humidum, quod recipit, ut id mutari, et concoqui possit; eaque tum adstringitur, tum relaxatur, atque omne, quod accipit, cogit et confundit: ut facile et calore, quem multum habet, exterendo cibo et praeterea spiritu omnia cocta, atque confecta in reliquum corpus dividantur.

LV. In pulmonibus autem inest raritas quaedam et affimilis spongiis mollitudo, ad hauriendum spiritum aptissima: qui tum se contrahunt adspirantes, tum respiritu dilatant, ut frequenter ducatur cibus animalis, quo maxime aluntur animantes. Ex intestinis autem, et aluo secretus a reliquo cibo succus is, quo alimur, permanat ad iecur per quasdam a medio intestino usque ad portas iecoris, (sic enim appellant) ductas, et directas vias, quae pertinent ad iecur, eique adhaerent. Atque inde aliae pertinentes sunt, per quas cadit cibus a iecore dilapsus. Ab eo cibo cum est secreta bilis, iique humores, qui ex renibus profunduntur: reliqua se in sanguinem vertunt, ad easdemque portas iecoris conflunt, ad quas omnes eius viae pertinent: per quas lapsus cibus, in hoc ipso loco in eam venam, quae cava appellatur, confunditur,

ditur, perque eam ad cor confectus iam coactusque perlabitur: a corde autem in totum corpus distribuitur per venas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes. Quemadmodum autem reliquiae cibi depellantur tum adstringentibus se intestinis, tum relexantibus, haud fane difficile dictu est: sed tamen praetereundum est, ne quid habeat iniucunditatis oratio. Illa potius explicetur incredibilis fabrica naturae. Nam quae spiritu in pulmones anima ducitur, ea calescit primum ab eo spiritu, deinde contagione pulmonum: ex eaque pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, quam ventriculum cordis appellant: cui similis alter adiunctus est, in quem sanguis a iecore per venam illam cavam influit. Eoque modo ex his partibus et sanguis per venas in omne corpus diffunditur, et spiritus per arterias. Utraeque autem crebrae, multaeque, toto corpore intextae vim quandam incredibilem artificiosi operis divinique testantur. Quid dicam de ossibus? quae subiecta corpori mirabiles commissuras habent, et ad stabilitatem aptas, et ad artus finiendos accommodatas, et ad motum et ad omnem corporis actionem. Huc adde nervos, a quibus artus continentur, eorumque implicationem toto corpore pertinentem: qui, sicut venae, et arteriae a corde tracti, et profecti, in corpus omne ducuntur.

LVI. Ad hanc providentiam naturae tam diligenter, tamque sollertem adiungi multa possunt, e quibus intelligatur, quantae res hominibus a deo, quamque eximia tributae sint: qui primum eos humo excitatos, celsos, et erectos constituit, ut deorum cognitionem, e terra coelum intuentes, capere possent. Sunt enim homines non ut incolae, atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum, atque coelestium, quarum spectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Sensus autem, interpretes, ac nuntii rerum, in capite, tamquam in arce, mirifice ad usus necessarios et facti, et collocati sunt. Nam oculi, tamquam speculatores, altissimum locum obtinent: ex quo plurima conspicientes, fungantur suo munere. Et aures cum sonum percipere debeant, qui natura in sublime fertur; recte in altis corporum partibus collocatae sunt. Itemque nares, eo quod omnis odor ad supera fertur, recte sursum sunt: et quod cibi et potionis iudicium magnum earum est, non sine causa vicinitatem oris secutae sunt. Iam gustatus, qui sentire eorum, quibus vescimur, genera deberet, habitat in ea parte oris, qua esculentis, et potulentis iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore aequabiliter fusus est, ut omnes ictus, omnesque nimios et frigoris, et caloris appulsus sentire possimus. Atque, ut in aedificiis architecti avertunt ab oculis, et naribus dominorum ea, quae

quae profluentia necessario taetri essent aliquid habitura: sic natura res similes procul amandavit a sensibus.

LVII. Quis vero opifex, praeter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam sollertiam persequi potuisset in sensibus? quae primum oculos membranis tenuissimis vestivit, et sepsit: quas primum perlucidas fecit, ut per eas cerni posset; firmas autem, ut containerentur. Sed lubricos oculos fecit, et mobiles, ut et declinarent, si quid noceret: et adspectum, quo vel lent, facile converterent, aciesque ipsa, qua cernimus, quae pupula vocatur, ita parva est, ut ea, quae nocere possint, facile vitet: palpebraeque, quae sunt tegmenta oculorum, molissimae tactu, ne laederent aciem, aptissime factae et ad claudendas pupulas, ne quid incidere, et ad aperiendas: idque providit, ut idem fieri posset cum maxima celeritate. Munitionesque sunt palpebrae tamquam vallo pilorum: quibus, et apertis oculis, si quid indicaret, repelleretur; et somno conniventibus, cum oculis ad cernendum non egeremus, ut qui, tamquam involuti, quiescerent. Latent praeterea utiliter, et excelsis undique partibus sepiuntur. Primum enim superiora, superciliis obducta, sudorem a capite, et a fronte defluentem repellunt. Genae deinde ab inferiore parte tutantur subiectae, leviterque eminentes. Nasus ita locatus est, ut quasi murus oculis inter-

lectus

iectus esse videatur. Auditus autem semper patet, eius enim sensu etiam dormientes egemus, a quo cum sonus est acceptus, etiam a somno excitamur. Flexuosum iter habet, ne quid intrare possit, si simplex, et directum pateret, provisum etiam, ut, si qua minima bestiola conaretur irrumpere, in foridibus aurium, tamquam in visco, inhaeresceret. Extra autem eminent, quae appellantur aures, et egendi causa factae, tutandique sensus; et ne adiectae voces laberentur, atque errarent, priusquam sensus ab his pulsus esset. Sed duros, et quasi corneolos habent introitus, multisque cum flexibus, quod his naturis relatus amplificatur sonus. Quocirca et in fidibus testudine resonatur, aut cornu: et ex tortuosis locis, et inclusis, soni referuntur ampliores. Similiter nares, semper propter necessarias utilitates patent, contractioniores habent introitus, ne quid in eas, quod noceat, possit persuadere: humoremque semper habent ad pulverem, multaque alia depellenda, non inutilem. Gustatus praeclare scriptus est, ore enim continetur, et ad usum apte, et ad incolumitatis custodiam. Omnisque sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum.

LVIII. Primum enim oculi in iis artibus, quarum iudicium est oculorum, in pictis, fictis, coelatisque formis, in corporum etiam motione, atque gestu multa cernunt subtilius, colorum
rum

rum etiam, et figurarum tum venustatem, atque ordinem, et, ut ita dicam, decentiam, oculi iudicant: atque etiam alia maiora, nam et virtutes, et vitia cognoscunt: iratum, propitium: laetantem, dolentem: fortem, ignavum: audacem, timidumque cognoscunt. Auriumque item est admirabile quoddam artificiosumque iudicium, quo iudicatur et in vocis, et in tibiatarum nervorumque cantibus varietas sonorum, intervalla, distinctio, et vocis genera permulta: canorum, fuscum, laeve, asperum, grave, acutum: flexibile, durum: quae hominum solum auribus iudicantur. Nariumque item, et gustandi, pariter et tangendi magna iudicia sunt. At quos sensus capiendos et perfruendos, plures etiam, quam vellem, artes repertae sunt. Perspicuum est enim, quo compositiones unguentorum, quo ciborum conditiones, quo corporum lenocinia processerint.

LIX. Iam vero animum ipsum, mentemque hominis, rationem, consilium, prudentiam, qui non divina cura perfecta esse perspicit, is his ipsis rebus mihi videtur carere. De quo dum disputem, tuam mihi dari velim, Cotta, eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceres? quanta primum intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis coniunctio, et comprehensio esset in nobis: ex quo videlicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione, con-

K

cludi-

cludimus: singulasque res definimus circumscripteque complectimur: ex quo scientia intelligitur quam vim habeat, qualis sit; qua ne in deo quidem est res ulla praestantior. Quanta vero illa sunt, quae vos Academici infirmatis, et tollitis, quod et sensibus, et animo ea, quae extra sunt, percipimus, atque comprehendimus? Ex quibus collatis inter se, et comparatis, artes quoque efficimus, partim ad usum vitae, partim ad oblectationem necessarias. Iam vero domina rerum (ut vos soletis dicere) eloquendi vis, quam est praeclara, quamque divina? quae primum efficit, ut ea, quae ignoramus, discere, et ea, quae scimus, alios docere possimus. Deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac deducimus perterritos a timore, hac gestientes comprimimus, hac cupiditates, iracundiasque restringimus, haec nos iuris, legum, urbium societate devinxit: haec a vita immani, et fera segregavit. Ad usum autem orationis, incredibile est, nisi diligenter attenderis, quanta opera machinata natura sit. Primum enim a pulmonibus arteria usque ad os intimum pertinet: per quam vox, principium a mente ducens, percipitur, et funditur. Deinde in ore sita lingua est, finita dentibus. Ea vocem immoderate profusam, fingit, et terminat: quae sonos vocis distinctos, et pressos efficit, cum et ad dentes, et ad alias partes

partes pellit oris. Itaque plectri similem linguam nostri solent dicere: chordarum dentes, nares cornibus iis, qui ad nervos resonant in cantibus.

LX. Quam vero aptas, quamque multarum artium ministras manus natura homini dedit! digitorum enim contractio facilis, facilisque porrectio, propter molles commissuras, et artus, nullo in motu laborat. Itaque ad pingendum, ad fingendum, ad scalpendum, ad nervorum eliciendos fonos, ac tiliarum, apta manus est, ad motionem digitorum. Atque haec oblectationis: illa necessitatis; cultus dico agrorum, extructionesque tectorum, tegumenta corporum vel texta, vel futa, omnemque fabricam aeris, et ferri: ex quo intelligitur, ad inventa animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manibus omnia nos consecutos, ut tecti, ut vestiti, ut salvi esse possemus; urbes, muros, domicilia, delubra haberemus. Iam vero operibus hominum, id est, manibus, cibi etiam varietas invenitur, et copia. Nam et agri multa ferunt manu quaesita, quae vel statim consumantur, vel mandentur condita vetustati. Et praeterea vescimur bestiis et terrenis, et aquatilibus, et volatilibus, partim capiendo, partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum vegetationes: quorum celeritas, atque vis, nobis ipsis affert vim, et celeritatem. Nos onera qui-

busdam bestiis, nos iuga imponimus: nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur: nos e terrae cavernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariam: nos aeris, argenti, auri venas, penitus abditas, invenimus, et ad usum aptas, et ad ornatum decoras: arborum autem confectione, omnique materia, et culta, et silvestri, partim ad calefaciendum corpus, igni adhibito, et ad mitigandum cibum utimur, partim ad aedificandum, ut tectis septi, frigora, caloresque pellamus. Magnos vero usus affert ad navigia facienda, quorum cursibus suppeditantur omnes undique ad vitam copiae: quasque res violentissimas natura genuit, earum moderationem nos soli habemus; maris, atque ventorum, propter nauticarum rerum scientiam; plurimisque maritimis rebus fruimur, atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus. Nos campis, nos montibus fruimur: nostri sunt amnes, nostri lacus: nos fruges ferimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fecunditatem damus: nos flumina arcemus, dirigimus, avertimus: nostris denique manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur.

LXI. Quid vero? hominum ratio non in coelum usque penetravit? Soli enim ex animantibus nos astrorum ortus, obitus, cursusque cogno-

cognovimus : ab hominum genere finitus est dies, mensis, annus : defectiones solis, et lunae cognitae, praedictaeque in omne posterum tempus, quae, quanta, quando futurae sint. Quae contuens animus, accipit ab his cognitionem deorum; ex qua oritur pietas: cui coniuncta iustitia est, reliquaeque virtutes: e quibus vita beata existit par, et similis deorum; nulla re, nisi immortalitate, quae nihil ad bene vivendum pertinet, cedens coelestibus. Quibus rebus expositis, fatis docuisse videor, hominis natura quanto omnes anteiret animantes. Ex quo debet intelligi, nec figuram situmque membrorum; nec ingenii mentisque vim, talem effici potuisse fortuna. Restat, ut doceam, atque aliquando perorarem, omnia, quae sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse, et parata.

LXII. Principio ipse mundus, deorum hominumque, causa factus est: quaeque in eo sunt, ea parata ad fructum hominum, et inventa sunt. Est enim mundus quasi communis deorum, atque hominum domus, aut urbs utrorumque. Soli enim ratione utentes, iure, ac lege vivunt. Ut igitur Athenas, et Lacedaemonem, Atheniensium, Lacedaemoniorumque causa putandum est conditas esse: omniaque, quae sint in his urbibus, eorum populorum recte esse dicuntur: sic, quaecunque sunt in omni mundo,

deorum, atque hominum putanda sunt. Iam vero circuitus solis, et lunae, reliquorumque siderum, quamquam etiam ad mundi cohaerentiam pertinent, tamen et spectaculum hominibus praebent: nulla est enim infatiabilior species, nulla pulchrior, et ad rationem sollertiamque praestantior: eorum enim cursus dimensati, maturitates temporum, et varietates, mutationesque cognovimus, quae si hominibus solis nota sunt, hominum facta esse causa iudicanda sunt. Terra vero foeta frugibus, et vario leguminum genere, quae cum maxima largitate fundit, ea ferarumne, an hominum causa gignere videtur? quid de vitibus, olivetisque dicam? quarum uberrimi, laetissimique fructus nihil omnino ad bestias pertinent, neque enim ferendi, neque colendi, nec tempestive demetendi, percipiendique fructus, neque condendi, ac reponendi ulla pecudum scientia est: earumque omnium rerum, hominum est et usus, et cura.

LXIII. Ut fides igitur, et tibiis eorum causa factas dicendum est, qui illis uti possunt; sic ea, quae diximus, solis iis confitendum est esse parata, qui utuntur, nec si quae bestiae furantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quoque causa ea nata esse dicemus. Neque enim homines murium aut formicarum causa frumentum condunt, sed coniugum, et liberorum, et familia-

miliarum suarum, itaque bestiae furtim, ut dixi, fruuntur: domini palam, et libere. Hominum igitur causa eas rerum copias comparatas, fatendum est: nisi forte tanta ubertas, et varietas pomorum, eorumque iucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam, et adspectus dubitationem affert, quin hominibus solis ea natura donaverit, tantumque abest, ut haec bestiarum etiam causa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse videamus. Quid enim oves aliud afferunt, nisi ut earum villis confectis atque contextis homines vestiantur? quae quidem neque ali, neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se sine cultu hominum, et curatione potuissent. Canum vero tam fida custodia, tanque amans dominorum adulatio, tantumque odium in externos, et tam incredibilis ad investigandum sagacitas narium, tanta alacritas in venando quid significat aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos? Quid de bubus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse se ad onus accipiendum figurata: cervices autem natae ad iugum: tum vires humerorum, et latitudines, ad aratra extrahenda, quibus, cum terrae subigerentur fissionem glebarum, ab illo aureo genere, ut poetae loquuntur, vis numquam ulla afferebatur.

*Ferrea tum vero proles exorta repente est,
Ausaque funestum prima est fabricarier ensem,*

Et gustare manu victum, domitumque iuven-
cum.

Tanta putabatur utilitas percipi ex bubus, ut eorum visceribus vesci scelus haberetur.

LXIV. Longum est mulorum persequi utilitates, et asinorum; quae certe ad hominum usum paratae sunt. Sus vero quid habet, praeter escam? cui quidem, ne putisceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus, quae pecude, quod erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura fecundius. Quid multitudinem, suavitatemque piscium dicam? quid avium? ex quibus tanta percipitur voluptas, ut interdum Pronoea nostra, Epicurea fuisse videatur. Atque hae ne caperentur quidem, nisi hominum ratione, atque sollertia, quamquam aves quasdam, et alites, et oscines, ut nostri augures appellant, rerum augurandarum causa esse natas putamus. Iam vero immanes, et feras belvas nanciscimur venando, ut et vescamur iis, et exerceamur in venando ad similitudinem bellicae disciplinae, et utamur domitis, et condoceratis, ut elephantis: multaque ex earum corporibus remedia, morbis, et vulneribus eligamus, sicut ex quibusdam stirpibus, et herbis, quarum utilitates longinqui temporis usu, et periclinatione percepimus. Totam licet animis, tamquam oculis, lustrare terram, mariaque omnia? cernes iam spatia frugifera, atque

atque immensa camporum, vestitusque densissimos montium, pecudum pastus, tum incredibili cursus maritimos celeritate. Nec vero supra terram, sed etiam in intimis eius tenebris plurimarum rerum latet utilitas, quae ad usum hominum orta, ab hominibus solis invenitur.

LXV. Illud vero, quod uterque vestrum fortasse arripiet ad reprehendendum: Cotta, quia Carneades libenter in Stoicos invehebatur: Velleius, quia nihil tam irridet Epicurus, quam praedictionem rerum futurarum: mihi videtur vel maxime confirmare, deorum providentia consuli rebus humanis, est enim profecto divinationo, quae multis locis, rebus, temporibus apparet, tum in privatis, tum maxime in publicis multa cernunt haruspices: multa augures provident: multa oraculis declarantur, multa vaticinationibus, multa somniis, multa portentis: quibus cognitis, multae saepe res hominum sententia atque utilitate partae, multa etiam pericula depulsa sunt. Haec igitur sive vis, sive ars, sive natura, ad scientiam rerum futurarum homini profecto est, nec alicuiquam a diis immortalibus data, quae si singula vos forte non movent, universa certe tamen inter se connexa, atque coniuncta movere debebunt. Nec vero universo generi hominum solum, sed etiam singulis a diis immortalibus consuli, et provideri solet. Licet enim contrahere univer-

fitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos.

LXVI. Nam si omnibus hominibus, qui ubique sunt, quacunque in ora, ac parte terrarum, ab huiusce terrae, quam nos incolimus, continuatione distantium, deos consulere censemus ob eas causas, quas ante diximus: his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab oriente ad occidentem colunt. Sin autem his consulunt, qui quasi magnam quandam insulam incolunt, quam nos orbem terrae vocamus: etiam illis consulunt, qui partes eius insulae tenent, Europam, Asiam, Africam. Ergo et earum partes diligunt, ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum: et earum urbium separatim ab universis singulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanium; primo Punico Calatinum, Duillium, Metellum, Lutatium; secundo Maximum, Marcellum, Africanum; post hos, Paullum, Gracchum, Catonem, patrumve memoria Scipionem, Laelium: multosque praeterea, et nostra civitas, et Graecia tulit singulares viros; quorum neminem nisi iuvante deo talem fuisse credendum est. Quae ratio poëtas, maximeque Homerum impulit, ut principibus heroum, Ulyssi, Diomedi, Agamemnoni, Achilli, certos deos, discriminum, et periculorum comites, adiungeret. Praeterea ipsorum deorum saepe praesentiae,

fentiae, quales supra commemoravi, declarant, ab his et civitatibus, et singulis hominibus consuli, quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum, quae tum dormientibus, tum vigilantibus portenduntur, multa praeterea ostentis, multa extis admonemur, multisque rebus aliis: quas diuturnus usus ita notavit, ut artem divinationis efficeret. Nemo igitur vir magnus sine aliquo afflatu divino unquam fuit. Nec vero ita refellendum est, ut, si segetibus, aut vinetis cuiuspiam tempestas nocuerit, aut si quid e vitae commodis casus abstulerit, eum, cui quid horum acciderit, aut invisum deo, aut neglectum a deo iudicemus. Magna dii curant, parva negligunt. Magnis autem viris prospere semper omnes res: eveniunt si quidem satis a nostris, et a principe philosophorum Socrate dictum est de ubertatibus virtutis, et copiis.

LXVII. Haec mihi fere in mentem veniebant, quae dicenda putarem de natura deorum. Tu autem Cotta, si me audias, eandem causam agas, teque et principem civem, et pontificem esse cogites, et, quoniam in utramque partem vobis licet disputare, hanc potius sumas: eamque facultatem differendi, quam tibi a rhetoricis exercitationibus acceptam amplificavit Academia, huc potius conferas. Mala enim, et impia consuetudo est, contra deos disputandi, siue ex animo id sit, siue simulate.

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Hoc libro continetur Cottae Academici contra Stoicam de Diis rationem disputatio. Ea ut superior liber in quatuor partes distributa est. Nam primo respondet c. 3 — 7. ad ea, quibus Balbus docere voluerat, esse Deos, et primo quidem ita, ut ostendat, praeter rem argumentis eam partem rationis Stoicae confirmatam esse, si verum sit, quod Stoici dicant, non egere oratione eam rem, quod sit perspicua, et inter omnes constet; deinde vero ita, ut singula argumenta breviter reprehendat: quamquam ea pars non integra ad nos pervenit. Secunda parte c. 9 — 25. omnia ea impugnantur, quae de Diis ipsis, quales essent, disputata erant. Itaque primo non ea argumenta solum dissolvit, quibus mundo, soli, lunae, sideribusque divinitas asserta erat, sed etiam ea opinio, quam absurda sit, pluribus argumentis demonstrat: quorum facile princeps est id, quo
Car-

Carneades uti solebat contra Stoicos, Nul-
lum, neque corpus, neque animal, quod pa-
tibilem naturam habeat, immortale et ae-
ternum esse posse; immortalitate autem et
aeternitate sublata, ipsam divinitatem tolli.
Deinde poëticos Deos, et quos plebs super-
stitiosa venerabatur, *σωρητικαῖς ἐρωτησέσι*,
quibus Carneades in hac disputatione uti so-
lebat, aliisque argumentis tollit. Tertia
pars autem disputationis cum partibus dua-
bus quartae intercidit. Nam quarta dispu-
tationis Stoicae pars, quae, Deos providis-
se et consuluisse hominibus, contendebat, qua-
tuor argumentis nitebatur (v. argum. L. II.
in fine), horum secundo et quarto quae re-
spondisse Cotta fingitur, ea sola supersunt:
c. 26—40. Ostendit enim primo, quibus
rebus hominibus consuluisse Dii dicantur,
eorum pleraque, inprimis rationem, ad ho-
minum perniciem converti; summosque ho-
mines et virtutis amantissimos plerumque ma-
la fortuna usos esse.

I. Quae cum Balbus dixisset, tum arridens
Cotta, Sero, inquit, mihi, Balbe, praecipis,
quid defendam, ego enim, te disputante, quid
contra dicerem, mecum ipse meditabar, neque
tam refellendi tui causa, quam ea, quae mi-
nus intelligebam, requirendi. Cum autem suo
cuique,

cuique iudicio sit utendum, difficile factu est, me id sentire, quod tu veiis. Hic Velleius, Nescis, inquit, quanta cum expectatione, Cotta, sis te auditurus, iucundus enim Balbo nostro sermo tuus contra Epicurum fuit, praebebo igitur me tibi vicissim attentum contra Stoicos auditorem, spero enim, te, ut soles, bene paratum venire. Tum Cotta, Sim mehercule, inquit, Vellei, neque enim mihi par ratio cum Lucilio est, ac tecum fuit. Qui tandem, inquit ille? Quia mihi videtur Epicurus vester de diis immortalibus non magnopere pugnare, tantummodo negare deos esse non audet, ne quid invidiae subeat, aut criminis. Cum vero deos nihil agere, nihil curare confirmat, membrisque humanis esse praeditos, sed eorum membrorum usum nullum habere: ludere videtur, fatisque putare, si dixerit, esse quandam beatam naturam, et aeternam. A Balbo autem animadvertisti, credo, quam multa dicta sint, quamque, etiam si minus vera, tamen apta inter se, et cohaerentia, itaque cogito, ut dixi, non tam refellere eius orationem, quam ea, quae minus intellexi, requirere. Quare, Balbe, tibi permitto, responderene mihi malis, de singulis rebus quaerenti ex te ea, quae parum accepi, an universum audire orationem meam. Tum Balbus: Ego vero, si quid explanari tibi voles, respondere malo, sin me interrogare, non

non tam intelligendi causa, quam refellendi; utrum voles, faciam; vel ad singula, quae requires, statim respondebo: vel, cum peroraris, ad omnia. Tum Cotta, Optime, inquit, quamobrem sic agamus, ut nos ipsa ducit oratio.

II. Sed antequam de re, pauca de me, non enim mediocriter moveor auctoritate tua, Balbe, orationeque ea, quae me in perorando cohortabatur, ut meminissem, me et Cottam esse, et pontificem, quod eo, credo, valebat, ut opiniones, quas a maioribus accepimus de diis immortalibus, sacra, caeremonias, religionesque defenderem. Ego vero eas defendam semper, semperque defendi: nec me ex ea opinione, quam a maioribus accepi de cultu deorum immortalium, ullius unquam oratio aut docti, aut indocti movebit, sed cum de religione agitur, Ti. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scaevolam, pontifices maximos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut Chrysippum sequor: habeoque C. Laelium augurem, eundemque sapientem; quem potius audiam de religione dicentem in illa oratione nobili, quam quemquem principem Stoicorum, cumque omnis populi Romani religio in sacra, et in auspicia divisa sit: tertium adiunctum sit; si quid praedictionis causa, ex portentis, et monstis, Sibyllae interpretes, haruspicesve monuerunt: harum ego religionum nullam umquam contemnendam putavi:

putavi: mihi que ita persuasi, Romulum auspiciis, Numam sacris constitutis fundamenta iecisse nostrae civitatis: quae numquam profecto sine summa placatione deorum immortalium tanta esse potuissent. Habes, Balbe, quid Cotta, quid pontifex sentiat, sac nunc ergo intelligam, tu quid sentias, a te enim philosopho rationem accipere debeo religionis; maioribus autem nostris, etiam nulla ratione reddita, credere.

III. Tum Balbus, Quam igitur a me rationem, inquit, Cotta, desideras? Et ille, Quadripartita, inquit, fuit divisio tua: primum, ut velles docere, deos esse: deinde, quales essent: tum, ab his mundum regi: postremo, consulere eos rebus humanis. Haec, si recte memini, partitio fuit. Rectissime, inquit Balbus: sed exspecto, quid requiras. Tum Cotta; Primum quidque videamus, inquit. Et si id est primum, quod inter omnes, nisi admodum impios, convenit, mihi quidem ex animo exuri non potest, esse deos. Id tamen ipsum, quod mihi persuasum est auctoritate maiorum, cur ita sit, nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus, si tibi persuasum est, cur a me velis discedere? Tum Cotta. Quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quasi nihil unquam audierim de diis immortalibus, nihil cogitaverim, rudem me discipulum, et integrum

tegrum accipe, et ea, quae requiro, doce. Dic igitur, quid requiras. Egone? primum illud, cur, quod perspicuum in istam partem, ne egerere quidem oratione dixisses, quod esset perspicuum, et inter omnes constaret, de eo ipso tam multa dixeris. Quia te quoque, inquit, animadverti, Cotta, saepe, cum in foro diceres, quam plurimis posses, argumentis onerare iudicem, si modo eam facultatem tibi daret causa. Atque hoc idem et philosophi faciunt, et ego, ut potui, feci. Tu autem, qui id quaeris, similiter facis, ac si me roges, cur te duobus contuear oculis, et non altero tantum, cum idem uno assequi possim.

IV. Tum Cotta, quam simile istud sit, inquit, tu videris. Nam ego neque in causis, si quid est evidens, de quo inter omnes conveniat, argumentari soleo: perspicuitas enim argumentatione elevatur: nec, si id facerem in causis forensibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur contuerere autem altero oculo, causa non esset; cum idem obtutus esset amborum, et cum rerum natura, quam tu sapientem esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluisset. Sed quia non confidebas, tam esse id perspicuum, quam tu velis; propterea multis argumentis deos esse docere voluisti. Mihi enim unum satis erat,
L. ita

ita nobis maiores nostros tradidisse. Sed tu auctoritates contemnis, ratione pugnas. Patere igitur, rationem meam cum tua ratione contendere. Afferis haec omnia argumenta, cur dii sint: remque mea sententia minime dubiam, argumentando dubiam facis, mandavi enim memoriae non numerum solum, sed etiam ordinem argumentorum tuorum. Primum fuit, cum coelum suspexissemus, statim nos intelligere, esse aliquod numen, quo haec regantur. Ex hoc illud etiam,

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Iovem.

Quasi vero quisquam nostrum, istum potius, quam Capitolinum, Iovem appellet: aut hoc perspicuum sit, constetque inter omnes, eos esse deos, quos tibi Velleius, multique praeterea, ne animantes quidem esse concedant. Grave etiam argumentum tibi videbatur, Quod opinio de diis immortalibus et omnium esset, et quotidie cresceret. Placet igitur, tantas res opinione stultorum iudicari, vobis praesertim, qui illos insanos esse dicatis?

V. At enim praesentes videmus deos, ut apud Regillum Postumius, in Salaria Vatienus, nescio quid etiam de Locrorum apud Sagram proelio. Quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id est, homines homine natos, et quos Homerus,

rus, qui recens ab illorum aetate fuit, sepultos esse dicit Lacedaemone: eos tu cantheriis albis, nullis calonibus, obviam Vatiено venisse existimas, et victoriam populi Romani Vatiено potius, homini rustico, quam M. Catoni, qui tum erat princeps, nuntiavisse? Ergo et illud in filice, quod hodie apparet apud Regillum, tanquam vestigium ungulae, Castoris equi credis esse? Nonne mavis illud credere, quod probari potest, animos praeclarorum hominum, quales isti Tyndaridae fuerunt, divinos esse, et aeternos, quam eos, qui semel cremati essent, equitare, et in acie pugnare potuisse? aut si hoc fieri potuisse dicis, doceas oportet, quomodo, nec fabellas aniles proferas. Tum Lucilius, An tibi, inquit, fabellae videntur? nonne A. Postumio aedem Castori et Polluci in foro dedicatam: nonne senatus consultum de Vatiено vides? nam de Sagra, Graecorum etiam est vulgare proverbium: qui, quae affirmant, certiora esse dicunt, quam illa, quae apud Sagram. His igitur auctoribus nonne debes moveri? Tum Cotta, Rumoribus, inquit, mecum pugnas, Balbe: ego autem a te rationes requiro.

VI. Sequuntur, quae futura sunt. Effugere enim nemo id potest, quod futurum est. Saepe autem ne utile quidem est scire, quid futurum sit, miserum est enim, nihil proficientem

angi, nec habere ne spei quidem extremum, et tamen commune solatium: praesertim cum vos iidem fato fieri dicatis omnia: quod autem semper ex omni aeternitate verum fuerit, id esse fatum. Quid igitur iuvat, aut quid affert ad cavendum, scire aliquid futurum, cum id certe futurum sit? unde porro ista divinatio? quis invenit fissum iecoris? quis cornicis cantum notavit? quis sortes? quibus ego credo: nec possum Attii Navii, quem commemorabas, lituum contemnere. Sed, qui ista intellecta sint, a philosophis debeo discere, praesertim cum isti plurimis de rebus divinis mentiantur. At medici quoque (ita enim dicebas) saepe falluntur. Quid simile medicina, cuius ego rationem video, et divinatio? quae unde oriatur, non intelligo. Tu autem etiam Deciorum devotionibus placatos deos esse censes. Quae fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo Romano non possent, nisi viri tales occidissent? consilium illud imperatorium fuit, quod Graeci *σφατήγῆμα* adpellant, sed eorum imperatorum, qui patriae consulerent, vitae non parcerent, rebantur enim fore, ut exercitus imperatorem, equo incitato se in hostem immittentem, persequeretur: id quod evenit. Nam Fauni vocem equidem nunquam audiui, tibi, si audisse te dicis, credam, etsi, Faunus omnino quid sit, nescio.

VII. Non igitur adhuc, quantum quidem in te, Balbe, est, intelligo deos esse: quos equidem credo esse, sed nihil docent Stoici. Nam Cleanthes, ut dicebas, quatuor modis formatas in animis hominum putat deorum esse notiones. Unus is modus est, de quo fatis dixi, qui est susceptus ex praesensione rerum futurarum. Alter ex perturbationibus tempestatum, et reliquis motibus. Tertius ex commoditate rerum, quas percipimus, et copia. Quartus ex astorum ordine, coelique constantia. De praesensione diximus. De perturbationibus coelestibus, et maritimis, et terrenis, non possumus dicere, cum ea fiant, non esse multos, qui illa metuant, et a diis immortalibus fieri existiment. Sed non id quaeritur, sintne aliqui, qui deos esse putent: dii utrum sint, necne, quaeritur. Nam reliquae causae, quas Cleanthes affert, quarum una est de commodorum, quae capimus, copia; altera de temporum ordine, coelique constantia: tum tractabuntur a nobis, cum disputabimus de providentia deorum; de qua plurima a te, Balbe, dicta sunt: eodemque illa etiam differemus, quod Chrysippum dicere aiebas, quoniam esset aliquid in rerum natura, quod ab homine effici non posset, esse homine aliquid melius. Quaeque in domo pulchra cum pulchritudine mundi comparabas, et cum totius mundi convenientiam consensumque afferebas,

Zenonisque breves, et acutulas conclusiones in eam partem sermonis, quam modo dixi, differemus: eodemque tempore illa omnia, quae a te physice dicta sunt de vi ignea, deque eo calore, ex quo omnia generari dicebas, loco suo quaerentur: omniaque, quae a te nudius tertius dicta sunt, cum docere velles, deos esse, quare et mundus universus, et sol, et luna, et stellae sensum ac mentem haberent, in idem tempus reservabo. A te autem idem illud etiam, atque etiam quaeram, quibus rationibus tibi persuadeas, deos esse.

VIII. Tum Balbus, Equidem attulisse rationes mihi videor: sed eas tu ita refellis, ut, cum me interrogaturus esse videare, et ego me ad respondendum compararim, repente avertas orationem, nec des respondendi locum. Itaque maximae res tacitae praeterierunt, de divinatione, de fato: quibus de quaestionibus tu quidem strictim, nostri autem multa solent dicere: sed ab hac quaestione, quae nunc in manibus est, separantur. Quare, si videtur, noli agere confuse: at hoc explicemus hac disputatione, quod quaeritur. Optime, inquit Cotta. Itaque quoniam quatuor in partes totam quaestionem divisisti, de primaque diximus; consideremus secundam, quae mihi talis videtur fuisse, ut, cum ostendere velles, quales dii essent, osten-

ostenderes nullos esse, a consuetudine enim oculorum animum abducere difficillimum dicebas: sed, cum deo nihil praestantius esset, non dubitabas, quin mundus esset deus, quo nihil in rerum natura melius esset; modo possemus eum animantem cogitare, vel potius, ut cetera oculis, sic animo hoc cernere. Sed cum mundo negas quidquam esse melius, quid dicis melius? si pulchrius, assentior, si aptius ad utilitates nostras, id quoque assentior. Sin autem id dicis, nihil esse mundo sapientius, nullo modo prorsus assentior; non quod difficile sit, mentem ab oculis sevocare: sed quo magis se-voco, eo minus id, quod tu vis, possum mente comprehendere.

IX. Nihil est mundo melius in rerum natura. Ne in terris quidem urbe nostra, num igitur idcirco in urbe esse rationem, cogitationem, mentem putas? aut, quoniam non sit, num idcirco existimas, formicam anteponendam esse huic pulcherrimae urbi, quod in urbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur, non te ipsum, quod velis, sumere. Istum enim locum totum illa vetus Zenonis brevis, et, ut tibi videbatur, acuta conclusio dilatavit. Zeno enim ita concludit. *Quod ratione utitur, melius est, quam id,*
L 4 *quod*

quod ratione non utitur. Nihil autem mundo melius, ratione igitur mundus utitur. Hoc si placet, iam efficies, ut mundus optime librum legere videatur. Zenonis enim vestigiis hoc modo rationem poteris concludere. Quod litteratum est, id est melius, quam quod non est litteratum, nihil autem mundo melius, litteratus igitur est mundus. Isto modo etiam disertus, et quidem mathematicus, musicus, omnidenique doctrina eruditus, postremo philosophus erit mundus. Saepe dixi, nihil fieri sine deo, nec ullam vim esse naturae, ut sui dissimilia posset effingere. Concedam non modo animantem, et sapientem esse mundum, sed fidi cinem etiam, et tibicinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur. Nihil igitur affert pater iste Stoicorum, quare mundum ratione uti putemus, ne cur animantem quidem esse. Non est igitur mundus deus: et tamen nihil est eo melius, nihil est enim eo pulchrius, nihil nobis salutaris, nihil ornatus adspectu, motuque constantius. Quod si mundus universus non est deus, ne stellae quidem, quas tu innumerabiles in deorum numero reponebas; quarum te cursus aequabiles aeternique delectabant: nec mehercule iniuria, sunt enim admirabili, incredibilique constantia.

X. Sed non omnia, Balbe, quae cursus certos, et constantes habent, ea deo potius tribuenda

enda sunt, quam naturae. Quid Chalcidico Euporipo in motu identidem reciprocando putas fieri posse constantius: quid freto Siciliensi? quid Oceani fervore illis in locis,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda?
Quid? aestus maritimi, vel Hispanienses, vel Britannici, eorumque certis temporibus vel accessus, vel recessus, sine deo fieri nonne possunt? Vide, quaeso, si omnis motus, omniaque, quae certis temporibus ordinem suum conservant; divina ducimus, ne tertianas quidem febres, et quartanas, divinas esse dicendum sit, quarum reversione, et motu quid potest esse constantius? Sed omnium talium rerum ratio reddenda est, quod vos cum facere non potestis, tamquam in aram, confugistis ad deum. Et Chrysippus tibi acute dicere videbatur, homo sine dubio versutus, et callidus: (Versutos eos appello, quorum celeriter mens versatur: callidos autem, quorum, tamquam manus opere, sic animus usu concalluit.) Is igitur, si aliquid est, inquit, quod homo efficere non possit, qui id efficit, melior est homine. Homo autem haec, quae in mundo sunt, efficere non potest, qui potuit igitur, is praestat homini, homini autem praestare quis possit, nisi deus? est igitur deus. Haec omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore versantur. Quid enim sit melius, quid praestabilius, quid inter natu-

ram et rationem inter sit, non distinguitur. Idemque si dei non sint, negat esse in omni natura quidquam homine melius, id autem putare quemquam hominem, nihil homine esse melius, summae arrogantiae censet esse. Sit sane arrogantis, pluris se putare, quam mundum. At illud non modo non arrogantis, sed potius prudentis, intelligere se habere sensum, et rationem; haec eadem Orionem, et Caniculum non habere. Et, si domus pulchra sit, intelligamus eam dominis, inquit, aedificatam esse, non muribus, sic igitur mundum deorum domum existimare debemus. Ita prorsus existimarem, si illum aedificatum, non, quemadmodum docebo, a natura conformatum putarem.

XI. At enim quaerit apud Xenophontem Socrates, unde animam arripuerimus, si nulla fuerit in mundo. Et ego quaero, unde orationem, unde numeros, unde cantus. Nisi vero loqui solem cum luna putamus, cum propius accesserit, aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat. Naturae ista sunt, Balbe, naturae non artificiose ambulantis, ut ait Zeno, quod quidem quale sit, iam videbimus, sed omnia cientis, et agitantis motibus, et mutationibus suis. Itaque illa mihi placebat oratio de convenientia consensuque naturae, quam quasi cognatione continuatam conspirare dicebas. Illud

Iud non probabam, quod negabas id accidere potuisse, nisi ea uno divino spiritu continerentur. Illa vero cohaeret, et permanet naturae viribus; non deorum: estque in ea iste quasi consensus, quam *συμπάθεια* Graeci vocant: sed ea, quo sua sponte maior est, eo minus divina ratione fieri existimanda est.

XII. Illa autem, quae Carneades afferebat, quemadmodum dissolvitis? Si nullum corpus immortale sit, nullum esse corpus sempiternum, corpus autem immortale nullum esse, ne individuum quidem, nec quod dirimi distrahive non possit. Cumque omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est, quasi ferendi, et patiendi necessitatem. Et, si omne animal mortale est, immortale nullum est. Ergo itidem si omne animal secari ac dividi potest, nullum est eorum individuum, nullum aeternum. Atqui omne animal ad accipiendam vim externam, et ferendam paratum est, mortale igitur omne animal, et dissolubile, et dividuum sit necesse est. Ut enim, si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum, quod commutari non posset: item nihil argenteum, nihil aeneum, si commutabilis esset natura argenti et aeris, similiter igitur, si omnia, quae sunt, e quibus cuncta constant, mutabilia sunt: nullum
corpus

corpus esse potest non mutabile, mutabilia autem sunt illa, ex quibus omnia constant, ut vobis videtur, omne igitur corpus mutabile est. At si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile, ita efficitur, ut omne corpus mortale sit, etenim omne corpus aut aqua, aut aër, aut ignis, aut terra est, aut id, quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum, horum autem nihil est, quin intereat. Nam terrenum omne dividitur, et humor ita mollis est, ut facile comprimi, collidique possit, ignis vero, et aër omni impulsu facillime pellitur, naturaque cedens est maxime, et dissipabilis, praeterea omnia haec tum intereunt, cum in naturam aliam convertuntur: quod sit, cum terra in aquam se vertit, et cum ex aqua oritur aër, et cum ex aëre aether, cumque eadem vicissim retro commeant. Quod si ea intereant, ex quibus constet omne animal, nullum est animal sempiternum.

XIII. Et, ut haec omittamus, tamen animal nullum inveniri potest, quod neque natum unquam sit, et semper sit futurum, omne enim animal sensus habet, sentit igitur et callida, et frigida, et dulcia, et amara, nec potest ullo sensu iucunda accipere, et non accipere contraria, si igitur voluptatis sensum capit, doloris etiam capit, quod autem dolorem accipit, id acci-

accipiat etiam interitum necesse est, omne igitur animal confitendum est esse mortale. Praeterea, si quid est, quod nec voluptatem sentiat, nec dolorem, id animal esse non potest, si autem quod animal est, id illa necesse est sentiat: et quod ea sentiat, non potest esse aeternum: et omne animal sentit: nullum igitur animal est aeternum. Praeterea nullum potest esse animal, in quo non et appetitio sit, et declinatio naturalis, appetuntur autem, quae secundum naturam sunt, declinantur contraria: et omne animal appetit quaedam, et fugit a quibusdam. Quod autem refugit, id contra naturam est: et quod est contra naturam, id habet vim interimendi, omne ergo animal intereat necesse est. Innumerabilia sunt, ex quibus effici cogique possit, nihil esse, quod sensum habeat, quin id intereat, etenim ea ipsa, quae sentiuntur, ut frigus, et calor, ut voluptas, et dolor, ut cetera, cum amplificata sunt, interimunt, nec ullum animal est sine sensu, nullum igitur animal est aeternum.

XIV. Etenim aut simplex est natura animantis, ut vel terrena sit, vel ignea, vel animalis, vel humida: quod quale sit, ne intelligi quidem potest: aut concretum ex pluribus naturis, quarum suum quaeque locum habeat, quo naturae vi feratur: alia infimum, alia summum, alia medi-

medium. Haec ad quoddam tempus cohaerere possunt: semper autem nullo modo possunt, necesse est enim, suum quaeque in locum natura rapiatur, nullum igitur animal est sempiternum. Sed omnia vestri, Balbe, solent ad igneam vim referre, Heraclitum, ut opinor, sequentes: quem ipsum non omnes interpretantur uno modo, qui quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus, vos autem ita dicitis, omnem vim esse ignem, itaque et animantes, cum calor defecerit, tum interire: et in omni natura rerum id vivere, id vigere, quod caleat, ego autem non intelligo, quo modo calore extincto corpora intereant, non intereant humore, aut spiritu amisso, praesertim cum intereant etiam nimio calore. Quamobrem id quidem commune est de calido: verum tamen videamus exitum. Ita vultis, opinor, nihil esse animal extrinsecus in natura atque mundo, praeter ignem, qui magis, quam praeter animam, unde animantium quoque constet animus, ex quo anima dicitur? quo modo autem hoc, quasi concedatur, sumitis, nihil esse animum, nisi ignem? Probabilius enim videtur, tale quiddam esse animum, ut sit ex igne, atque anima temperatum, quod si ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admissente natura, quoniam is, cum inest in corporibus nostris, efficit, ut sentiamus: non potest ipse esse sine sensu, rursus eadem dici possunt,

est

est

est

est

Sunt, quidquid est enim, quod sensum habeat, id necesse est sentiat, et voluptatem, et dolorem: ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire, ita sit, ut ne ignem quidem efficere possitis aeternum. Quid enim? non eisdem vobis placet, omnem ignem pastus indigere? nec permanere ullo modo posse, nisi alatur: ali autem solem, lunam, reliqua astra aquis, alia dulcibus, alia marinis? eamque causam Cleanthes affert, cur se sol referat, nec longius progrediatur solstitiali orbe, itemque brumali, ne longius discedat a cibo, hoc totum quale sit, mox, nunc autem concludatur illud, quod interire possit, id aeternum non esse natura: ignem autem interiturum esse, nisi alatur; non esse igitur natura ignem sempiternum.

XV. Qualem autem deum intelligere nos possumus nulla virtute praeditum? Quid enim? prudentiamne deo tribuemus? quae constat ex scientia rerum bonarum, et malarum, et, nec bonarum, nec malarum. Cui mali nihil est, nec esse potest, quid huic opus est delectu bonorum, et malorum? quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obscura assequamur, at obscurum deo nihil potest esse, nam iustitia, quae suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? hominum enim societas, et communitas, ut vos dicitis, iusti-

iustitiam procreavit, temperantia autem constat ex praetermittendis voluptatibus corporis: cui si locus in coelo est, est etiam voluptatibus. Nam fortis deus intelligi qui potest? in dolore, an in labore, aut in periculo? quorum deum nihil attingit. Nec ratione igitur utentem, nec virtute ulla praeditum deum intelligere qui possumus? Nec vero vulgi, atque imperitorum inscitiam despiciere possum, cum ea considero, quae dicuntur a Stoicis, sunt enim illa imperitorum. Piscem Syri venerantur, omne fere genus bestiarum Aegyptii consecraverunt. Iam vero in Graecia multos habent ex hominibus deos, Alabandum, Alabandi: Tenedii, Tenem: Leucotheam, quae fuit Ino, et eius Palaemonem filium, cuncta Graecia; Herculem, Aesculapium, Tyndaridas: Romulum nostri, aliosque complures: quos quasi novos, et adscriptitios cives in coelum receptos putant.

XVI. Haec igitur indocti. Quid vos philosophi? qui meliora? omitto illa: sunt enim praeclara. Sit fane deus ipse mundus. Hoc credo illud esse

Sublime candens, quem invocant omnes Iovem.
quare igitur plures adiungimus deos? quanta autem est eorum multitudo? mihi quidem fane multi videntur, singulas enim stellas numeras deos, eosque aut belvarum nomine appellas,
ut

ut Capram, ut Lunam, ut Taurum, ut Leonem: aut rerum inanimatarum, ut Argo, ut Aram, ut Coronam. Sed ut haec concedantur, reliqua qui tandem non modo concedi, sed omnino intelligi possunt? cum fruges, Cererem; vinum, Liberum dicimus, genere nos quidem sermonis utimur usitato: sed ecquem tam amentem esse putas, qui illud, quo vescatur, deum credat esse? Nam quos ab hominibus pervenisse dicis ad deos, tu reddes rationem, quemadmodum idem fieri potuerit, aut cur fieri desierit, et ego discam libenter, quomodo nunc quidem est, non video, quo pacto ille, cui *in monte Oetaeo illatae lampades fuerint*, ut ait Accius, *in domum aeternam patris* ex illo ardore pervenerit, quem tamen Homerus conveniri apud inferos facit ab Ulyssæ, sicut ceteros, qui excefferunt vita. Quamquam, quem potissimum Herculem colamus, scire fane velim, plures enim tradunt nobis ii, qui interiores scrutantur, et reconditas litteras: antiquissimum, Iove natum, sed antiquissimo item Iove, nam Ioves quoque plures in priscis Graecorum litteris invenimus, ex eo igitur et Lisyto est is Hercules, quem concertavisse cum Apolline de tripode accepimus, alter traditur Nilo natus, Aegyptius: quem aiunt Phrygias litteras conscripisse. Tertius est ex Idaeis Digitis: cui inferias afferunt. Quartus, Iovis et Asteriae, Latonae

fororis, qui Tyri maxime colitur; cuius Karthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Iupiter genuit: quoniam, ut iam docebo, plures Ioves etiam accepimus.

XVII. Quando enim me in hunc locum deduxit oratio, docebo, meliora me didicisse de colendis diis immortalibus iure pontificio, et maiorum more, capedunculis iis, quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Laelius, quam rationibus Stoicorum. Si enim vos sequar, dic, quid ei respondeam, qui me sic roget; Si dii sunt, suntne etiam Nymphae deae? si Nymphae, Panisci etiam, et Satyri? Hi autem non sunt: ne Nymphae quidem deae igitur. At earum templa sunt publice vota, et dedicata. Quid igitur? ne ceteri quidem ergo dii, quorum templa sunt dedicata. Age porro, Iovem, et Neptunum, deum numeras, ergo etiam Orcus, frater eorum, deus, et illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Styx, Phlegethon: tum Charon, tum Cerberus, dii putandi. At id quidem repudiandum: ne Orcus quidem igitur? Quid dicitis ergo de fratribus? haec Carneades aiebat, non ut deos tolleretur: quid enim philosopho minus conveniens? sed ut Stoicos nihil de diis explicare convinceret. Itaque insequetur.

batur. Quid enim? aiebat, si ii fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest? quem vulgo maxime ad Occidentem colunt, qui si est deus, patrem quoque eius, Coelum, esse deum confitendum est. Quod si ita est, Coeli quoque parentes dii habendi sunt, Aether, et Dies, eorumque fratres, et sorores: qui a genealogis antiquis sic nominantur, Amor, Dolor, Metus, Labor, Invidentia, Fatum, Senectus, Mors, Tenebrae, Miseria, Querela, Gratia, Fraus, Pertinacia, Parcae, Hesperides, Somnia: quos omnes Erebo et Nocte natos ferunt. Aut prima illa tollenda.

XVIII. Quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium, ceteros, deos esse dices: de Hercule, Aesculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? At hi quidem coluntur aequae, atque illi: apud quosdam etiam multo magis. Ergo hi, dii sunt habendi, mortalibus nati matribus? Quid? Aristaeus, qui olivae dicitur inventor, Apollinis filius: Theseus, qui Neptuni: reliqui, quorum patres dii, non erunt in deorum numero? Quid, quorum matres? opiner etiam magis, ut enim in iure civili, qui est matre libera, liber est: item iure naturae, qui dea matre est, deus sit necesse est. Itaque Achillem Astypalaenses insulani sanctissimum colunt, qui

M 2

si deus

si deus est: et Orpheus, et Rhesus, dii sunt, Musa matre nati, nisi forte maritimae nuptiae terrenis anteponuntur. Si hi dii non sunt, quia nusquam coluntur: quo modo illi sunt? Vide igitur, ne virtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tu quoque, Balbe, visus es dicere. Quo modo autem potes, si Latonam deam putas, Hecaten non putare, quae matre Asteria est, sorore Latonae? an haec quoque dea est, vidimus enim eius aras delubraque in Graecia, sin haec dea est, cur non Eumenides? quae si deae sunt, quarum et Athenis fanum est, et apud nos, ut ego interpretor, lucus Furinae: Furiae deae sunt, speculatrices, credo, et vindices facinorum, et sceleris. Quod si tales dii sunt, ut rebus humanis intersint: Natio quoque dea putanda est: cui, cum fana circuimus in agro Ardeati, rem divinam facere solemus, quae, quia partus matronarum tueatur, a nascentibus Natio nominata est. Ea si dea est; dii omnes illi, qui commemorabantur a te, Honos, Fides, Mens, Concordia, ergo etiam Spes, Moneta, omniaque, quae cogitatione nobismet ipsis possumus fingere, quod si verisimile non est: ne illud quidem est, haec unde fluxerunt.

XIX. Quid autem dicis? si dii sunt illi, quos colimus, et accepimus: cur non eodem in genere

nere Serapim Isimque numeremus? quod si facimus, cur barbarorum deos repudiemus? boves igitur, et equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, feles, multas praeterea belvas, in deorum numero reponemus, quae si reiiciamus, illa quoque, unde haec nata sunt, reiiciemus. Quid deinde? Ino, dea dicetur, quae Leucothea a Graecis, a nobis Matuta dicitur, cum sit Cadmi filia? Circe autem, et Pasiphaë, e Perseide, Oceani filia, natae, patre Sole, in deorum numero non habebuntur? quamquam Circen quoque coloni nostri Circeienses religiose colunt. Ergo hanc deam dicis. Quid Medae respondebis? quae duobus avis, Sole, et Oceano, Aeeta patre, matre Idya procreata est. Quid huius Absyrto fratri, qui est apud Pacuvium Aegialeus? sed illud nomen veterum litteris usitatus. Qui si dii non sunt, vereor quid agat Ino, haec enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. An Amphiarus deus erit, et Trophonius? nostri quidem publicani, cum essent agri in Boeotia deorum immortalium excepti lege censoria, negabant immortales esse ullos, qui aliquando homines fuissent. Sed si sunt hi dii; est certe Erechtheus, cuius Athenis et delubrum vidimus, et sacerdotem. Quem si deum facimus, quid aut de Cadro dubitare possumus, aut de ceteris, qui pugnantes pro patriae libertate ceciderunt?

quod si probabile non est: ne illa quidem superiora, unde haec manant, probanda sunt. Atque in plerisque civitatibus intelligi potest, augendae virtutis gratia, quo libentius reipublicae causa periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam, ob eam enim ipsam causam Erechtheus Athenis, filiaeque eius in numero deorum sunt. Idemque Leonaticum est delubrum Athenis, quod Leocorion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, a quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium deorum, apud quos non inurbane Stratonicus, ut multa, cum quidam ei molestus, Alabandum deum esse confirmaret, Herculem negaret: ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules fit iratus.

XX. Illa autem, Balbe, quae tu a coelo, astri que ducebas, quam longe serpant, non vides. Solem, deum esse Lunamque, quorum alterum Apollinem Graeci, alteram Dianam putant. Quod si Luna dea est: ergo etiam Lucifer: ceteraeque errantes numerum deorum obtinebunt, igitur etiam inerrantes. Cur autem Arci species non in deorum numero reponatur? est enim pulcher, et ob eam causam, quia speciem habeat admirabilem, Thaumante dicitur esse natus, cuius si divina natura est, quid facies

cies nubibus? arcus enim ipse ex nubibus efficitur quodam modo coloratus. Quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. Quod si nubes retuleris in deos, referendae certe erunt tempestates, quae populi Romani ritibus consecratae sunt. Ergo imbres, nimbi, procellae, turbines, dii putandi, nostri quidem duces, mare ingredienti, immolare hostiam fluctibus consueverunt. Tum si est Ceres a gerendo (ita enim dicebas) terra ipsa dea est, et ita habetur: quae est enim alia Tellus? sin terra: mare etiam; quem Neptunum esse dicebas: ergo et flumina, et fontes. Itaque et Fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit; et in augurum precatione Tiberinum, Spinonem, Almonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus. Ergo hoc aut in immensum serpet, aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio superstitionis probabitur. Nihil ergo horum probandum est.

XXI. Dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam, qui hos deos ex hominum genere in coelum translatos, non re, sed opinione esse dicunt, quos auguste omnes, sancteque veneramur. Principio Ioves tres numerantur ii, qui theologi nominantur: ex quibus primum, et secundum natos in Arcadia: alterum patre Aethere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt,

runt, et Liberum: alterum patre Coelo, qui genuisse Minervam dicitur, quam principem, et inventricem belli ferunt: tertium Cretensem, Saturni filium: cuius in illa insula sepulchrum ostenditur. *Διόσκηροι* etiam apud Graecos multis modis nominantur. Primi tres, qui appellantur Anaces, Athenis ex Iove, rege antiquissimo, et Proserpina nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionysius. Secundi, Iove tertio nati ex Leda, Castor et Pollux. Tertii dicuntur a nonnullis Alco, et Melampus, Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit. Iam Musae primae quatuor, natae Iove altero, Thelxiope, Aoe-de, Arche, Melete: secundae, Iove tertio et Mnemosyne, procreatae novem: tertiae, Iove tertio Pierio natae, et Antiopa, quas Pieridas, et Pierias solent poëtae appellare, iisdem nominibus, eodem numero, quo proximae superiores. Cumque tu Solem, quia solus esset, appellatum esse dicas: Soles ipsi quam multi a theologis proferuntur? unus eorum Iove natus, nepos Aetheris: alter, Hyperione: tertius, Vulcano, Nili filio; cuius urbem Aegyptii volunt esse eam, quae Heliopolis appellatur: quartus is, quem heroicis temporibus Achanto Rhodi peperisse dicitur, pater Ialyssi, Camiri, et Lindi: quintus, qui Colchis fertur Aeetam, et Circen procreavisse.

XXII. Vulcani item complures: primus Coelo natus, ex quo et Minerva Apollinem eum, cuius in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt: secundus Nilo natus, Opas, ut Aegyptii appellant, quem custodem esse Aegypti volunt: tertius ex tertio Iove, et Iunone, qui Lemni fabricae traditur praefuisse; quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam, quae Vulcaniae nominabantur. Mercurius unus Coelo patre, Iove matre natus: cuius obscaenius excitata natura traditur, quod adspectu Proserpinae commotus sit: alter Valentis, et Phoronidis filius; is, qui sub terris habetur, idem Trophonius: tertius Iove tertio natus, et Maia, ex quo, et Penelopa Pana natum ferunt: quartus Nilo patre, quem Aegyptii nefas habent nominare: quintus, quem colunt Pheneatae, qui et Argum dicitur interemisse, ob eamque causam Aegyptum profugisse, atque Aegyptiis leges, et litteras tradidisse. Hunc Aegyptii Thoth appellant: eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur. Aesculapiorum primus, Apollinis, quem Arcades colunt; qui specillum invenisse primusque vulnus dicitur obligavisse: secundus, secundi Mercurii frater, is fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynosuris: tertius, Arsippi, et Arsinoae; qui primus purgationem alui, dentisque evulsionem, ut ferunt, invenit: cuius in Arcadia

non longe a Lusio flumine sepulchrum, et lucus ostenditur.

XXIII. Apollinum antiquissimus is, quem paullo ante ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum: alter Corybantis filius, natus in Creta; cuius de illa insula cum Iove ipso certamen fuisse traditur; tertius Iove tertio natus, et Latona: quem ex Hyperboreis Delphos ferunt advenisse: quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianae item plures: prima Iovis, et Proserpinae, quae pinatum Cupidinem genuisse dicitur: secunda notior, quam Iove tertio, et Latona natam accepimus: tertiae pater, Upis traditur, Glaucemater, eam Graeci saepe Upim paterno nomine appellant. Dionysos multos habemus: primum e Iove, et Proserpina natum: secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisse: tertium, Cabiropatre, eumque regem Asiae praefuisse dicunt; cui Sabazia sunt instituta: quartum Iove, et Luna, cui sacra Orphica putantur confici: quintum Niso natum, et Thyone, a quo Trieterides constitutae putantur. Venus prima Coelo, et Die nata: cuius Elide delubrum videmus: altera, spuma procreata: ex qua, et Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus: tertia, Iove nata, et Diona; quae nup-
sit

fit Vulcano. Sed ex ea, et Marte natus Anteros dicitur: quarta, Syria, Tyroque concepta; quae Astarte vocatur; quam Adonidi nupsisse proditum est. Minerva prima, quam Apollinis matrem supra diximus: secunda orta Nilo, quam Aegyptii Saitae colunt: tertia illa, quam Iove generatam supra diximus: quarta Iove nata, et Coryphe, Oceani filia: quam Arcades Coriam nominant, et quadrigarum inventricem ferunt: quinta Pallantis, quae patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem: cui pinnarum talaria affigunt. Cupido primus, Mercurio, et Diana prima natus dicitur; secundus, Mercurio, et Venere secunda: tertius quidem est Anteros, Marte, et Venere tertia. Atque haec quidem eiusmodi, ex vetere Graeciae fama collecta sunt. Quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. Vestri autem non modo haec non refellunt, verum etiam confirmant, interpretando, quorsum quidque pertineat. Sed eo iam, unde huc digressi sumus, revertamur.

XXIV. Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad haec refellenda? nam mentem, fidem, spem, virtutem, honorem, victoriam, salutem, concordiam, ceteraque eiusmodi, rerum vim habere videmus, non deorum. Aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut fides,

des, ut spes, ut virtus, ut concordia: aut optandae nobis sunt, ut honos, ut salus, ut victoria, quarum rerum utilitate video etiam consecrata simulacra. Quare autem in his vis deorum insit, tum intelligam, cum cognovero. Quo in genere vel maxime est Fortuna numeranda: quam nemo ab inconstantia, et temeritate seiunget: quae digna certe non sunt deo. Iam vero quid vos illa delectat explicatio fabularum, et enodatio nominum? exsecutum a filio Coelum, vinctum itidem a filio Saturnum. Haec, et alla generis eiusdem ita defenditis, ut ii, qui ista finxerunt, non modo non infani, sed etiam fuisse sapientes videantur. In enodandis autem nominibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus, quia se saturat annis: Mavors, quia magna vertit: Minerva, quia minuit, aut quia minatur: Venus, quia venit ad omnia: Ceres, a gerendo. Quam periculosa consuetudo? in multis enim nominibus haerebitis. Quid Veiovi facies? quid Vulcano? quamquam, quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod non possis una littera explicare, unde ductum sit. In quo quidem magis tu mihi natare visus es, quam ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit, et minime necessariam primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commentitiarum fabularum reddere rationem: vocabulorum,

rum, cur quique ita appellati sint, causas explicare. Quod cum facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem se habere, atque hominum opinio sit: eos enim, qui dii appellantur, rerum naturas esse, non figuras deorum.

XXV. Qui tantus error fuit, ut perniciosus etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur. Febris enim fanum in Palatio, et Orbonae ad aedem Larum, et aram malae Fortunae Esquiliis consecratam videmus. Omnis igitur talis a philosophia pellatur error, ut, cum de diis immortalibus disputemus, dicamus digna diis immortalibus: de quibus habeo ipse, quid sentiam; non habeo autem, quod tibi assentiar. Neptunum esse dicis, animum cum intelligentia per mare pertinentem, idem de Cerere. Istam autem intelligentiam aut maris, aut terrae non modo comprehendere animo, sed ne suspicione quidem possum attingere. Itaque aliunde mihi quaerendum est, ut et esse deos, et quales sint dii, discere possim; quam quales tu eos esse vis. Videamus ea, quae sequuntur: primum deorumne providentia mundus regatur: deinde, consulantne ne rebus humanis, haec enim mihi ex tua partitione restant duo, de quibus si vobis videtur, accuratius differendum puto. Mihi vero, inquit Velleius, valde videtur: nam

et maiora exspecto; et his, quae dicta sunt, vehementer assentior. Tum Balbus, Interpellare te, inquit, Cotta, nolo, sed sumemus tempus aliud, efficiam profecto ut fateare. Sed ***

Multa desunt:

Nequaquam istuc istac ibit: magna inest certatio,

Nam ut ego illis supplicarem tanta blandiloquentia?

XXVI. Niobe parumne ratiocinari videtur, et sibi ipsa nefariam pestem machinari? Illud vero quam callida ratione?

Qui volt esse, quod volt; ita dat se res, ut operam dabit.

Qui est versus omnium seminator malorum:

Ille transversa mente mihi hodie tradidit repagula:

Quibus ego iram omnem recludam, atque illi perniciem dabo:

Mihi moerores, illi luctum: exitium illi, exsilium mihi.

Hanc videlicet rationem, quam vos divino beneficio homini solum tributam dicitis, bestiae non habent. Videsne igitur, quanto munere deorum

deorum fimus affecti? atque eadem Medea patrem patriamque fugiens:

— — postquam pater
Appropinquat, iamque, paene ut comprehen-
datur, parat,
Puerum interea obtruncat, membraque arti-
culatim dividit,
Perque agros passim dispergit corpus: id ea
gratia,
Ut, dum nati dissipatos artus captaret parens,
Ipsa interea effugeret: illum ut moeror tar-
daret sequi;
Sibi salutem ut familiari pareret parricidio.

Huic ut scelus, sic ne ratio quidem defuit.
Quid? ille funestas epulas fratri comparans,
nonne versat huc et illuc cogitatione ratio-
nem?

Maior mihi moles, maius miscendum est ma-
lum,
Qui illius acerbum cor contundam, et com-
primam.

XXVII. Nec tamen ille ipse est praetereun-
dus, qui non sat habuit coniugem illexisse in
stuprum: de quo recte et verissime loquitur
Atreus:

Quod re in summa summum esse arbitror
Pec

*Periculum, matres coinquinari regias:
Contaminari stirpem; admisceri genus.*

At id ipsum quam callide, qui regnum adulterio quaereret?

Addo (inquit) huc, quod mihi portento coelestum pater

*Prodigium misit regni stabilimen mei,
Agnum inter pecudes aurea clarum coma
Quondam Thyestem clepere ausum esse, o
regia:*

Qua in re adiutricem coniugem cepit sibi.

Videturne summa improbitate usus non sine summa esse ratione? nec vero scena solum referta est his sceleribus, sed multo vita communis paene maioribus. Sentit domus uniuscuiusque, sentit forum, sentit curia, campus, focii, provinciae, ut, quemadmodum ratione recte fiat, sic ratione peccetur, alterumque et a paucis, et raro; alterum et saepe, et a plurimis: ut satius fuerit nullam omnino nobis a diis immortalibus datam esse rationem, quam tanta cum perniciem datam. Ut vinum aegrotis, quia prodest raro, nocet saepissime, melius est non adhibere omnino, quam spe dubiae salutis in apertam perniciem incurrere: sic haud scio, an melius fuerit, humano generi motum istum celerem cogitationis, acumen, sollertiam, quam rationem vocamus, quoniam

niam

niam pestifera sit multis, admodum paucis salutaris, non dari omnino, quam tam munifice, et tam large dari. Quamobrem si mens voluntasque divina idcirco consuluit hominibus, quod iis largita est rationem: iis solis consuluit, quos bona ratione donavit: quos videmus, si modo ulli sunt, esse perpaucos. Non placet autem paucis a diis immortalibus esse consultum, et sequitur ergo, ut nemini consultum sit.

XXVIII. Huic loco sic soletis occurrere: non idcirco non optime nobis a diis esse provifum, quod multi eorum beneficio perverse uterentur, etiam patrimoniis multos male uti: nec ob eam causam eos beneficium a patribus nullum habere. Quisquam ne illud negat? aut quae est in collatione ista similitudo? nec enim Herculi Deianira nocere voluit, cum ei tunicam, sanguine Centauri tinctam, dedit: nec prodesse Pheraeo Iasoni is, qui gladio vomicam eius aperuit, quam sanare medici non potuerant. Multi enim, etiam cum obesse vellent, profuerunt, et cum prodesse, obfuerunt. Ita non sit, ex eo, quod datur, ut voluntas eius, qui dederit, appareat: nec, si is, qui accepit, bene utitur, idcirco is, qui dedit, amice dedit. Quae enim libido, quae avaritia, quod facinus aut suscipitur nisi consilio capto, aut sine animi motu, et cogitatione, id est, ratione, perficitur?

N

ficitur? nam omnis opinio, ratio est, et quidem bona ratio, si vera: mala autem, si falsa est opinio. Sed a deo tantum rationem habemus, si modo habemus: bonam autem rationem, aut non bonam, a nobis, non enim, ut patrimonium relinquitur, sic ratio homini est beneficio deorum data. Quid enim potius hominibus dedissent, si iis nocere voluissent? iniustitiae autem, intemperantiae, timiditatis quae semina essent, si his vitiis ratio non subesset?

XXIX. Medea modo, et Atreus commemorabantur a nobis, heroicae personae, inita subductaque ratione, nefaria scelera meditantes. Quid? levitates comicae, parumne semper in ratione versantur? parumne subtiliter disputat ille in Eunucho?

— — *quid igitur faciam?*

Exclusit, revocat: redeam? non, si me obsecret.

Ille vero in Synephebis Academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui in amore summo, summaque inopia suave esse dicit,

Parentem habere avorum, illepidum, in liberos

Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui.

Atque

Atque huic incredibili sententiae ratiunculas
suggerit:

*Aut tu illum fructu fallas: aut per litteras
Avertas aliquod nomen: aut per servolum
Percutias pavidum, postremo, a parco patre
Quod sumas, quanto dissipas libentius?*

Idemque facilem et liberalem patrem, incom-
modum esse amanti filio disputat: quem

*Neque quo pacto fallam, neque quid inde au-
feram,*

*Nec quem dolum ad eum, aut machinam com-
moliar,*

*Scio quidquam, ita omnes meos dolos, falla-
cias,*

Praestigias praestrinxit commoditas patris.

Quid ergo isti doli? quid machinae? quid fal-
laciae, praestigiaeque? num sine ratione esse
potuerunt? O praeclarum munus deorum! ut
Phormio possit dicere,

*Cedo senem, iam instructa mihi sunt in corde
consilia omnia.*

XXX. Sed exeamus e theatro: veniamus in
forum, sessum it praetor, quid? ut iudicetur,
qui tabularium incenderit. Quod facinus oc-
cultius? At se Q. Sotius, splendidus eques Ro-
manus ex agro Piceno, fecisse confessus est.

Qui transcripserit tabulas publicas? Id quoque L. Alenus fecit, cum chirographum Sex-pri-morum imitatus est. Quid hoc homine soller-tius? Cognosce alias quaestiones, auri Tolo-fani, coniurationis Iugurthinae. Repete supe-riora: Tubuli de pecunia capta ob rem iudi-candam: posteriora, de incestu rogatione Pedu-caea: tum haec quotidiana, sicae, venena, pe-culatus, testamentorum etiam lege nova quae-stiones. Inde illa actio, OPE CONSILIOQUE TUO FURTUM AIO FACTUM ESSE: inde tot iudicia de fide mala, tutelae, mandati, pro socio, si-duciae; reliqua, quae ex emto, aut vendito, conducto, aut locato contra fidem fiunt: inde iudicium publicum rei private lege Laetoria: inde everriculum malitiarum omnium, iudici-um de dolo malo: quod C. Aquillius, familia-ris noster, protulit. Quem dolum idem Aquil-lius tum teneri putat, cum aliud sit simulatum, aliud actum. Hanc igitur a diis immortalibus tantam arbitramur malorum sementem esse fa-ctam? Si enim rationem hominibus dii dede-runt, et malitiam dederunt, est enim malitia, versuta, et fallax nocendi ratio. Idem autem dii fraudem dederunt, facinus, ceteraque, quo-rum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici po-est. Utinam igitur, ut illa anus optat,

— — *ne in nemore Pelio securibus*

Caeso cecidisset abieгна ad terram trabes:

fic

hic istam callidatem hominibus dii ne dedissent ! qua perpauci bene utuntur ; qui tamen ipsi saepe a male utentibus opprimuntur : innumerabiles autem improbe utuntur : ut donum hoc divinum rationis , et consilii , ad fraudem hominibus , non ad bonitatem impertitum esse videatur.

XXXI. Sed urgetis identidem , hominum esse istam culpam , non deorum. Ut si medicus gravitatem morbi , gubernator vim tempestatis accuset , etsi hi quidem homunculi , sed tamen ridiculi. Quis enim te adhibuisset , dixerit quispiam , si ista non essent ? contra deum licet disputare liberior ? In hominum vitiis , ais , esse culpam. Eam dedisses hominibus rationem , quae vitia , culpamque excluderet. Ubi igitur locus fuit errori deorum ? nam patrimonia spe bene tradendi relinquimus ; qua possumus falli , deus falli qui potuit ? an ut Sol , in currum cum Phaëthontem filium sustulit ; aut Neptunus , cum Theseus Hippolytum perdidit , cum ter optandi a Neptuno patre habuisset potestatem ? Poëtarum ista sunt : nos autem philosophi esse volumus , rerum auctores , non fabularum. Atque ii tamen ipsi dii poëtici si scissent , perniciofa fore illa filiis , peccasse in beneficio putarentur. Et si verum est , quod Aristo Chius dicere solebat , nocere audientibus philosophos iis ,
N 3 qui

qui bene dicta male interpretarentur: posse enim aſotos ex Ariſtippi, acerbos e Zenonis ſchola exire: prorfus, ſi, qui audierunt, utioſi eſſent diſceſſuri, quod perverſe philoſophorum diſputationem interpretarentur: tacere praeſtaret philoſophis, quam iis, qui ſe audiſſent, nocere. Sic, ſi homines rationem bono conſilio a diis immortalibus datam, in fraudem, malitiamque convertunt: non dari illam, quam dari humano generi melius fuit. Ut ſi medicus ſciat, eum aegrotum, qui iuſſus ſit vinum ſumere, meracius ſumturum, ſtatimque periturum; magna ſit in culpa: ſic veſtra iſta providentia reprehendenda, quae rationem dederit iis, quos ſcierit ea perverſe, et improbe uſuros. Niſi forte dicitis, eam neſciſſe. Utinam quidem! Sed non audebitis, non enim ignoro, quanti eius nomen putetis.

XXXII. Sed hic quidem locus concludi iam poteſt. Nam ſi ſtultitia, conſenſu omnium philoſophorum, maius eſt malum, quam ſi omnia mala et fortunae, et corporis ex altera parte ponantur: ſapientiam autem nemo aſſequitur: in ſummis malis omnes ſumus, quibus vos optime conſultum a diis immortalibus dicitis. Nam ut nihil intereſt, utrum nemo valeat, an nemo poſſit valere: ſic non intelligo; quid interſit, utrum nemo ſit ſapiens, an nemo eſſe poſſit.

Ac

Ac nos quidem nimis multa de re apertissima. Telamo autem uno versu locum totum conficit, cur dii homines negligent:

*Nam si curent, bene bonis sit, male malis:
quod nunc abest.*

Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem hominum generi consulebant. Sin id minus: bonis quidem certe consulere debebant. Cur igitur duo Scipiones, fortissimos, et optimos viros, in Hispania Poenus oppressit? Cur Maximus extulit filium consularem? Cur Marcellum Annibal interemit? Cur Paullum Cannae fustulerunt? Cur Poenorum crudelitati Reguli corpus est praebitum? Cur Africanum domestici parietes non texerunt? Sed haec vetera, et alia permulta, propiora videamus. Cur avunculus meus, vir innocentissimus, idemque doctissimus, P. Rutilius in exilio est? cur sodalis meus interfectus domi suae, Drusus? cur temperantiae, prudentiaeque specimen, ante simulacrum Vestae, pontifex maximus est Q. Scaevola trucidatus? cur ante etiam tot civitatis principes a Cinna interemti? cur omnium perfidiosissimus, C. Marius, Q. Catulum, praestantissima dignitate virum, mori potuit iubere? Dies deficiat, si velim numerare, quibus bonis male evenerit: nec minus, si commemorem, quibus improbis optime. Cur enim Marius tam

feliciter, septimum consul, domi suae senex est mortuus? cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnavit?

XXXIII. At dedit paenas. Prohiberi melius fuit, impediri que, ne tot summos viros interficeret, quam ipsum aliquando poenas dare. Summo cruciatu supplicioque Q. Varius, homo importunissimus, periit: si, quia Drusum ferro, Metellum veneno sustulerat: illos conservari melius fuit, quam poenas sceleris Varii pendere. Duodequadragenta Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimae et beatissimae civitatis. Quam multos ante hunc in ipso Graeciae flore Pisistratus? At Phalaris, at Apollodorus poenas sustulit. Multis quidem ante cruciatis, et necatis. Et praedones multi saepe poenas dant: nec tamen possumus dicere, non plures captivos acerbe, quam praedones necatos. Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum accepimus: Zenonem Eleae in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cuius morti illacrymari soleo, Platonem legens. Videsne igitur, deorum iudicio, si vident res humanas, discrimen esse sublatum?

XXXIV. Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis praedo felix habebatur, contra deos testimonium dicere,

re, quod in illa fortuna tam diu viveret. Dionysius, de quo ante dixi, cum fanum Proserpinae Locris expilavisset, navigabat Syracusas: isque cum secundissimo vento cursum teneret, ridens: Videtisne, inquit, amici, quam bona a diis immortalibus navigatio sacrilegis detur? Atque homo acutus, cum bene planeque percepisset, in eadem sententia perseverabat: qui, cum ad Peloponnesum classem appulisset, et in fanum venisset Iovis Olympii, aureum ei detraxit amiculum, grandi pondere, quo Iovem ornarat ex manubiis Karthaginensium tyrannus Gelo, atque in eo etiam cavillatus est, aestate grave esse aureum amiculum, hieme frigidum: eique laneum pallium iniecit, cum id esse ad omne anni tempus diceret, idemque Aesculapii Epidauri barbam auream demi iussit, neque enim convenire, barbatum esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis esset. Iam mensas argenteas de omnibus delubris iussit auferri: in quibus quod more veteris Graeciae inscriptum esset, BONORUM DEORUM, uti se eorum bonitate velle dicebat. Idem Victoriolas aureas, et pateras, coronasque, quae simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat: eaque se accipere, non auferre, dicebat, esse enim stultitiam, a quibus bona precarermur, ab iis porrigentibus, et dantibus nolle sumere. Eundemque ferunt haec, quae dixi.

ablata de fanis in forum protulisse, et per praeconem vendidisse: exactaque pecunia edixisse, ut, quod quisque a sacris haberet, id ante diem certam in suum quidque fanum referret, ita ad impietatem in deos, in homines adiunxit iniuriam.

XXXV. Hunc igitur nec Olympius Iupiter fulmine percussit, nec Aesculapius misero, diuturnoque morbo tabescentem interemit: atque in suo lectulo mortuus, in Tympanidis rogam illatus est: eamque potestatem, quam ipse per scelus erat nactus, quasi iustam, et legitimam, hereditatis loco filio tradidit. Iuvita in hoc loco versatur oratio, videtur enim auctoritatem afferre peccandi: recte videretur; nisi et virtutis, et vitiorum, sine ulla divina ratione, grave ipsius conscientiae pondus esset, qua sublata, iacent omnia. Ut enim nec domus, nec respublica ratione quadam, et disciplina designata videatur, si in ea nec recte factis praemia exstent ulla, nec supplicia peccatis: sic mundi divina in homines moderatio profecto nullo est, si in ea discrimen nullum est bonorum et malorum. At enim minora dii negligunt, neque agellos singulorum, nec viticulas prosequuntur: nec si uredo, aut grando quippiam nocuit, id Iovi animadvertendum fuit. Nec in regnis quidem reges omnia minima curant, sic enim dicis,

citis, quasi ego paullo ante de fundo Formiano P. Rutilii sim questus, non de amissa salute.

XXXVI. Atque hoc quidem omnes mortales sic habent, externas commoditates, vineta, segetes, obliveta, ubertatem frugum, et fructuum; omnem denique commoditatem, prosperitatemque vitae, a diis se habere: virtutem autem nemo umquam acceptam deo retulit. Nimirum recte, propter virtutem enim iure laudantur, et in virtute recte gloriamur. Quod non contingeret, si id donum a deo, non a nobis haberemus. At vero aut honoribus aucti, aut re familiari, aut si aliud quippiam nacti sumus fortuiti boni, aut depulimus mali, cum diis gratias agimus, tum nihil nostrae laudi assumtum arbitramur. Num quis, quod bonus vir esset, gratias diis egit umquam? At quod dives, quod honoratus, quod incolumis. Iovemque optimum, maximum, ob eas res appellant, non quod nos iustos, temperatos, sapientes efficiat, sed quod salvos, incolumes, opulentos, copiosos. Neque Herculi quisquam decumam, vovit umquam, si sapiens factus esset. Quamquam Pythagoras, cum in geometria quiddam novi invenisset, Musis bovem immolasse dicitur, sed id quidem non credo, quoniam ille nec Apollini quidem Delio hostiam immolare voluit, ne aram sanguine adspiceret.

ret. Ad rem autem ut redeam, iudicium hoc omnium mortalium est, fortunam a deo petendam, a se ipso sumendam esse sapientiam. Quamvis licet Menti delubra, et Virtuti, et Fidei et Spei consecremus; tamen haec in nobis ipsis sita videmus: Salutis, Opis, Victoriae facultas a diis expetenda est. Improborum igitur prosperitates, secundaque redarguunt (ut Diogenes dicebat) vim omnem deorum, ac potestatem.

XXXVII. At nonnumquam bonos exitus habent boni. Eos quidem arripimus, attribui-
musque sine ulla ratione diis immortalibus. At Diagoras, cum Samothraciam venisset, Atheos ille qui dicitur, atque ei quidam amicus, Tu, qui deos putas humana negligere, nonne animadvertis, ex tot tabulis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint, in portumque salvi pervenerint? Ita fit, inquit, illi enim nusquam picti sunt, qui naufragia fecerunt, in marique perierunt. Idemque, cum ei naviganti vectores adversa tempestate timidi, et perterriti dicerent, non iniuria sibi illud accidere, qui illum in eandem navem recepissent; ostendit eis in eodem cursu multas alias laborantes: quaesivitque, num etiam in iis navibus Diagoram vehi crederent. Sic enim res se habet, ut ad prosperam, adversamve fortunam, qualis sis, aut quemadmodum vixeris, nihil intersit. Non
animad-

animadvertunt, inquit, omnia dii: ne reges quidem. Quid est simile? Reges enim si scientes praetermittunt, magna culpa est.

XXXVIII. At deo ne excusatio quidem est inscientiae. Quem vos praeclare defenditis, cum dicitis, eam vim deorum esse, ut, etiam, si quis morte poenas sceleris effugerit, expectantur eae poenae a liberis, a nepotibus, a posteris. O miram aequitatem deorum! Ferretne ulla civitas latorem istiusmodi legis, ut condemnaretur filius, aut nepos, si pater, aut avus deliquisset?

*Quinam Tantalidarum internecione modus
Paretur? aut quatenam unquam ob mortem
Myrtili
Poenis luendis dabitur satias supplicii?*

Utrum poëtae Stoicos depravarint, an Stoici poëtis dederint auctoritatem, non facile dixerim, portenta enim, et flagitia ab utrisque dicuntur, neque enim, quem Hipponactis iambus laeferat, aut qui erat Archilochi versu vulneratus, a deo immissum dolorem, non conceptum a se ipso, continebat: nec, cum Aegisthi libidinem, aut cum Paridis videmus, a deo causam requirimus, cum culpa paene vocem audiamus: nec ego multorum aegrorum salutem non ab Hippocrate potius, quam ab Aesculapio

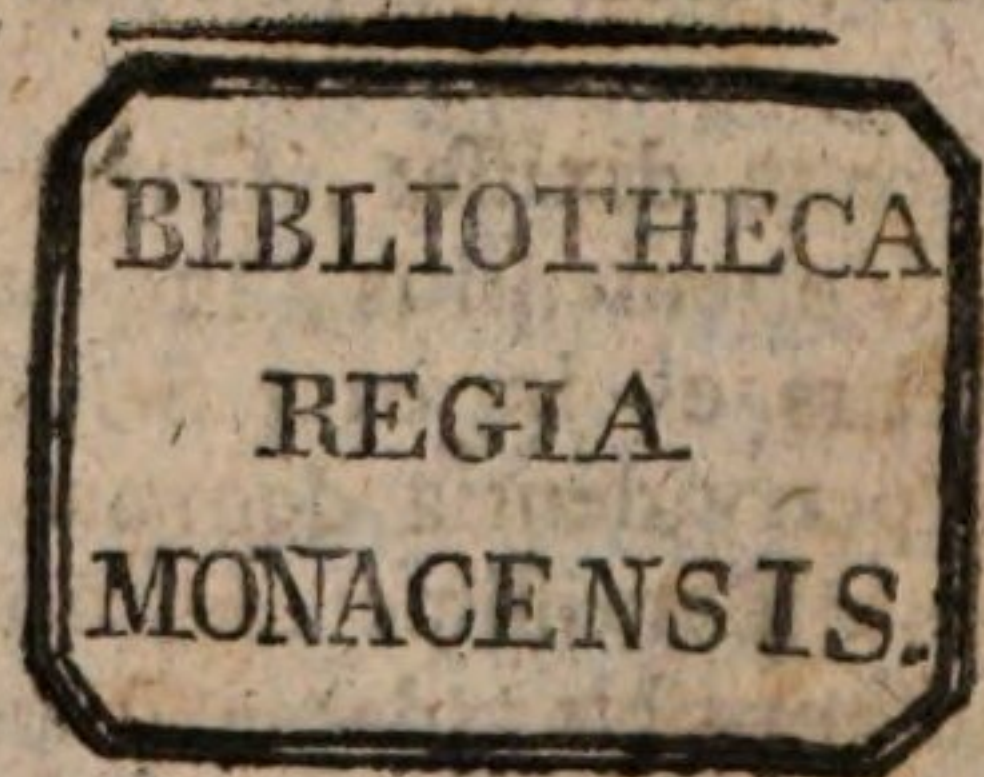
pio datam iudico: nec Lacedaemoniorum disciplinam dicam umquam ab Apolline potius Spartae, quam a Lycurgo datam. Critolaus, inquam, evertit Corinthum: Karthaginem Hasdrubal. Hi duo illos oculos orae maritimae effoderunt, non iratus alicui, quem omnino irasci posse negatis deum. At subvenire certe potuit, et conservare urbes tantas, atque tales.

XXXIX. Vos enim ipsi dicere soletis, nihil esse quod deus efficere non possit, et quidem sine labore ullo, ut enim hominum membra nulla contentione, mente ipsa, ac voluntate moveantur: sic numine deorum omnia fingi, moveri, mutarique posse. Neque id dicitis superstiriose atque aniliter, sed physica constantique ratione, materiam enim rerum, ex qua, et in qua omnia sint, totam esse flexibilem, et commutabilem, ut nihil sit, quod non ex ea quamvis subito fingi convertique possit; eius autem universae fictricem, et moderatricem divinam esse providentiam, hanc igitur, quocumque se moveat, efficere posse, quidquid velit. Itaque aut nescit, quid possit: aut negligit res humanas: aut, quid sit optimum, non potest iudicare. Non curat singulos homines. Non mirum: ne civitates quidem. Non eas? ne nationes quidem, et gentes. Quod si has etiam contemnet,

temnet, quid mirum est, omne ab ea genus humanum esse contemptum? Sed, quo modo iidem dicitis, non omnia deos persequi, iidem vultis, a diis immortalibus hominibus dispartiri, ac dividi somnia? idcirco haec tecum, quia vestra est de somniorum veritate sententia. Atque iidem etiam vota suscipi dicitis oportere. Nempe singuli vovent: audit igitur mens divina etiam de singulis. Videtis ergo, eam non esse tam occupatam, quam putabatis? Fac esse distantem, coelum versantem, terram tuentem, maria moderantem: cur tam multos deos nihil agere, et cessare patitur? cur non rebus humanis aliquos otiosos deos praeficit? qui a te, Balbe, innumerabiles explicati sunt. Haec fere dicere habui de natura deorum, non ut eam tollerem, sed ut intelligeretis, quam esset obscura, et quam difficiles explicatus haberet.

XL. Quae cum dixisset, Cotta finem. Lucilius autem, Vehementius, inquit, Cotta, tu quidem, invehctus es in eam Stoicorum rationem, quae de providentia deorum ab illis sanctissime, et providentissime constituta est. Sed quoniam advesperascit, dabis diem nobis aliquem, ut contra ista dicamus, est enim mihi tecum pro aris, et focis certamen, et pro deorum templis, atque delubris, proque urbis muris, quos vos, pontifices, sanctos esse dicitis.

citis, diligentiusque urbem religione, quam
ipsis moenibus cingitis, quae deferri a me, dum
quidem spirare potero, nefas iudico. Tum
Cotta, Ego vero et opto redargui me, Bal-
be: et ea, quae disputavi, differere malui,
quam iudicare: et facile me a te vinci posse,
certo scio. Quippe, inquit Velleius, qui eti-
am somnia putet ad nos mitti ab Iove. Quae
ipsa tamen tam levia non sunt, quam est Sto-
icorum de natura deorum oratio. Haec cum
essent dicta, ita discessimus, ut Velleio Cot-
tae disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis
similitudinem videretur esse propensior.

Cicero, Marcus Tullius,

De natura deorum Lib. III

Norimberga 1807

A.lat.b. 516 s

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10244583-2